

Tijdschrift

2023|1

ZEELAND

Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen

Vissers worden redders

Dossier: Na de ramp

Rederijders toen en nu

De wording van het graafschap Zeeland

Losse nummers € 6,95

KZGW

Wij laten Zeeland schitteren

COLOFON

Tijdschrift Zeeland is het tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (KZGW), het verschijnt vier keer per jaar (maart, juni, september en december).

Leden van het genootschap krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

De winkelprijs is € 6,95.

Redactie

Jan van Damme, hoofdredacteur

Bram Minderhoud, eindredacteur

Margriet Verhoef, beeldredacteur

Marc Buise

Chiel Jacobusse

Mario Molegraaf

Monique Wagenveld-Heeren

Bijdragen kunnen worden gezonden aan de redactie: redactie-zeeland@kzgw.nl

De aanwijzingen voor de auteur zijn te vinden op de website: <https://kzgw.nl/publicaties/tijdschriftzeeland/aanwijzingen-voor-auteurs/>

Vormgeving

DtP-plus. Koudekerke

© Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen
Kousteensedijk 7
4331 JE Middelburg
0118-654347
info@kzgw.nl

Lid worden van het KZGW? Ga naar <https://kzgw.nl/lid-woorden/>

Op de hoogte blijven van de activiteiten van het KZGW? Wij publiceren hierover in de maandelijkse nieuwsbrief en op de website. Ga naar <https://kzgw.nl/nieuws> en <https://kzgw.nl/agenda> voor de laatste stand van zaken. Ontvangt u de nieuwsbrief nog niet? Schrijf u dan in op <https://kzgw.nl/inschrijven-nieuwsbrief-kzgw/>.

ISSN 0927-1279

Voorblad: *Kees van Damme*.

Foto *Jeroen Jumelet*.

Achterblad: *Wandelaars in het krekengebied van Ouwerkerk*. Foto *Chiel Jacobusse*.

KZGW

Wij laten Zeeland schitteren

INHOUDSOPGAVE _____ Jaargang 32 (2023), nr 1

VOORWOORD 3

DOSSIER: NA DE RAMP

DE STROOM VAN GOEDE GAVEN IS NIET MEER TE STOPPEN 4

Kees Slager

DEENSE HULPACTIES TIJDENS DE WATERSNOODRAMP 10

Lotte Jensen

NU WORDT ER GEEN SCHIPPER VAN YERSEKE MEER VERGETEN 18

Jan van Damme

DE GEDEKTE TAFEL DOBBERDE OP EN NEER 27

Rinus Antonisse

LITTEKENS IN HET LANDSCHAP; PARELTJES VAN DE NATUUR 36

Chiel Jacobusse

ESSAY

HET VERDRAG VAN PARIJS EN DE WORDING VAN HET GRAAFSCHAP ZEELAND 46

Arjan van Dixhoorn

REDERIJKERS IN ZEELAND 54

Jan van Loo

JAN PALTHE ALS PORTRETTIST VAN DE ZEEUWSE ELITE VAN DE 18E EEUW 60

Jim van der Meer Mohr

'T IS VOL VAN SCHATTEN HIER

STORMRAMP 1953 IN PENNINGEN 16

Rien Sanderse

WELKE PLANTEN OF DIEREN UIT DE RAMP HAALDEN DE COLLECTIE VAN HET GENOOTSCHAP? GEEN! 24

Gerard Heerebout

MEDEDELINGEN 42

BOEKBESPREKINGEN

Een nieuwe tijd – Zeeland na de ramp, 34
Corine Nijenhuis

De Koopman van Kanton, Jan Bekker Teerlink, 66
Roelof van Gelder

Papierzang, Theo Jordans

Het ongerijmde leven van Martien Beversluis, Lo van Driel

Fort Rammekens, Een Habsburgse vesting aan de Schelde, Jan van der Hoeve & Bram Silkens

Beste lezer,

Ja, u hebt echt het Tijdschrift Zeeland in handen. Het is wat groter van formaat (A4) dan u gewend bent. Zo is er meer ruimte voor mooie beelden. En is ook de leesbaarheid vergroot, letterlijk: we hebben de leesletter van de artikelen in het blad wat forser gemaakt. Verder heeft de vormgeving een opfrisbeurt ondergaan, met het doel om wat er te lezen valt nog aantrekkelijker te maken.

Inhoudelijk varen we een gerichte koers, met in elk nummer een dossier waarin enkele artikelen over één thema zijn opgenomen. In deze aflevering hebben de dossierverhalen te maken met de hulpverlening meteen na de verwoestende watersnood in de nacht van zaterdag 31 januari op zondag 1 februari 1953. Kees Slager, schrijver van het inmiddels iconische boek 'De ramp', schetst hoe brandweerlieden, vissers, burgers en militairen snel in actie kwamen. Nog maar nauwelijks hersteld van alle oorlogsschade werd er nationaal maar liefst 137,8 miljoen gulden ingezameld. 'Beurzen open, dijken dicht', die slogan werkte. Lotte Jensen, hoogleraar Nederlandse cultuur- en literatuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, beschrijft de genereuze Deense hulp. 'Hollands-Hjaelpen', zo werd de campagne genoemd. Haar Deense opa Jensen was nauw bij de hulpacties betrokken. Dichter bij huis kwamen in Yerseke de vissers meteen in actie om

mensen in de overstroomde gebieden te redden. Anneke Jumelet, zelf vissersdochter, zorgt dat de namen van de redders niet vergeten worden. Ook huisartsen en medisch specialisten stonden paraat, ze deden te midden van water en chaos hun artseneed gestand. Corine Nijenhuis beschrijft in haar boek 'Een nieuwe tijd - Zeeland na de ramp' hoe de watersnood een keerpunt was. Chiel Jacobusse beschrijft hoe littekens in het landschap pareltjes van de natuur werden. Ook de rubriek met 'Schatten' uit de verzamelingen van het genootschap staat in het teken van de watersnood.

Tot zover het dossier. Daarnaast is er aandacht voor de projectgroep Rederijkers Zeeland die de Zeeuwse toneelcultuur en dan vooral die van de rederijkers voor de vergetelheid behoedt. De website – inmiddels een belangrijke bron voor de rederijker cultuur- is begin dit jaar toegevoegd aan het wetenschapsplatform van het Zeeuws Genootschap.

En dan is er de lopende discussie over Zeeland en het Verdrag van Parijs in 1323. Professor Arjan van Dixhoorn van het University College Roosevelt in Middelburg ziet dat er vaak met een hollando-centrische bril naar de kwestie wordt gekeken. Hij noemt juist de verbindingen met het stroomgebied van de Schelde en het zuidelijke Noordzee-estuarium, reikend tot in het huidige noorden van Frankrijk, essentieel voor de geschiedenis van Zeeland. De grafelijkheid van Zeeland, concludeert hij, werd in 1323 werkelijkheid.

In de achttiende eeuw zag de Zeeuwse elite zich graag op doek vereeuwigd. De uit Deventer afkomstige portrettist Jan Palthe (1717-1769) was populair en mocht nogal wat hoogwaardigheidsbekleders in verf vangen. Kunsthistoricus Jim van der Meer Mohr portretteert de portrettist.

De boekrecensies maken dit nummer compleet. Van de 'Koopman van Kanton' tot een Habsburgse vesting aan de Schelde, de oogst van bijzondere boeken in Zeeland blijft rijk en waardevol.

We wensen u veel leesplezier.

Jan van Damme

De stroom van goede gaven is niet meer te stoppen

Al op zondagmorgen 1 februari 1953 krijgt Nederland via de radio te horen dat een noordwesterstorm in de voorafgaande nacht vernietigende overstromingen heeft veroorzaakt. Diezelfde zondag en de daaropvolgende dagen laait de hulpverleningskoorts hoog op. ‘Padvinders, huisvrouwenclubs, scholieren, wijkverenigingen, iedereen wil helpen.’

KEES SLAGER

Dit artikel gaat grotendeels over de hulpverlening van buiten het rampgebied. Maar de allereerste hulp wordt op zondagmorgen 1 februari verleend door mensen uit de getroffen plaatsen zelf. Er zijn voorbeelden van regelrechte heldendaden door (vaak) jonge mannen die hun eigen leven wagen en het koude water trotseren om dorpsgenoten te redden van instortende huizen. Daarnaast tonen brandweerlieden vaak stressbestendiger te zijn dan sommige lokale bestuurders en zelfstandig het initiatief te nemen bij de eerste reddings- en hulpverleningsacties.

En dan zijn er de vissers van (met name) Yerseke, Zierikzee en Tholen, die al in de ochtend van zondag met roeiboten in de ondergelopen polders mensen van de daken halen. Op maandag presteert mosselvisser Hubrecht Koster uit Yerseke het zelfs om met zijn schip door het gat in de dijk bij Ouwerkerk te varen om daarna in de ondergelopen Vierbannenpolder mensen van de daken te halen.

Maar er is natuurlijk veel meer hulp nodig en dan vanuit het niet getroffen gebied.

De militaire hulp

Zodra zondagmorgen om 8 uur dankzij de radionieuwsdienst in heel Nederland is duidelijk geworden wat zich in de voorbije nacht in het zuidwesten heeft afgespeeld, barsten overal de hulpverleningsacties los. Spontaan en meestal chaotisch, zowel bij de burgers als bij de militairen.

Diezelfde zondagmorgen om half 10 worden de dienstplichtig militairen, die bijna allemaal met weekeindverlof zijn, via de radio opgeroepen om onmiddellijk naar de kazernes terug te keren. Als ze daar in de loop van de dag arriveren, is er nog veel onduidelijk over de vraag waar hun hulp het hardst nodig is. Daardoor kunnen de meeste militairen pas maandag naar het rampgebied vertrekken.

Dat geldt niet voor de commando's in Roosendaal. Die zijn niet met weekeindverlof en worden zondag in alle vroegte al opgetrommeld om te gaan helpen in de nabije Brabantse polders. Zij verrichten die dag heldendaden in de omgeving van Heijningen en Fijnaart, van Nieuw-Vossemeer en van Willemstad. Zij redden er, met geïmproviseerde vlotten en soms zwemmend en wadend door het ijskoude water, tientallen mensenlevens. Een commando komt om het leven als hij in Heijningen een zwangere vrouw probeert te redden.

Omdat de regering in Den Haag pas zondagavond een centraal coördinatieorgaan instelt, doen sommige burgemeesters uit het rampgebied op persoonlijke

Reddingshelikopters, plaats onbekend, februari 1953, foto M. Hanse, ZB Beeldbank Zeeland, recordnr 90427 (uitsnede).

Evacuatie met sloep, Wolphaartsdijk (Zuid-Beveland), februari 1953, foto Verschoore, ZB Beeldbank Zeeland, recordnr 40593.

titel een beroep op de luchtmacht om verkenningsvluchten uit te voeren boven hun gemeente en omgeving. Maar omdat er een vliegverbod geldt voor de zondag, moet de commandant van luchtmachtbasis Gilze-Rijen eerst ontheffing vragen en dat kost tijd, zeker omdat het zondag is en niet iedereen meteen bereikbaar. Pas om half 11 vertrekt het eerste vliegtuig voor een verkenningsvlucht boven het rampgebied. De hulp van de luchtmacht blijft die zondag beperkt tot verkenningsvluchten. Er wordt die dag geen reddingsmateriaal afgeworpen.

Nu is er anno 1953 een militaire organisatie die speciaal getraind is om tijdens een stormramp in actie te komen: de Opsporings- en Reddingsdienst van de Marine. Die is gevestigd op het vliegveld Valkenburg bij Leiden. Behalve (water)vliegtuigen staat daar ook de enige helikopter die Nederland rijk is in een hangar.

Helaas stijgt er de hele zondag niet één toestel op vanaf kamp Valkenburg. Dat komt omdat de storm dwars over de startbaan loeit, waardoor de vliegtuigen niet op kunnen stijgen. Ook de helikopter blijft in de hangar. De piloot is bang dat de rotorbladen van de Sikorsky kapot zullen slaan in de storm.

Pas vanaf maandagmorgen begint de helikopter met reddingswerk op Goeree-Overflakkee. In totaal halen de twee piloten die maandag 29 mensen van daken en zolders. De hulp van de watervliegtuigen blijkt geen succes. Er staan te veel obstakels in de ondergelopen polders, waardoor ze niet kunnen landen en als één toestel het toch probeert, stoot het lek.

Vanaf maandagmorgen komt ook de Marine met schepen en rubberboten in actie op Goeree en andere delen van het rampgebied, waar dan nog veel mensen in levensgevaar verkeren. Als op dinsdag ook de helikopters van de in West-Duitsland gelegerde geallieerde troepen verschijnen is het voor reddingswerk eigenlijk al te laat. Zij worden dan ook vooral ingezet voor evacuatie van mensen en het aanvoeren van zaken waaraan gebrek is in het rampgebied. De eveneens door de geallieerde troepen meegebrachte dukw's (amfibievaartuigen) zijn een uitkomst voor het vervoer in de ondergelopen gebieden.

Ook bij het dichteren van de eerste dijksgaten en het voorkomen van nieuwe doorbraken zijn duizenden militairen behulpzaam. Overal in het rampgebied ploeteren soldaten in de modder om zandzakken te vullen en op te stapelen tot nooddijken of om er een gat mee te dichteren.

Overigens duurt de militaire hulp niet zo lang. De Heidemij, die op zondag al meteen begint met het ronselen van arbeiders, blijkt binnen enkele dagen te kunnen beschikken over duizenden grondwerkers. Deze gekwalificeerde arbeiders nemen al snel veel werk van de militairen over.

Het kabinet besluit dat het leger tot de eerstvolgende springvloed van 16 februari mag helpen, maar als die vloed zonder problemen verloopt, keren vrijwel alle soldaten terug naar de kazernes. Slechts in de buurt van Rilland blijven enkele honderden nog tot 11 maart bezig met het leggen van een nooddijk.

Het Rode Kruis

Het leger en de Heidemij zijn niet de enige organisaties die al op zondag in actie komen. Ook het Rode Kruis doet dat. Hoewel deze gespecialiseerde rampenorganisatie op veel plaatsen in het land hulpcolonnen heeft en die colonnen beschikken over een zogenaamd 'rampendepot', komt de hulpverlening de eerste dag moeizaam op gang. Die dag komt men tot de ontdekking, dat er in de depots wel dekens en lakens zijn, maar geen laarzen, zwemvesten of rubberboten.

Er worden in Den Haag, Leiden, Rotterdam en Schiedam wel hulpcolonnen opgeroepen, maar hun hulp beperkt zich meestal tot het inrichten van

Uit Griekenland arriveert een partij dozen, waarin uitsluitend linker laarzen zitten

opvangcentra, waarvan de grootste die in de Ahoyhal in Rotterdam is.

De Rode Kruis-colonnen in het rampgebied zelf komen amper aan het redden van mensen toe omdat de meeste leden óf zelf slachtoffer zijn óf ergens geïsoleerd op een zolder zitten. In Middelharnis doen leden van het Rode Kruis in de vroege zondagmorgen een poging om mensen te redden die in het woonwagenkamp op het dak van hun wagens zijn gevlucht. Ze weten er twee mensen te redden. In Zierikzee blijkt de colonnecommandant die zondag

niet meer mensen te kunnen verzamelen dan één helper en twee leerlingen. Die paar mensen doen overigens belangrijk werk in een school die tot noodhospitaal wordt ingericht. Iets dergelijks gebeurt in Willemstad, in Hansweert en in Goes.

Geld en goederen

Er zijn duizenden burgers, die al op zondag spontaan besluiten om - soms in groepsverband, soms als individu - af te reizen naar het rampgebied om daar te gaan helpen bij het redden van mensen of het dichten van dijken. Meestal gewapend met niet veel meer dan een paar laarzen en een spa, arriveren ze aan de randen van het rampgebied. Afgezien van een paar plekken waar ze nuttig werk doen, lopen ze vaak meer in de weg dan dat ze effectief kunnen worden ingezet. Bovendien is er die dag amper voedsel, drinken en onderdak in de getroffen dorpen.

Het is dus zinvoller om thuis te blijven en daar geld en goederen in te zamelen voor de slachtoffers. Het Rode Kruis neemt daar meteen het initiatief toe. Nog diezelfde zondag wordt het Nationaal Rampenfonds (dat in 1935 door Het Rode Kruis is opgericht) weer tot leven gewekt. Besloten wordt dat het Rampenfonds zich zal bezighouden met het inzamelen en besteden van geld, terwijl Het Rode Kruis kleding en andere hulpgoederen zal inzamelen en verdelen.

Na twee dagen is al duidelijk dat de goederen, die in het hele land worden ingezameld door spontaan opgezette comités meer dan voldoende zijn om alle slachtoffers uit het dunbevolkte deltagebied aan eten, kleding, schoeisel en beddengoed te helpen. Al op 4 februari doet het Rode Kruis een oproep om de inzamelingen tot nader order stop te zetten. Er dreigen veel te veel hulpgoederen te komen.

De oproep blijkt aan dovemansoren gericht. De stroom van goede gaven is niet meer te stoppen. Padvindsters, huisvrouwenclubs, scholieren, wijkverenigingen, iedereen wil helpen. In Den Haag liggen binnen een week niet minder dan zeventien pakhuisen stampvol met kleren, waaronder de Koninklijke Stallen, de Houtrusthallen en de magazijnen van V&D. Directeur A. van Emden van Het Rode Kruis ziet het allemaal op zich afkomen en spreekt zelfs over 'een ramp in de ramp'.

Inmiddels is men ook in het buitenland begonnen met inzamelen van hulpgoederen. Alleen al uit

Passen van kleding, Zierikzee (Schouwen-Duiveland), februari 1953, foto collectie Jan Bruijns, ZB Beeldbank Zeeland, recordnr 48894.

Denemarken komen een half miljoen stuks onder- en bovenkleding, 90.000 paar kousen en 70.000 paar schoenen.

Zo snel mogelijk begint men scheepsladingen met hulpgoederen naar het rampgebied door te sturen. Maar daar weet men er amper een bestemming voor, want de meeste inwoners zijn inmiddels geëvacueerd. Kerken, scholen en pakhuizen liggen ook daar binnen de kortste keren vol.

Dames van de Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers doen pogingen om de goederen te sorteren. Ze komen tot vreemde ontdekkingen. In Sommelsdijk rollen baljurken en witte damesschoentjes uit de kartonnen dozen, in Bergen op Zoom krijgen ze een buitenlandse zending waarin zich zwempakken, skischoenen en smokings blijken te bevinden. In Goes arriveert uit Griekenland een partij dozen, waarin uitsluitend linker laarzen zitten.

Behalve goederen wordt er ook op grote schaal geld ingezameld. Het kabinet stimuleert de goedgeefsheid van de bevolking nog eens extra door al in de eerste week te beslissen dat giften aan het Rampenfonds fiscaal aftrekbaar zijn.

De vier grote omroepen organiseren de radioactie 'Beurzen open, dijken dicht', overal in het land lopen collectanten langs de deuren en er kan geen feestje worden gehouden of er wordt gecollecteerd voor het Rampenfonds. Padvindsters en vrouwenclubs bakken oliebollen of koken snert voor het goede doel, er worden concerten gegeven, verkooptentoonstellingen van kunst georganiseerd en in Parijs spelen de dan uitsluitend in het buitenland voetballende Nederlandse profs een 'watersnoodwedstrijd' tegen het Franse nationale team.

Heel werkend Nederland staat één of meer uren loon af, er worden speciale postzegels gedrukt,

exemplaren van het fotoboek 'De ramp' vliegen over de toonbanken. Heel Nederland, dat nog maar acht jaar eerder berooid uit de Tweede Wereldoorlog kwam, blijkt toch gul en goedgeefs nu landgenoten zo zijn getroffen.

Na tien dagen is er al 31 miljoen binnen en uiteindelijk komt de totale opbrengst op 137,8 miljoen gulden uit. Een enorm bedrag voor die tijd, maar toch niet meer dan 10 procent van de totale schade die de stormramp heeft veroorzaakt.

Het eerste wat van het geld wordt gekocht zijn zogenaamde 'kampeeruitrustingen'. Die zijn bedoeld voor mensen die niets meer hebben. Ze bestaan uit een tafel met vier stoelen en een ledikant. Pas later wordt de geleden schade geïnventariseerd en krijgen de mensen op basis daarvan hun schade vergoed.

Dat levert wel wat gemor op omdat men verschillende vergoedingen per 'woonmilieu' hanteert. Er worden vijf verschillende klassen gemaakt, variërend van groep 1 (ongeschoolde arbeiders) tot groep 5 (grote boeren en hoge ambtenaren). Daarbij krijgen mensen uit groep 5 meer dan het dubbele aan uitkering als die uit groep 1. Het Rampenfonds gaat er namelijk van uit dat ongeschoolde arbeiders vóór de ramp al weinig huisraad hadden en (dus) ook niet zoveel verloren kunnen hebben als een rijke boer.

Huizen en hulpbrigades

Als de eerste polders weer zijn drooggevallen komt er andere hulp opdagen. Om te beginnen zijn daar de hulpbrigades. Vaak zijn het groepen mensen uit Nederland of het buitenland die een gemeente in het rampgebied hebben geadopteerd.

Er is geen gemeente in het rampgebied die niet wordt geadopteerd. De adopterende gemeenten sturen niet alleen geld en goederen, maar ook vaklieden, zoals stratenmakers, brandweerkorpsen en - heel belangrijk - schoonmaakploegen. De schoonmakers zijn vaak leden van jeugdorganisaties, leerlingen van huishoudscholen en van internationale hulpbrigades. In groepsverband strijken ze neer in een getroffen dorp. Ze wonen er vaak in grote tenten en proberen in enkele weken tijd de huizen weer schoon en droog te maken.

Daar waar de huizen verwoest zijn of totaal onbewoonbaar, komt het buitenland te hulp met complete huizen. Vooral door de Scandinavische landen worden vrachtschepen met bouw pakketten gestuurd.

Er verrijzen hele straten met houten huizen, die zo goed van kwaliteit zijn dat sommige ervan zeventig jaar later nog worden bewoond. Zo krijgt Stavenisse zijn Koning Haakonstraat, Oosterland zijn Sandströmstraat, Ouwerkerk zijn Noorsestraat en Zweedsestraat en heeft Sint Philipsland zijn Deensestraat.

Behalve houten huizen schenken de Scandinavische landen ook enkele tientallen houten kleuterscholen. Zierikzee krijgt zelfs een compleet ziekenhuis cadeau: het Zweedse Rode Kruis Ziekenhuis.

Kees Slager (Scherpenisse 1938) kwam na de HBS in 1956 als journalist in dienst van dagblad Het Vrije Volk. Hij werkte daarna voor de VARA- en de VPRO-radio. Was bij die laatste omroep oprichter en eindredacteur van het historisch radioprogramma OVT ('Onvoltooid Verleden Tijd'). Was van 2007 tot 2011 senator voor de SP. Schreef vanaf 1981 ('Landarbeiders') een vijftiental boeken, waarvan de meeste zijn gebaseerd op 'oral history' en vaak de bewoners van de zuidwestelijke delta als onderwerp hebben.

Voor wie meer wil lezen

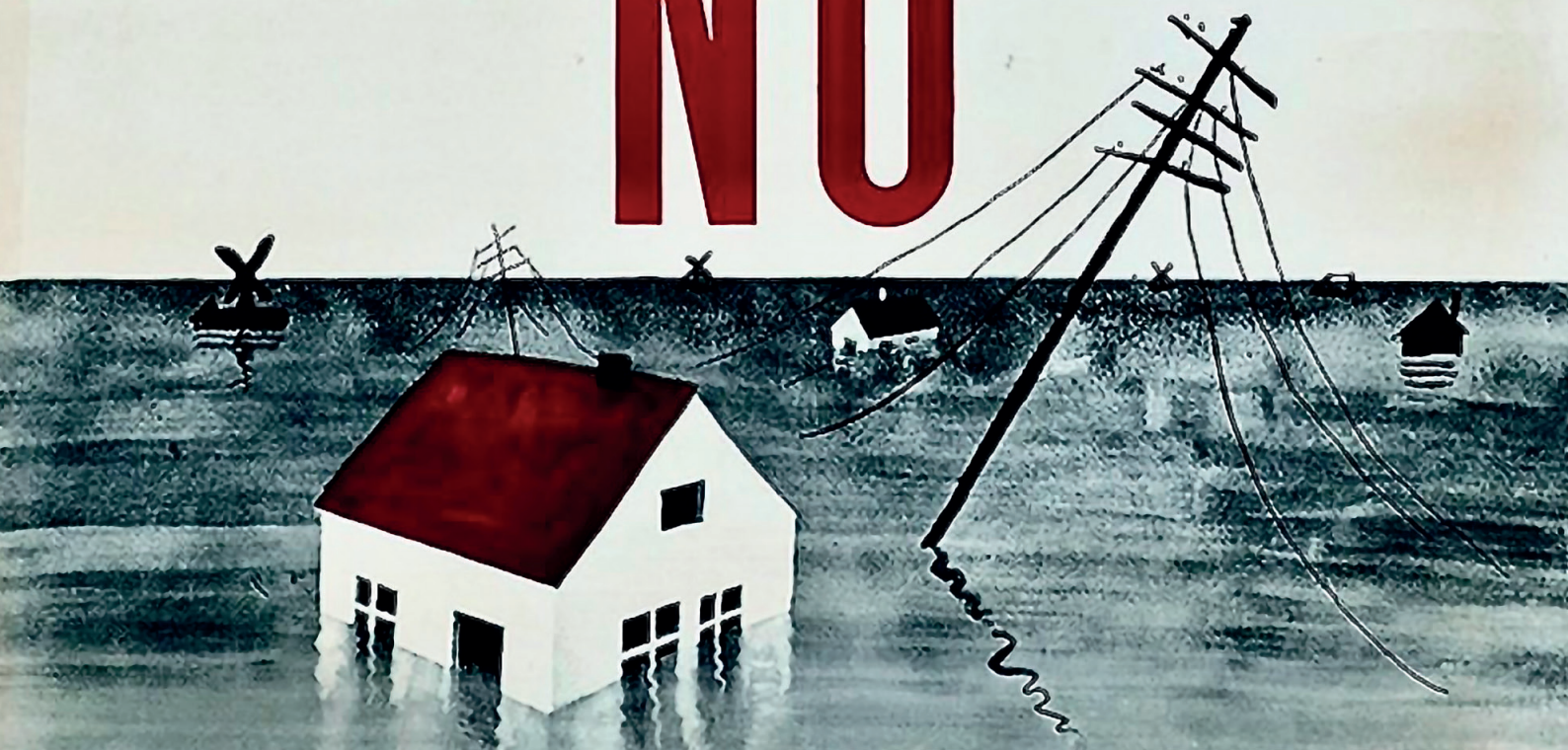
- M.J. Bij de Vaate (red.): 'Gekwelde grond' (Middelharnis 1958)
- J. Ellemers: 'De februariramp' (Assen 1956)
- Koos Hage: 'Atlas van de watersnood' (Bussum 2015)
- U. Rosenthal: 'Rampen, rellen, gijzelingen' (Amsterdam 1984)
- Rijkswaterstaat: 'Verslag over de stormvloed 1953' ('s-Gravenhage 1961)
- Kees Slager: 'De ramp, een reconstructie' (Goes 1992/Amsterdam 2003)
- Kees Slager: 'Watersnood' (Kats/Rotterdam 2010)
- George Sponselee & Ed Steijns: 'De watersnood in Zeeuws-Vlaanderen' (Hulst 1993)
- G. Vorsthevel Labrand: 'Zierikzee rampstad' (Goes 1994)

DOSSIER

HJÆLP

HOLLAND

NU

HOLLANDS - HJÆLPEN

FREDERICIAGADE 18, KØBENHAVN K
TELEFONER: CENTRAL 9311 OG 9312
POSTGIRO: 2609

Deense hulpacties tijdens de watersnoodramp

Na de Watersnoodramp van 1953 schoten landen over de hele wereld te hulp. Van Japan tot Turkije, van Amerika tot Zweden: overall kwamen burgers in actie om goederen en geld in te zamelen voor de slachtoffers van de overstroming in Zuidwest-Nederland. Een land sprong eruit: Denemarken. Bij de Deense donateurs en hulpverleners speelden persoonlijke motieven, gevoelens van verwantschap en diplomatieke vriendschapsbanden een belangrijke rol.

LOTTE JENSEN

Na de Watersnoodramp, die zich in de nacht van zaterdag 31 januari op zondag 1 februari 1953 voltrok, kwam de hulpverlening snel op gang. Honderden militairen en medewerkers van het Rode Kruis reisden op zondag al af naar het rampgebied. Ook duizenden vrijwilligers boden hun diensten aan bij reddings- en herstelwerkzaamheden en bij de opvang van de getroffen.

Daarnaast werd er een enorme hoeveelheid geld en goederen ingezameld. In Nederland was de actie ‘Beurzen open, dijken dicht’ een groot succes. Elke zaterdagavond zonden de gezamenlijke omroepen een programma uit waarin bedrijven en particulieren konden vertellen hoeveel ze hadden geschonken. Bekende artiesten, onder wie Jules de Corte, deden mee. Hij actualiseerde wekelijks de tekst van zijn benefietlied en benadrukte de saamhorigheid in het land: ‘Het leeft in alle oorden, Van Dokkum tot Maastricht, van hier tot Hindeloopen, beurzen open, dijken dicht’. De eindstand van deze actie bedroeg ruim 5,2 miljoen gulden.¹

Minstens zo indrukwekkend was de hulp die los kwam in het buitenland. Dankzij de wereldwijde media-aandacht kwam er een ongekende liefdadigheid los. Vrachtwagens uit heel Europa, volgeladen met kleding, keukengerei, dekens, bouwmaterialen en laarzen, reden af en aan naar het rampgebied. Griekenland doneerde krenten en citroenen. Zweden

en Noorwegen schonken bontmantels. Duitsland stuurde een geheel uitgeruste ziekenwagen. Op de ambassade in Washington leverden mensen stofzuigers, koelmachines, tandpasta en sigaretten af. Vanuit Australië werden de ingezamelde goederen gratis verscheept met de Holland-Australië-lijn.² Het was alsof de gehele wereld hielp, aldus een lokale verslaggever.³

Deense vrijgevigheid

Eén land sprong eruit: Denemarken. Volgens het Algemeen Dagblad doneerden de Denen, gemeten naar bevolkingsdichtheid en economisch vermogen, het meeste van alle landen ter wereld.⁴ Ook andere kranten schreven over de uitzonderlijk grote Deense hulpvaardigheid. ‘In Denemarken heeft men nog nooit zoveel ingezameld voor een bevriend land’, wist het Nieuwsblad voor de Hoeksche Waard en IJsselmonde te melden.⁵

De Deense campagne werd ‘Hollands-Hjaelpen’ genoemd. Deze naam was al eerder gebruikt in jaren 1945-1950, toen hulpbehoevende Nederlandse kinderen in Deense gezinnen werden opgevangen. In 1953 kwamen de Deense burgers opnieuw in actie. Via oproepen in de landelijke en plaatselijke media werden burgers aangemoedigd bij te dragen, van jong tot oud. De kranten publiceerden intekenlijsten en op de radio werden verzoekprogramma’s gemaakt, waarbij ieder verzoek een klein bedrag kostte. Er werden speciale postzegels uitgegeven met een toeslag

Deens affiche: Help Holland nu.

Solidariteitszegel Denemarken.

van tien øre (cent) ten behoeve van de slachtoffers. In Kopenhagen gingen honderden kinderen karweitjes doen tegen een kleine vergoeding. In een lange colonne reden schoolkinderen kruiwagens naar het station van Kopenhagen ten behoeve van de geteisterde gebieden. In Esbjerg en Århus reden de hele dag door vrachtwagens om spullen op te halen. In het kleine plaatsje Varde in West-Jutland gingen muzikanten de straat op om geld op te halen. Het leek alsof heel Denemarken in beweging kwam: ‘Kinderen plunderden hun spaarpotten en oude moedertjes kwamen met een warm wollen hemd aanzetten’.⁶

Op 17 februari werd de actie ‘Hollands-Hjaelpen’ officieel gesloten. Er was ruim 40 miljoen Deense kronen binnengekomen, waarvan 38 miljoen in de vorm van kledingstukken en twee miljoen contant (omgerekend naar guldens: respectievelijk 25 en 1,25 miljoen gulden). Er waren zoveel kledingstukken gedoneerd dat dit voldoende was om ‘150.000 Nederlanders van top tot teen nieuw in de kleren’ te steken, aldus een journalist van het *Algemeen Dagblad*.⁷

Dat de hulpactie zo’n succes werd had onder meer te maken met de strakke coördinatie. Het Rode Kruis opende in heel Denemarken centra waar burgers goederen konden afgeven. Alleen al in Kopenhagen waren er tweehonderd inzamelingspunten. Daarnaast

kwam er een landelijke campagne op gang. Met behulp van posters werden de Denen aangemoedigd te doneren op giro 154 ten name van het Rode Kruis. Een afbeelding toonde een golf in de vorm van een hand die een molen dreigt op te slokken. Op een andere poster was een huis onder water met een geknakte zendmast te zien. Met de landelijke organisatie zat het dus wel goed, maar wat bewoog de Denen om zo massaal in actie te komen voor de getroffen Nederlanders?

Motieven om te helpen

Wie de Deense en Nederlandse kranten van die tijd doorbladert, komt globaal drie typen verklaringen tegen: persoonlijke motieven, een algemeen gevoel van verwantschap tussen beide volkeren en diplomatieke overwegingen. Ten eerste hadden sommige mensen persoonlijke redenen om te doneren. Dat gold bijvoorbeeld voor de dertigjarige zakenman Eric Kopp, die directeur van een textiel- en schoenenzaak in Kopenhagen was. Hij schonk duizend paar rubberen lieslaarzen aan Nederland, die hij een paar weken eerder voor zijn zaak had besteld. De ene helft van de lading werd per vliegtuig vanaf Kastrup vervoerd, de andere helft ging hij samen met een vriend zelf brengen met een kleine vrachtwagen. Aan een verslaggever vertelde hij dat hij in zijn hart een warm plekje voor Nederland had, omdat enkele van zijn beste vrienden er woonden.⁸

Een (niet bij naam genoemde) vrouw had eveneens persoonlijke redenen om te willen helpen. Ze legde een deken op een inzamelingswagen toen deze door de hoofdstraat van Esbjerg reed met een briefje erop: ‘Deze deken is mij in een concentratiekamp gegeven door een barmhartige Nederlander. Nu keert de deken terug naar zijn vaderland om een Nederlander in nood te verwarmen, zoals de deken eens mij zijn warmte gaf’.⁹ Deze emotionele boodschap laat zien dat deze vrouw de behoefte voelde iets te terug te doen, nu de Nederlanders hulp nodig hadden.

Een tweede motief dat veel in de kranten wordt genoemd, is het gevoel van verbondenheid tussen het Deense en Nederlandse volk. Een journalist van de *Leeuwarder Courant* schreef dat de Deense bevolking ‘naar aard en karakter veel met de Nederlandse gemeen heeft’ en dat zij het bericht van de ramp ‘bijna als een persoonlijke slag’ hadden ervaren.¹⁰ Het *Algemeen Dagblad* kopte: ‘Dit deden

de Denen voor ons. Hulp die geen fraze was'. De diepe verbondenheid tussen beide volkeren, zo stelde de auteur in kwestie, was geen beleefdheidsfrase, maar een 'levende werkelijkheid'.¹¹ De 29-jarige Deense hulpverlener Albert Hansen sprak in een interview met het socialistische dagblad *Het vrije volk* van gevoelens van liefde en respect voor de Nederlandse bevolking: 'Wij doen het graag [...] want wij houden van Holland en we hebben respect voor de Hollanders'. Hij hoopte dat deze ramp de eenwording van Europa zou bespoedigen: 'Misschien zijn die veertienhonderd Hollanders niet voor niets gestorven, maar betaalden zij met hun levens voor een snellere, éénwording van Europa. Het besef, dat we bij elkander behoren, is in ieder geval hierdoor sterker geworden'.¹²

Dat gevoel van onderlinge verbondenheid leidde tot bijzondere evenementen. In Esbjerg werd een groot benefietconcert in het 'Paladshotel' georganiseerd waaraan maar liefst 125 personen deelnamen. Dat de bewoners er massaal op af kwamen bewees volgens de journalist van *Vestjyden* hoe groot de sympathie van de Denen voor de Nederlanders was. De activiteit droeg volgens hem bij aan het verdiepen van de vriendschap tussen beide volkeren ('venskabet mellem det Danske og Hollandske folk').¹³ Er waren ook gezelschappen die op reis gingen naar Nederland. Zo vertrokken leden van een volksdansvereniging met een busje vanuit Jutland om in Nederland optredens te verzorgen.¹⁴ Het nationale Deense voetbalelftal reisde af naar Rotterdam om daar op 7 maart een benefietwedstrijd te spelen. In een uitverkochte Kuip wonnen de Denen

met 2-1 van de Nederlanders. De KNVB nodigde de Deense spelers daarna uit voor een rondvlucht over het rampgebied.¹⁵

Naast persoonlijke motieven en gevoelens van verwantschap speelden ook diplomatieke banden een rol. Zo hielp de Nederlandse consul in Esbjerg mee bij een spontane inzamelingsactie van kleding. In de Deense krant, *Dagbladet Vestkysten*, werd de actie paginagroot beschreven.¹⁶ De Deense regering besloot een complete transportcolonne naar Nederland te sturen. Vijfendertig soldaten van de Deense Bescherming Burgerbevolking (Civil Forsvar) reden met zeventien vrachtwagens, gevuld met veertig ton aan hulpgoederen, naar Nederland. Het doel was daar te assisteren bij de goederentransporten tussen Schiphol en Rotterdam. Op 8 februari kwamen ze aan en op 23 februari namen ze afscheid. Ze werden op het Malieveld te Den Haag officieel bedankt voor hun inzet door de directeur van het Nederlandse Rode Kruis G.M. Verspijk en de chef van de afdeling algemene zaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken, E.O. baron van Boetzelaer. Bij dit afscheid werden hartverwarmende woorden gesproken. De sectieleider Knut Nielsen zei:

*Wij komen uit een klein land, maar we voelen voor U als voor broeders en zusters. Als we weer thuis zijn dan zullen we onze landgenoten vertellen dat het Nederlandse volk een vriendelijke volk is. We wensen U veel succes met de wederopbouw van Uw land.*¹⁷

Daarna nam Van Boetzelaer het woord. Hij benadrukte dat de Deense hulp van grote waarde was

Inzamelings van hulpgoederen in Aabenraa, februari 1953.

geweest: ‘We weten dat de Denen een goed volk zijn, maar nu hebben we er de bewijzen van. De ramp is geen ogenblik uit onze gedachten. Uw hulp zullen we nooit vergeten.’¹⁸ Eenmaal weer terug in Denemarken werden ze verwelkomd door vertegenwoordigers van het Rode Kruis en enkele gezagsdragers. Colonnechef Kai Eilskov Jensen bedankte iedere soldaat persoonlijk voor zijn inzet en nam het bevel van de troepen weer op zich.

Zowel in de Nederlandse als Deense kranten werd uitgebreid gerapporteerd over de inzet van de Deense militairen. *Randers Dablad* schreef bijvoorbeeld dat de Deense manschappen ‘heel populair’ waren in Nederland. Overal waar ze kwamen wilden de Nederlanders hen bedanken. Ze werden begroet met applaus en luid hoerageroep. Deze hartelijkheid, zo merkte verslaggever Elmo Mikkelsen op, was veel dieper geworteld.¹⁹ Ook in de lokale Jutse krant *Thisted Amtssavis* verschenen verschillende reportages, inclusief een grote foto van het moment waarop de Deense soldaten voor hun inzet door Nederlandse gezagsdragers worden bedankt op het Malieveld. Ze staan in een lange rij opgesteld voor de vrachtwagens vlak voordat ze vertrekken.²⁰

Een andere vorm van diplomatieke vriendschap kwam tot uitdrukking via het koningshuis. Deense kranten schreven over de dankbaarheid die koningin Juliana had uitgesproken over de inzet van de Deense troepen. Twee keer, zo kopte *Thisted Amtssavis*, had de koningin lovend gesproken over deze actie. De lokale krant van Åbenrå, *Hejmdal*, wist te melden dat koningin Juliana via de hofmeesteres haar dankzegging had overgebracht aan de Deense minister in Den Haag.²¹

Drie maanden na de ramp bracht het Nederlandse koningspaar een staatsbezoek aan Denemarken. Duizenden Denen stonden met vlaggetjes de Nederlandse en Deense vorstenparen toe te zwaaien toen ze op het bordes van het stadhuis verschenen. De Watersnoodramp was prominent aanwezig in de berichtgeving en tijdens het staatsbanket verwezen de staatshoofden ernaar. Koning Frederik IX toonde zich onder de indruk van de wijze waarop de Nederlanders de wederopbouw aanpakten en koningin Juliana bedankte de Denen voor hun hulp tijdens de watersnood: ‘Wij zijn heel blij uw vriendschap te hebben en onze verhouding komt voort uit het feit, dat we deze vriendschap wederzijds nodig hebben’.²²

De berichtgeving in Deense en Nederlandse kranten maakt duidelijk hoe massaal de Denen in actie kwamen na de Watersnoodramp. Persoonlijke motieven, een meer algemeen gevoel van verwantschap en diplomatieke banden lagen ten grondslag aan de enorme bereidwilligheid de Nederlanders te hulp te schieten. Daarnaast zal het meegespeeld hebben dat veel Denen geraakt waren door het feit dat de Nederlanders zo kort na de Tweede Wereldoorlog opnieuw door een zware ramp werden getroffen.

Een persoonlijke noot

Tot slot nog een persoonlijke noot. De colonnechef van de Deense troepen die naar Nederland reisden, was mijn opa: Kai Eilskov Jensen (1901-1982). Hij ging zelf niet mee, maar begroette de troepen bij hun terugkeer in Haderslev. *Thisted Amtssavis* plaatste een foto van de soldaten op het Malieveld en meldde dat colonnechef Kai Eilskov Jensen het bevel van de troepen weer op zich nam.

Mijn opa is altijd heel trots geweest op de inzet van zijn manschappen. Tot aan zijn dood lag op zijn bureau het knipsel uit de *Thisted Amtssavis*. Mijn oma sprak altijd met grote warmte over de acties die in 1953 van de grond kwamen voor de getroffen Nederlanders. Dat hun zoon, Niels Eilskov Jensen, in 1973 naar Nederland zou emigreren en dat zijn twee dochters in Nederland hun bestaan zouden opbouwen, wisten ze toen natuurlijk niet. Zeventig jaar na de Watersnoodramp maken de vele krantenberichten over de warme vriendschapsband tussen de Denen en Nederlanders ook op mij – een van de twee kleindochters – nog altijd grote indruk. Dat er ook vandaag de dag nog altijd een speciale band tussen de Nederlanders en Denen bestaat, kan ik alleen maar beamen.

Lotte Jensen is hoogleraar Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Ze is geboren in Denemarken en op jonge leeftijd naar Nederland verhuisd. Recent publiceerde ze ‘Wij en het water. Een Nederlandse geschiedenis’ (De Bezige Bij, 2022). Daarin beschrijft ze de eeuwenlange strijd tegen het water van de Nederlanders. De Watersnoodramp van 1953 loopt als een rode draad door deze geschiedenis heen.

De Deense hulpcolonne neemt op 23 februari 1953 afscheid op het Malieveld in Den Haag.
Foto ANP, Nationaal Archief Den Haag.

Noten

- 1 Voor een beeldverslag van de hulpverlening, zie Kees Slager, Watersnood (Rotterdam 2010), p. 514-547. Over solidariteit na overstromingsrampen door de eeuwen heen, zie Lotte Jensen, Wij en het water. Een Nederlandse geschiedenis (Amsterdam 2022).
- 2 Nieuwsblad voor de Hoeksche Waard en IJselmonde (11-2-1953).
- 3 Nieuwsblad voor de Hoeksche Waard en IJselmonde (11-2-1953).
- 4 Algemeen Dagblad (28-2-1953).
- 5 Nieuwsblad voor de Hoeksche Waard en IJselmonde (11-2-1953).
- 6 Algemeen Dagblad (28-2-1953).
- 7 Het Parool (9-3-1953). Voor de opstelling en bewegende beelden, zie: https://eu-football.info/_match.php?id=14356 (geraadpleegd op 7 december 2022).
- 8 Nieuwe Tilburgsche Courant (11-2-1953).
- 9 Leeuwarder Courant (10-2-1953).
- 10 Leeuwarder Courant (10-2-1953).
- 11 Algemeen Dagblad (28-2-1953).
- 12 Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad (14-2-1953).
- 13 Vestjyden (26-2-1953).
- 14 Zie het fotoarchief van Esbjerg, EBA Mediearkiv: <https://billedarkiv.esbjerg.dk/fotoweb/archives/5001-Billeder-fra-Esbjerg/all/BA62/70263-050-657.tif.info> (geraadpleegd 8 december 2022).
- 15 Algemeen Handelsblad (17-2-1953), Algemeen Dagblad (28-2-1953) en Nieuwe Tilburgsche Courant (19-2-1953).
- 16 Dagbladet Vestkysten (4-6 februari 1953).
- 17 Haagsche Courant (23-2-1953), p. 6.
- 18 Haagsche Courant (23-2-1953), p. 6.
- 19 Randers Dagblad (16-2-1953), p. 7.
- 20 Thisted Amtsavis (26-2-1953).
- 21 Hejmdal (26-2-1953), p. 7.
- 22 Nieuwsblad van het Noorden (22-5-1953).

't Is vol van schatten hier

De watersnoodramp werd al snel in penningen gevangen

Zo ingrijpend, zo vernietigend was de watersnood van 1953, dat er vrijwel meteen boeken, gedichten, liederen en documentaires werden vervaardigd. Ook Nederlandse medailleurs lieten al snel van zich horen. Het Zeeuws Genootschap bezit een aansprekende collectie watersnoodmunten.

RIEN SANDERSE

De Vereniging van Penningkunst (VPK) besloot om de jaarpenning van 1953 te wijden aan de watersnoodramp en de opbrengst ten goede te laten komen aan de slachtoffers. De medailleur Oswald Wenckebach (1895-1962), die de penning in opdracht van de VPK ontwierp, was bereid om de vergoeding die daarvoor stond geheel in dat fonds te storten. Wenckebach was bekend als ontwerper van het Nederlandse muntgeld in de periode vanaf 1948 (het 'Willemientje' en de muntenreeks van koningin Juliana) tot 1980, toen na de inhuldiging van koningin Beatrix een nieuwe serie uitgebracht werd met een ontwerp van Bruno Ninaber van Eyben.

Uiteindelijk kon een bedrag van f 18.450 worden overgemaakt aan het rampenfonds. Dat bedrag is vergelijkbaar met een huidige koopkracht van ongeveer € 75.000.

Het Zeeuws Genootschap heeft deze penning onder het inventarisnummer GM2210 in de collectie.

GM2210, penning, diameter 60 mm, gewicht 70 gram, brons. Foto auteur.

De dramatiek van de gebeurtenis wordt zeer beeldend weergegeven op de voorzijde van de penning. In het water een mens die vecht voor zijn leven, het hoofd net boven water en de armen machteloos omhoog. De keerzijde laat zien dat er ook na de grootste wanhoop weer hoop kan zijn. Noach's duif keert terug met de olijftak, met een verwijzing naar dat verhaal in het bijbelboek Genesis 8:11. Daarboven het kantschrift NIL DESPERANDUM (Wanhoop nooit).

Al snel nadat de overlevenden uit het water waren gered en geëvacueerd naar veiligere gebieden werd begonnen met het herstel van de dijken. Op veel plaatsen konden met eenvoudige middelen de gaten worden hersteld. Op de aanvang van die werkzaamheden heeft Maarten Pauw (1912-1966) een penning gemaakt die dat gegeven memoreert.

Maarten Pauw was als ontwerper/medailleur in dienst bij Koninklijke Begeer, de grootste Nederlandse penningmaker, maar hij maakte ook vrij werk. In 1956 is hij directeur geworden van de vakschool voor edelsmeden in Schoonhoven.

De bronzen penning heeft als inventarisnummer GM2226, heeft een diameter van 49 millimeter en weegt 58 gram.

Op de voorzijde is in zee de Nederlandse leeuw in gevecht met een zeemonster die met zijn tentakels de leeuw wil verstikken. Omschrift: NA HARDE, ONGELIJKE STRIJD. Deze tekst loopt door op de keerzijde: BOUWT HOLLAND MET VERBETENHEID. Daaronder MCMLIII (1953).

Er zijn twee mensen op afgebeeld die bezig zijn met het vullen van zandzakken.

GM2226, penning, diameter 49 mm, gewicht 58 gram, brons. Foto auteur.

Op een paar plaatsen had het tij van de zee de stroomgeulen zo diep uitgeschuurd en was de stroom zo sterk dat met de conventionele middelen de dijk niet meer kon worden hersteld. Besloten werd om caissons te gebruiken waarmee na D-day voor de Normandische kust de havenhoofden waren gebouwd voor bevoorrading van de geallieerde troepen. Door die enorme betonnen bakken in de stroomgeul af te laten zinken kon de waterstroom worden beteugeld en de dijk hersteld. Die caissons zijn nog steeds zichtbaar in het landschap bij Ouwkerk, waar het Watersnoodmuseum er een plek in heeft gevonden.

GM2221, penning, diameter 103 mm, gewicht 604 gram, brons. Foto auteur.

Ter gelegenheid van deze gebeurtenis heeft de beeldhouwer/medailleur Ian Jacob Pieters (1925-2020) deze penning gemaakt.

Op de voorzijde is een huis te zien dat bijna ten onder gaat in het water. Het reliëf geeft aan hoe groot de stroming is van het water dat door het gat rechtsboven stroomt.

Op de keerzijde zijn dijkwerkers bezig om op het omdijkte eiland dat gat te dichten en daarmee de waterstroom te bedwingen, symbolisch met het laatste caisson. Aan de onderzijde de datum van de afsluiting: 6 november 1953, negen maanden na de Watersnoodramp.

Dezelfde gelegenheid was ook voor medailleur Marinus Kutterink (1907-1983) aanleiding om een penning te maken. Deze penning is onlangs door het genootschap aangeschaft. Op de voorzijde zien we een staande figuur van een dijkwerker, met beide handen rustend op een schop. Op de achtergrond een weergave van de sluiting van het laatste gat. Daaromheen IN GELOOF EN KRACHT - HET WERK VOLBRACHT.

De keerzijde geeft een beeld van het overstroomde land. Op de voorgrond zandzakken, het begin van de dichting. Daarboven DIJKHERSTEL WATERSNOOD 1953.

GM2512, penning, diameter 65 mm, gewicht 95 gram, brons. Foto auteur.

Rien Sanderse (Koudekerke, 1958) is na een werkzaam leven als projectmanager voor implementatie van warehousing en tracking systemen in Zwitserland in 2018 teruggekeerd naar Middelburg, waar hij zijn kennis als verzamelaar van munten en penningen en van databases kon inzetten als conservator op dat gebied voor de fantastische collectie van het Zeeuws Genootschap.

DOSSIER

Nu wordt er geen schipper van Yerseke meer vergeten

Altijd werden er bij de herdenkingen wel namen genoemd van schippers van Yerseke, die er meteen na de Ramp op uittrokken om mensen te redden. Maar hoe omvangrijk hun hulp is geweest, dat was niet bekend. Anneke Jumelet-Vette vond in het gemeentearchief van Reimerswaal al hun declaratieformulieren en biedt nu zeventig jaar na dato naast hun verhalen een gedetailleerd overzicht van alle boten, alle schippers en opvarenden en hoe ze tijdens die dramatische februaridagen van 1953 redders werden.

JAN VAN DAMME

Kijk waar Yerseke ligt op een kaart van Zeeland na de nacht van zaterdag 31 januari op 1 februari 1953, de nacht dat de dijken braken. Dan blijkt het vissersdorp plotseling centraal te liggen tussen de door overstromingen getroffen eilanden. Schouwen-Duiveland en Tholen noord en noordwestelijk, pal west Noord-Beveland en zuidwaarts de vlakbij gelegen polders van Kruiningen.

Die dagen voelden de vissers van Yerseke zich ook daadwerkelijk het middelpunt van het door de stormvloed geteisterde delta. Helpen was, zo hoorde je later in de verhalen, vanzelfsprekend. En helpen deden de vissers.

Hoe mosselvisser Hubrecht Koster (1906-1987) op maandag 2 februari 1953 met zijn YE4 Beatrix als eerste door het gat van Ouwkerk durfde te varen, is een overbekend verhaal. ‘We gaan d'r in’, zei hij nadat hij achter de dijk radeloze mensen op daken van huizen zag zitten. Zonder de moedige hulp van vissers als Hubrecht zou het aantal dodelijke slachtoffers veel hoger zijn uitgevallen dan de 1836 die nu in de officiële registers staan geregistreerd. In Ouwkerk kreeg Hubrecht Koster een eigen straat. Er waren meer dankbetuigingen na afloop. Kruiningen schonk Yerseke een klokkenstoel met luidklok en

Ouwkerk zorgde voor een elektrische klok op de Yersekse haven.

Zo kun je niet zeggen dat de snelle en doeltreffende hulpacties van de mosselvisser van Yerseke onopgemerkt bleven. In latere publicaties over de Ramp kregen de meesten zeker hun deel. Alleen, de verhalen waren verspreid, je had bij wijze van spreken een zoekmachine nodig om alles bij elkaar te krijgen. En het gevoel dat het toch steeds weer om de stoere visser Hubrecht Koster draaide, bleef steeds opduiken.

Dat gevoel hadden ze ook in het gezin van Jeroen Vette (1921-2019). Dochter Anneke – geboren in 1951, sinds ze getrouwd is Anneke Jumelet-Vette – hoorde het haar vader meerdere keren zeggen: ‘Altijd weer die Hubrecht Koster.’ Dat haar vader later zijn verhaal kon doen in een landelijk televisieprogramma als dat van Paul Witteman, nam het gevoel niet weg. Bij Anneke groeide het besef dat eigenlijk de rampherinneringen van alle vissers van Yerseke vastgelegd zouden moeten worden. Van dat in 2017 kenbaar gemaakte voornemen heeft ze nu realiteit gemaakt. Half januari van dit jaar presenteerde ze niet zonder trots haar boek ‘Het water is kwaad, het verhaal van de schippers uit Yerseke die in 1953 redders van mensen werden’.

In een begeleidend persbericht schrijft ze: ‘Ik heb het als mijn opdracht gezien alle namen van de

Moeder Joane de Rooy-Dijkwel voor haar winkel.
Foto collectie Kees de Rooy.

Anneke Jumelet-Vette. Foto Andries Jumelet.

redders boven water te halen en tot mijn vreugde is dit gelukt. Het waren er 313. Samen hebben zij “om en nabij” 3424 mensen gered.’ Met redders wordt bedoeld op de schippers, vaste bemanningsleden en opstappers. De verhalen van alle betrokken mosselschippers zijn in het boek opgenomen. Dertien waren er nog in leven. Die werden geïnterviewd. Van de overige dertien gaat het om door familie doorgegeven vertellingen of ‘oude’ interviews. Naast die hoofdstukken komen ook mensen die door de schippers gered zijn aan het woord en doen EHBO’ers en andere helpers aan de wal hun verhaal. Op die manier ontstaat een mooi caleidoscopisch beeld van de hulpverlening vanuit een door het wassende water bedreigd vissersdorp.

Want dat het ook in Yerseke niet veel scheelde of de dorpelingen hadden hun toevlucht op zolder moeten zoeken, wordt maar al te duidelijk uit alle verhalen. Om nog iets van de sfeer van toen terug te halen hebben we voor dit verhaal na bemiddeling van schrijfster Anneke Jumelet twee oud-mosselvisser in Yerseke opgezocht: Kees van Damme (1927) en Kees de Rooy (1928).

Niet zonder Gods zegen

Kees van Damme was dertien jaar toen hij bij zijn vader aan boord mocht gaan werken. Hij zou tot zijn zeventigste blijven varen. ‘Ik had er buitengewoon veel zin in’, vertelt hij over het begin. ‘Er waren al twee knechts aan boord. Het was zwaar werk, ik stond in het ruim met een schop. Eén van de knechts ging van boord toen ik nog net veertien was, ik heb zijn plaats ingenomen.’ De oorlog, hoe Nederlandse militairen hun boot in brand staken en ze daarna met de 4300 gulden schadevergoeding voor 3500 gulden aan ander bootje kochten, hij weet het nog allemaal precies. In 1943 werd hun boot door de Duitsers gevorderd. Na de oorlog konden ze hun vaartuig in Delfzijl ophalen. ‘Niet zonder Gods zegen’, dat was de naam van de boot. In 1947 werd die verkocht en werd er een beurtscheepje aangeschaft dat tot mosselboot werd omgebouwd. Een hele vooruitgang: de oude was 14 meter lang, de nieuwe 21 meter. De naam werd behouden.

Het gezin Van Damme woonde vlakbij de kaai. Met zijn broers Jo en Flip was Kees op zaterdag

Kees de Rooy in de jaren '50. Foto collectie Kees de Rooy.

30 januari 1953 veelvuldig bij de haven te vinden. Iedereen zag de dreiging, het water stond tijdens het ebtijd net zo hoog als anders bij hoog water. Kees: 'Onze boot lag vast met touwen. Die moest je in de gaten houden, ze konden breken of het kon zijn dat je ze moest laten vieren. Ik hoor het Jan Prins nog zeggen: 'Als het zo doorgaat, verzuipen we allemaal'. Het water zo hoog, dat was heel abnormaal. Door ze hard achteruit te laten slaan heb ik nog twee boten gered die op meerpalen waren komen te hangen. 's Nachts zijn we een paar keer uit bed geweest om naar het tij te kijken. Van broer Jo had ik gehoord dat Kruiningen onder water was komen te staan. Er konden daar mensen verdrinken. We lieten die zondag het roeibootje dat achter onze boot lag op een wagen van vrachtrijder De Koeijer laden en met broer Jo heb ik het in een ondergelopen polder van Kruiningen, vlak na het spoor, in het water gelegd. We peddelden naar de huizen richting Kruiningen. Overall zagen we mensen op zolders zitten, we hebben een vrouw met kind naar de dijk gebracht. Nadat we naar huis waren geweest om droge kleren aan te trekken, hebben we met ons bootje dierenarts De

Groof en zijn gezin uit de Zandweg in Kruiningen opgehaald. God staat boven alles. Als er nood is, ben je verplicht te helpen. We waren nooit benauwd. Wij waren de eerste redders met ons roeibootje, later kwamen er nog andere bootjes.'

Dat was nog maar het begin. Kees voer vervolgens met kennissen mee op een boot van visser Padmos naar Hoedekenskerke. Kees: 'Daar konden met een plat bootje koeien worden gered. Er werd ook een boer met zijn vrouw opgeladen. Soms werden koeien losgemaakt, die dieren konden goed zwemmen. Veel beter dan paarden, die hadden de neiging snel hun kop onder water te laten hangen.'

Op het gemeentehuis van Yerseke werd de hulpverlening al snel gecoördineerd. Vader Arjaan van Damme werd gevraagd met zijn YE58 post en medicijnen op te halen in Bergen op Zoom. 'Daarna', vertelt Kees, 'zijn we door het gat van Ouwkerk gevaren. Een boer van Yerseke had een schuur bij Nieuwerkerk. Op zijn verzoek hebben we daar graan kunnen laden. Het was verschrikkelijk mistig. De boer die met ons meevoer dacht dat we verdwaald waren, maar het lukte om op kompas precies naast de schuur aan te meren. Varen op dat ondergelopen land was speciaal. We staken een meter diep. Als het eb werd kon je gemakkelijk vastlopen. Er kon prikkeldraad in de schroef vastdraaien. Als masten met telefoondraden ons de weg versperden, knipte ik ze door. Mijn vader heeft nog veel koeien uit ondergelopen gebieden naar Rotterdam gebracht.'

Ergste herinnering

De tweede visser die haarscherpe herinneringen heeft aan de rampnacht en daarop volgende dagen is Kees de Rooy. Als hij vertelt, krijg je veel meer dan alleen het rampverhaal. Er is immers een heel leven dat in het geheugen ligt opgeslagen. Of de Ramp het ergste is wat hij heeft meegemaakt? Neen. Want: 'Ik heb zo veel zien gebeuren. Het ergste is dat ik zeven jaar geleden mijn vrouw heb verloren. Ze was depressief geworden en heeft het leven in eigen hand genomen, ze heeft zich verdronken in het Goese Meer toen ze bij onze dochter was. Dat je geen afscheid hebt kunnen nemen, dat zijn de ergste dingen. Ik heb drie kinderen, drie aangetrouwde kinderen, zes kleinkinderen. Er is een kleinkind op komst, dat hoop ik ik volgend jaar nog mee te maken.'

Kees (links) en Jo van Damme in de roeiboot (op de voorgrond) in de ondergelopen Kruijngse polder, februari 1953. Foto collectie familie Van Damme.

Vader Willem de Rooy was aanvankelijk mosselhandelaar. Hij voer naar markten in Antwerpen, Brussel en Gent. In 1943 kon hij een oesterbedrijfje in Yerseke overnemen. Kees was krap 14 jaar toen hij daar ging werken. In de Zandkreek werden er zo'n 25.000 met kalk bestreken dakpannen uitgezet, die nadat het oesterzaad zich daarop had gehecht in de oesterputten werden geplaatst. Daar werden ze afgestoken, waarna het zaad nog twee jaar werd uitgezaaid voordat er oesters konden worden geoogst. 'Je moest wel van aanpakken weten', zegt Kees.

Nadat in de strenge winter van 1962-1963 door de zware ijsgang de meeste oesters verloren gingen, hield Kees de visserij voor gezien: 'Er waren er meer die stopten. De één ging in koeien, de ander in kippen. Dat zag ik niet zitten. Er was in Yerseke een onderzoeksinstituut opgericht (het Delta Instituut voor Hydrobiologisch Onderzoek, red.), daar hadden ze een boot en een schipper nodig. De baas daarvan had 25 jaar in Indië gezeten. Kees: 'Ik was daar van 1948 tot 1950 als dienstplichtig militair geweest. Daardoor klikte het meteen toen ik me aanmeldde. Ik heb dertig jaar voor het Delta Instituut, het latere NIOZ, gewerkt. Op het lab moest ik glasgarnaaltjes tellen. Het idee was dat in kaart werd gebracht wat de invloed was van de Deltawerken. Er moesten bodemonsters worden genomen, watermonsters, zuurstofmonsters, het was prachtig om te doen.'

Tijdens de Ramp van 1953 was Kees 25 jaar. Die stormachtige avond van de 31ste januari was er tijd voor ontspanning in Zaal Nolet. Om half 12 ging hij naar huis, de zondag was immers heilig. 'Meestal als ik thuis kwam, was moeder al naar bed. Nu zat ze er nog met een pot koffie. Vader was naar de haven. Het laag water was 's middags net zo hoog geweest als anders het hoog water. Mijn ouders hadden dat eerder meegemaakt rond 1911. Alle burens waren ook naar de haven. Ik ging en heb geholpen om onze oesterzeven die dreigden weg te drijven, snel over de dijk te smijten. Dat was me een bende. Het water stond een meter van de kruin van de dijk. Opeens zakte het twintig centimeter. Toen was er ergens een dijk doorgebroken, wist mijn vader. De volgende dag werden er roeibootjes op vrachtwagens geladen om mensen in de ondergelopen polders van Kruijng te gaan redden. Ik hielp bij het over de dijk trekken van de bootjes en ben in Yerseke gebleven.'

Een van de volgende dagen ging hij als opstapper mee op de YE44 naar het ondergelopen Schouwen-Duiveland. 'Eenmaal door het dijkgat, onvoorstelbaar wat een vernieling je zag. Ik ben één keer mee geweest. Het was spannend, bij ebstroom moest je maken dat je op tijd weg was.'

Over toeval gesproken. Tijdens de oorlog hadden de ouders van Kees het gezin van boer Hendrikse uit Viane als evacués in huis opgevangen. Sindsdien

hiielden ze contact. Om maandagochtend kwam Kees' broer Jan thuis met een op de Breedsendijk aangespoelde man. Het bleek boer Hendrikse te zijn. Met twee zonen was hij op de zolder van zijn boerenhuis blijven drijven, door het gat van Ouwerkerk heen gespoeld en circa twintig uur met de eb- en vloedstroom op de Oosterschelde meegetrokken. Honderd meter voor ze de dijk bij de Kijkuit bereikten is één van de zoons aan uitputting en kou overleden. Hij is in Yerseke begraven, mijn moeder heeft het winkeltje dat ze dreef een paar dagen gesloten.' Vader Willem en zijn zoons Kees en Jan zijn later nog naar Viane gevaren om spullen uit de boerderij van Hendrikse op te halen.

Declaratieformulieren bewaard

De verhalen van Kees van Damme en Kees de Rooy, ze geven een impressie van wat er vanuit Yerseke aan hulpverlening werd opgezet. Anneke Jumelet-Vette schetst in haar boek 'Het water is kwaad' een veel completer, door cijfers onderbouwd beeld. Bij de herdenking van twee jaar geleden in Kruiningen hoorde ze verhalen waarvan ze dacht: waar komen die vandaan? Bij navraag bleek dat in het archief van de gemeente Reimerswaal alle destijds door de schippers ingediende declaratieformulieren bewaard waren. Het gaat om dossier 1750: 'Stukken betreffende hulpverlening die door middel van de vissersvloot is gegeven bij de ramp van 1953'. Elke schipper moest tweewekelijks een formulier indienen waarop hij zijn activiteiten aangaf. Zo kregen ze een vergoeding waarvan sommigen zeiden: stort dat geld maar in het rampenfonds. De formulieren geven een compleet overzicht van de bootnummers, de namen van de schippers of de firma's die eigenaar waren, de bemanningsleden en opstappers, het aantal dagen dat ze gevaren hadden, hoeveel mensen en dieren ze op het droge hadden weten te brengen. De cijfers zijn indrukwekkend: 313 dorpelingen die samen zo'n 3424 mensen hebben gered.

Mensen, maar ook dieren. Daarover schrijft Anneke in haar boek (pagina 156): 'Ook voor de dieren moest worden gezorgd. Het is voor te stellen

De YE83 van de familie Vette in de jaren '50.

Foto collectie Anneke Jumelet-Vette.

dat dit voor de schippers ook lang niet altijd even gemakkelijk is geweest. Bijvoorbeeld het bijtgrage paard van de bakker in Ouwerkerk. Dat bijt in de billen van de andere paarden waardoor die gaan steigeren. Eén varken dat overboord springt en de boot die dan omdraait om hem met de oesterkor te redden. Het grote aantal kippen. Waar je even niet weet waar je er mee moet blijven. Ze zitten op de stuurhut van de boot van Dies de Koeijer wanneer hij met paarden, kippen en varkens als 'de ark van Noach' Wemeldinge binnenvaart. In totaal staan er 589 dieren genoteerd.'

In huize Vette was de Ramp altijd aanwezig. Annekes vader Jeroen Vette was de tweede schipper die na Hubrecht Koster door het gat van Ouwerkerk voer. Haar moeder kwam van Nieuwerkerk en had daar familie wonen. 'Een broer van mijn moeder, zijn vrouw en hun dochter zijn verdronken', vertelt Anneke. 'Mijn moeder was elk jaar verdrietig bij de herdenking.' Ze is blij dat het boek er is, met alle verhalen, alle namen, alle hulpverlening. Na zeventig jaar wordt er geen schipper van Yerseke meer vergeten.

Anneke Jumelet-Vette, Het water is kwaad,

het verhaal van de schippers uit Yerseke die in

1953 redders van mensen werden. Uitgave in eigen

beheer, 208 pp., ISBN: 978-90-814786-6-3 (€ 29,95). Het

boek kan worden besteld via <https://vergetenredders.nl/>

‘t Is vol van schatten hier

Welke planten of dieren uit de Ramp haalden de collectie van het Genootschap? Geen!

De stormvloed die grote delen van ons land in februari 1953 trof zette grote delen van ons land gedurende langere tijd onder water. De gebeurtenissen werden diep in het collectieve geheugen gegrift en het werd een tijdmarkering: vóór of ná de Ramp. Het was niet alleen een grote ramp voor de bewoners met daarbij ook nog eens grote economische schade; het was natuurlijk ook een ecologische ramp. Alles werd anders. Hoe reageerde het Genootschap op de Ramp en haar gevolgen? Nauwelijks, als we de jaarverslagen mogen geloven.

GERARD HEEREBOUT

Na de Ramp

De Deltacommissie werd op 21 februari al ingesteld en een van de eerste uitgebrachte adviezen behelsde kustlijnverkorting door afdamming van zeegaten. In het eerste jaarverslag van het Genootschap na de Ramp (Unger, 1953) lezen we in het verslag van de conservator van het Kabinet van Natuurlijke Historie (P.J. van der Feen, pag. XXIII) een paar zinnen over de mogelijke effecten van afsluiting van de zeegaten: zout water wordt zoet water en mocht de verandering in de dierenwereld die dan plaats zal vinden, onderzocht gaan worden, dan moet het Genootschap zich daarbij niet afzijdig houden. In het verslag van het jaar erop (Unger, 1954, pag. VI) lezen we dat J.G. Sloff, lid van het Genootschap en een zeer actieve plantkundige uit Bergen op Zoom, in januari 1954 een film vertoont over de ‘Watersnoden in Zeeland 1953 en 1530, en hoe die aflieden’. Hij geeft een toelichting bij zijn film.

Dat was het dan. Het Genootschap hield zich dus niet echt met de Ramp bezig. Dat zal in belangrijke mate ook voor de leden gegolden hebben: van de 515 leden en directeuren woonden er slechts 23 in het overstroomde gebied, nog geen 5%. Het waren ook niet de actiefste leden.

De natuur in de overstroomde gebieden

Toen Walcheren in 1944 geïnundeerd werd, publiceerde W.S.S.(Tera) van Benthem Jutting, inmiddels getrouwd met P.C van der Feen, een mooi artikel in het Archief. In 1953 werd er, behalve die paar hierboven genoemde zinsneden, niets gepubliceerd in het Archief en we zijn dus aangewezen op andere bronnen.

De krantenbank Zeeland levert haast niets op. Uit het Zeeuwsch Dagblad (1953) bijvoorbeeld, leren we dat er mosselzaad gevallen was in de overstroomde gebieden. Er wordt op gevestigd. Na het droogvallen blijkt pas hoeveel mosselzaad er precies op de akkers ligt.

De landelijke natuurtijdschriftenbank brengt ons ook niet verder: niets over de natuur in de overstroomde gebieden. We dalen af naar kleinere natuurtijdschriften. En jawel, in Het Zeepaard (sinds kort volledig in de Zeeuwse Bibliotheek) lezen we een artikel van Jac. Viergever: *Zeedieren in het overstroomde Schouwen-Duiveland*. Hij woonde in Serooskerke en verloor zijn bibliotheek en al zijn aantekeningen tijdens de Ramp. Hij beschrijft hoe in Zierikzee de huizen nu getijdenzone zijn, met eind maart kleine bruin- en groenwieren. In mei verschijnen de zeepokken (meestal *Balanus crenatus*, een enkele *Balanus balanoides*), iemand vangt in zijn

huis een zeedonderpad (*Cottus scorpius*), een soort vis, en bij laag water zitten er garnalen. Buiten de stad zette iemand een fuik tussen de spruiten en ving een paling. Er worden nog wat andere diersoorten vermeld, zoals vlokreeften en hydroïden.

In een later artikel beschrijft hij (Viergever, 1958) de flora en fauna tijdens en na de overstroming uitgebreider. Zo schrijft hij over mosselzaad, zoveel dat er in het overstroomde Schouwen-Duiveland op gevist werd. Hij vermeldt zeven vissoorten en zelfs een bruinvis zwom er rond. Ook de wieren kregen aandacht: bij Ouwerkerk vijftien soorten. Hij zond wieren naar het Rijksherbarium en dat is de eerste maal dat er sprake is van verzameld materiaal!

In 1967 zag ik nog een hele grote bot (*Pleuronectus flesus*) in de kreek van Schelphoek. Haast 50 cm., die moet na het sluiten van het stroomgat in de zeedijk bij Serooskerke achtergebleven zijn (Heerebout, 1969). Ook een stille getuige.

Met zeepokken (*Balanus crenatus* Bruguière, 1789) overdekt theekopje, na het droogvallen teruggevonden in Kerkwerve. Foto Watersnoodmuseum.

In het Watersnoodmuseum is een met zeepokken begroeid theekopje aanwezig; voor een ander doel verzameld, maar toch. In de collectie van het Genootschap hebben we de hierboven genoemde diersoorten wel, maar niet uit het overstroomde gebied, als getuige van de overstroming.

We hebben een bot in de collectie, een bijzondere, niet bij een bijzondere gebeurtenis verzameld, maar in 1908 verzameld omdat hij aan twee kanten wit was. Je moet dan op het juiste moment wel oog hebben voor bijzondere zaken.

Samenvattend: we hebben dus helemaal geen planten of dieren van de Ramp; er is destijds helaas niet eigentijds verzameld, er was geen oog voor.

Bot (*Pleuronectus flesus* Linnaeus, 1758) NHG98-014. Foto Ivo Wennekes.

Een nieuwe Ramp

We hebben net weer een ‘ramp’ gehad: drie jaar Covid-19. Speciaal de jongeren zullen later vertellen hoe geïsoleerd ze waren: een soort ‘verloren jaren’. Vóór en ná Corona begint al een beetje een scheiding in de tijd te worden. Wat is er nu door het Genootschap eigentijds verzameld?

Eigengemaakte mondkapjes van Zeeuws schortengoed of met Zeeuwse knop? Wat zou er in onze beeldbank, de Zelandia Illustrata, terecht gekomen zijn ter documentatie van die verloren jaren? Foto's van verwijsborden naar vaccinatieplaatsen of van rijen mensen met mondkapjes op

Zeeuws mond-neuskapje, particulier bezit. Foto auteur.

ruime afstand van elkaar? Spandoeken van tegenstanders van maatregelen? Een print van vaccinaties, met QR-toegangscode? Niets, denk ik. Het kan nog wel, dit eigentijds verzamelen voor later.

Drs. G.R. Heerebout (1946) studeerde mariene biologie aan de Leidse universiteit en is sterk geïnteresseerd in de geschiedenis van de biologie. Hij is conservator van de naturalia collectie van het genootschap.

Literatuur

- Bentham Jutting, W.S.S. van, 1946. *Marine organisms in the island of Walcheren*. Archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, p. 1-7).
- Feen, P.J. van der, 1953. *Verslag van de conservator van het Kabinet van Natuurlijke Historie*, in W.S. Unger: *Jaarverslag over 1952/53*. Archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, p. XVII-XXIV.
- Heerebout, G.R., 1969 *Hydrobiologie van de brakke kreek Schelphoek*. *De Levende Natuur* 72 (12): 284-287.
- Unger, W.S., 1954. *Jaarverslag over 1953/54*. Archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, 1953: p. V-XII.
- Viergever, J., 1953. *Zeedieren in het overstroomde Schouwen-Duiveland*. *Het Zeepaard* 13 (3): 37-38.
- Viergever, J., 1958. *Flora en Fauna tijdens en na de overstroming*, in: D. Hack e.a. (red): *Gekwelde grond, Schouwen-Duiveland in ramp en herstel*. Stichting Nieuw Schouwen-Duiveland, p. 217-219.
- Zeeuwsch Dagblad, 1953. *Mosselzaad in droogvallende polder Oosterland*, 8 sept. p. 2; *Mosselzaad in verdrinken polders*, 18 sept. p.7; *Droogvallend Schouwen biedt een troosteloze aanblik*, 18 nov., p.2.

Oproep oude affiches Museum Veere

In de loop der jaren zijn er vele tentoonstellingen in het Museum Veere (locaties Schotse Huizen en Stadhuis) gehouden, aangekondigd via een affiche. Vaak waren die affiches kunstwerken op zichzelf, reden om ze te bewaren. Gelukkig zijn vele van die affiches veilig opgeborgen in het archief van Museum Veere.

Maar er ontbreken nog affiches, speciaal uit de periode 1992 – 2003. De Stichting Vrienden van het Museum Veere is op zoek naar ontbrekende affiches. Afgelopen jaar hebben we diverse affiches kunnen traceren en kunnen toevoegen aan de collectie, die nu uit 90 affiches bestaat. Deze affiches zijn gescand zodat we een mooie digitale collectie hebben.

Maar we zijn nog niet tevreden met dit aantal en daarom de vraag: “Heeft u nog affiches van Museum Veere, de Schotse Huizen of het Stadhuis?” Laat het ons weten via bestuurvrienden@museumveere.nl of telefonisch via 06 – 301 86 197. De affiches zouden we graag aan onze collectie willen toevoegen of scannen.

Het uiteindelijke doel is een tentoonstelling te organiseren waarin een selectie van de mooiste affiches zal worden getoond.

Alvast onze hartelijke dank voor uw eventuele medewerking.

ArndJan van Wijk, Voorzitter

De gedekte tafel dobberde op en neer

Wat moet je als huisarts als je praktijkruimte en je apotheek onder water staan en je patiënten voor het grootste deel geëvacueerd zijn? Gelukkig kwam er uit het hele land hulp voor de artsen in de getroffen gebieden. Ook uit het buitenland: met gulle giften uit Zweden kon er in Zierikzee zelfs een nieuw ziekenhuis worden gebouwd.

RINUS ANTONISSE

‘H et Hoofdbestuur der Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst richt zich tot alle leden met het dringende verzoek om, totdat nadere regelingen zijn getroffen, aan alle slachtoffers en aan de autoriteiten belangeloos hulp te verlenen’. Deze oproep verschijnt 5 februari 1953 in *Medisch Contact*, het officieel orgaan van de KNMG, dat wekelijks verschijnt. Een niet mis te verstane oproep.

En een voortvarende reactie, ook al bestaat over omvang en gevolgen van de Watersnoodramp nog veel onduidelijkheid. De besturen van de Landelijke Huisartsenvereniging, de Landelijke Specialistenvereniging en de Landelijke Vereniging van Artsen in

Dienstverband ondersteunen de oproep. ‘Alle artsen, die in verband met de noodtoestand assistentie of waarneming in hun praktijk nodig hebben, worden verzocht zich direct tot de Maatschappij te wenden.’

De 5e februari gaat een rondschrijven van het hoofdbestuur naar de afdelingen van de KNMG. Tweede secretaris G. Dekker: ‘De uitgestrektheid van de ramp geeft de zekerheid dat ook verschillende collegae hierdoor zijn getroffen. Tot nu toe hebben wij niet gehoord van persoonlijke slachtoffers onder hen, hoewel hiervoor vrij grote vrees bestaat. Maar zeker hebben velen have en goed verloren en zijn hun praktijken uit elkander geslagen.’

Het voormalige Zweedse Rode Kruis Ziekenhuis te Zierikzee. Foto publiek domein.

Sint Philipsland, februari 1953, fotograaf onbekend, ZB Beeldbank, recordnr 53557.

Het hoofdbestuur vraagt om actieve medewerking van de afdelingen om voor hun werkgebied te inventariseren welke artsen getroffen zijn door de stormvloed. ‘Verder zullen wij graag vernemen op welke wijze wij in eerste instantie deze collegae behulpzaam kunnen zijn’. Op de afdelingen die niet direct betrokken zijn bij de ramp wordt een beroep gedaan geld te storten op het fonds voor bijzondere noden. ‘Stort nu uw bijdrage. Wie spoedig helpt, helpt dubbel.’

Aangegeven wordt dat het de bedoeling is de medische hulp aan de geëvacueerde slachtoffers voorlopig gratis te verlenen door de artsen in de gebieden waar ze terechtkomen. De ziekenfondsen gaan voor de evacuees normaal geneeskundige hulp betalen, volgens de regeling voor buiten hun woonplaats verblijvende verzekerden. Het geld kan worden doorgegeven aan de oorspronkelijke huisarts van de patiënten.

Voor de getroffen huisartsen is dat een zekere geruststelling. Hun inkomen wordt in veel gevallen in belangrijke mate bepaald door de vergoedingen voor de verplicht verzekerden, die onder het Ziekenfondsbesluit vallen. Daarnaast zijn er de particuliere patiënten die boven de inkomensgrens vallen. Door de evacuatie is het overgrote deel van de patiënten uit de praktijken in het rampgebied verdwenen en hoelang die situatie zal duren is volstrekt ongewis.

Van alle kanten hulp

Intussen wordt van allerlei kanten hulp aangeboden. Ook van artsen zelf: volgens de hoofdinspecteur voor de Volksgezondheid C. Banning overtreft het aantal medici dat zich beschikbaar stelt voor de ondersteuning in het rampgebied verre de aanvraag. De stichting Apotheek Hulp Huisartsen biedt aan om alle apotheekhoudende dokters van wie de apotheek door het water is beschadigd of verloren gegaan, gratis opnieuw te bevoorraden.

Artsen op de Nederlandse Antillen geven financiële steun (2.400 gulden). De Confédération des Syndicats Médicaux Français wil bemiddelen bij het tijdelijk onderbrengen van kinderen of jongeren van artsen in Frankrijk. Ook het Belgisch geneesheren Verbond is daartoe bereid en vanuit Oldenburg worden tien opvangplekken aangeboden. KNMG-afdelingen adopteren getroffen artsen. Veel buitenlandse artsenorganisaties en particuliere medici maken geld over.

Een opmerkelijke gift is die van vier nieuwe herenkostuums door het Rode Kruis op Curaçao. Ze vinden een goede bestemming, meldt tweede secretaris Dekker. ‘In vele landen heeft men zo daadwerkelijk uiting gegeven aan z’n gevoelens van verbondenheid en van naastenliefde en dit kan niet anders dan stimulerend werken op onze bereidheid

om ter wille van onze getroffen collegae een offer te brengen en om persoonlijke inspanningen te getroosten.’

De KNMG heeft er geen directe bemoeienis mee, maar tussen alle hulp en gulle giften valt Zweden bijzonder op. Er wordt 13 miljoen Zweedse kronen ingezameld, waarvan een deel ter leniging van de ergste nood (waaronder 167 houten huizen voor 237 families, timmerhout, landbouwmachines en gereedschappen, linnen- en textieluitzet voor 3.000 families). Wat overblijft krijgt als bestemming bouw van een nieuw ziekenhuis in Zierikzee.

Daarover wordt al jaren gepraat, omdat het kleine, verouderde ziekenhuis in Noordgouwe niet meer voldoet. In Stockholm wordt beslist dat het resterende geld van het Zweedse volk voor een nieuw ziekenhuis is. De Nederlandse regering draagt financieel bij. De eerste paal gaat mei 1954 de grond in en voorjaar 1957 kan het Zweedse Rode Kruis-ziekenhuis aan de koning Gustaf Adolfweg in Zierikzee in gebruik worden genomen.

Onverwoestbaar optimisme

Een week na de ramp kan tweede secretaris Dekker - dankzij een speciaal doorgangsbewijs van de politie - enkele collega's in het overstroomde deel van West-Brabant bezoeken. Zevenbergschenhoek wordt bereikt via een smal en zeer modderig weggetje, 'langs een muur van zandzakken en aan de andere kant het water'. In verschillende plaatsen worden gesprekken gevoerd. Ook de situatie op Sint Philipsland en Tholen komt daarbij aan bod.

Dekker is getroffen door het 'onverwoestbaar optimisme' onder de artsen. 'Binnen drie weken zijn we weer droog, zo meenden ze. Ik zie die jonge collega nog zitten, daar tussen enkele mensen van de Rode Kruispost. Een ongedwongen glimlach op het gelaat. Actief en zeker niet geslagen. En toch stond zijn hele bezit onder water en moest hij zich behelpen met een nooduitrusting in een gebouwtje waar de militairen af en aan liepen.'

In *Medisch Contact* onderstreept de tweede secretaris dat de getroffen collega's zich in een zeer moeilijk parket bevinden. 'Hun de spreuk onzer voorvaderen: *'Ende despereert niet'* of het Zeeuwse *'Luctor et Emergo'* in herinnering te brengen, schijnt een gemakkelijke taak, maar wij moeten in staat zijn hun de overtuiging te geven van het actieve

Dreischor (Schouwen-Duiveland), februari 1953, fotograaf onbekend, ZB Beeldbank, recordnr 19964.

medeleven van de gehele Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst.'

Met ruim 90 artsen werkzaam in en om de door de stormvloed getroffen gebieden is contact opgenomen. Daaruit blijkt dat ongeveer 60 dokters in min of meerdere mate schade hebben opgelopen. Voor de meesten is aan het eind van 1953 de toestand weer bijna stationair geworden, maar de artsen in Kruiningen en vooral op Schouwen-Duiveland zullen ook in 1954 de gevolgen van de watersnood onderkennen, is de verwachting.

Voorlopige inventarisatie

Het hoofdbestuur geeft de afdelingsbesturen op 19 februari al een voorlopige inventarisatie van de schade. Die maakt duidelijk dat ongeveer 30 artsen grote tot zware materiële schade geleden hebben, terwijl ook van velen het grootste deel van de praktijk, en dus van de inkomstenbron, is verdwenen. Via het Rode Kruis en andere instanties is de eerste nood opgevangen en is in de eerste behoefte, ook voor de praktijk, voorzien.

Op Voorne-Putten hebben vier artsen belangrijke schade opgelopen. In de Hoeksche Waard gaat het om drie ernstige schadegevallen. Op Goeree-Overflakkee lopen vijf artsen ernstige schade op.

HET ARTSEN-NOODFONDS

Bijdragen leden aan Artsen Noodfonds in totaal t/m 28 Febr. '53 f 35.201,29.

Dr. F. Wibaut, Secretaris-Penningmeester.

Voorzieningen in verband met de Overstromingsramp van de Landelijke Artsen Cursus Commissie (L.A.C.C.)

De Landelijke Artsen Cursus Commissie (L.A.C.C.) bericht het volgende aan de artsen in de overstroomde gebieden:

Collega Ezendam (Noordgouwe) deelde het Hoofdbestuur mede, dat verschillende artsen in de nood-gebieden door de ramp onvoldoende werkzaamheden hebben (evacuatie enz.)

Het ware mogelijk dat deze collegae bij toerbeurt van de nood een deugd maakten, doordat zij b.v. voor een maand ergens in een kliniek ter eigen vorming gingen werken.

Verschillende leden der medische faculteit te Utrecht zegden hun medewerking toe. De afdeling Utrecht onzer Maatschappij verklaarde zich bereid de zorg voor logies op zich te nemen.

Collegae, die van dit voorstel wensden gebruik te maken, stellen zich in verbinding met het secretariaat der L.A.C.C., Keizersgracht 327, Amsterdam (bureau der Maatschappij, tel. 36808).
L. A. Hulst.

Medisch Contact jaargang 8, nr 10, maart 1953, p. 141.

Voor Schouwen-Duiveland zijn zeer voorlopige gegevens verzameld: aan acht praktijken is grote schade aangericht. Voor Noord- en Zuid-Beveland betreft het vijf grote schadegevallen, op Sint-Philipsland een en op Tholen twee.

De artsen op Walcheren zijn de dans vrijwel ongeschonden ontsprongen: geen grote schade. Hetzelfde geldt voor Zeeuws-Vlaanderen. Dat is ook in overeenstemming met de impact van de Watersnoodramp in die regio's. Vanuit de gebieden aan de rand van de overstroomde gebieden is aan de KNMG geen belangrijke schade gemeld. Lichtpunt is dat de ziekenfondsen voorlopig aan de getroffen huisartsen hun volle honorarium uitbetalen.

De – deels verplichte – evacuatie raakt eveneens de medisch specialisten: geen patiënten is geen inkomen. Ook voor deze groep wordt een soepele regeling overeen gekomen. Zij krijgen van de ziekenfondsen een betaling tot hetzelfde bedrag als ze in het eerste kwartaal van 1952 ontvingen. De specialisten die evacués behandelen is gevraagd 50% te berekenen van het tarief dat voor andere ziekenfonds-verzekerden wordt gehanteerd.

Dokter H. Ezendam uit Noordgouwe (dat droog is gebleven, maar waar de inwoners wel zijn geëvacueerd) kaart bij het KNMG-hoofdbestuur aan dat verschillende artsen in de noodgebieden onvoldoende werkzaamheden hebben. De Landelijke Artsen

Cursus Commissie wil van de nood een deugd maken en komt met het voorstel deze artsen bij toerbeurt tijdelijk in een kliniek elders te laten werken 'ter eigen vorming'.

Een praktisch probleem dient zich aan. Noodtoestand of niet – zonder formulieren kan de boel niet functioneren. In de overstroomde praktijken is de hele voorraad verloren gegaan: declaratie-formulieren, overlijdensaangiften, prijslijsten, vaccinatieformulieren en nog veel meer. De dokters hebben wel wat anders aan hun hoofd dan overal nieuwe formulieren aan te vragen. De KNMG vindt dat de instanties die zelf moeten aanreiken.

Watersnoodcommissie

Het hoofdbestuur stelt een zogenoemde Watersnoodcommissie in. Leden zijn H. Festen, M. Jongsma, W. Royaards en tweede secretaris Dekker. Hun taak is de artsen in de rampgebieden te bezoeken en hun noden en wensen in kaart te brengen, om zo doelmatig hulp te kunnen bieden. Elk commissielid bezoekt een aantal gebieden. Dat zorgt voor een snelle werkwijze en half maart verschijnen dan ook al hun rapportages.

Met de actueelste cijfers: het aantal zwaar getroffen artsen bedraagt ongeveer 25; minder zwaar getroffen zijn circa 20 dokters en er zijn

ongeveer 40 licht getroffen. Het aantal artsen dat inkomstenderving heeft ten gevolge van de ramp is groter. Aanbevelingen zijn: aanvulling praktijk-inkomen over 1953 tot dat van 1952; volledige vergoeding apotheek-, instrumentarium- en auto-schade; eventueel aanvulling schade aan huis en inboedel.

De rapportage van de commissie is een aaneenschakeling van persoonlijke waarnemingen. Wat de leden aantreffen en in gesprekken te horen krijgen is schokkend. De grote impact van de Watersnoodramp op de samenleving komt hard binnen. Reizen door ondergelopen land over gammele wegen en smalle dijkjes. Met een bootje dijkgen oversteeken. Huizen die zijn ingestort of onder water staan. Overal wordt om een doorlaatbewijs gevraagd.

Commissielid Festen probeert 24 februari per auto Rilland te bereiken. Dat gaat niet makkelijk. ‘De weg loopt door water. Aanvankelijk gaat het wel; maar allengs wordt het wel zo diep dat ik een ogenblik dreig stil te vallen, maar in grote angst bereik ik toch de droge plaats bij de kerk en stap opgelucht uit. Een wacht die verbinding heeft door middel van een walkie-talkie vraagt of ik gek ben met een Volkswagen door het water te rijden.’

Beneden in huis overal vuil water; alle meubels verloren

Huisarts K. Nanninga en zijn vrouw blijken zich elders te bevinden en zijn vanuit het centrum niet bereikbaar. Dus moet Festen langs een omweg ‘door het water weer terug’. ‘Met een blik dat op een paaltje staat, schep ik eerst het meeste water uit de auto, dat anders als een meer van achter naar voren klotst. Laarzen aantrekken en met angst weer door het water terug. Wanneer het is gelukt neem ik mij voor dit nooit meer te doen.’

De tocht naar Kruiningen wordt na enkele uren wachten in een duck afgelegd. ‘Bij het naderen blijkt de ernst van de situatie. De huizen aan de rand van het dorp staan niet alleen alle in het water, maar de meeste voorgevels zijn er geheel of gedeeltelijk uit en plafonds hangen naar beneden. In de meeste huizen kijkt men zo naar binnen, met het water in gangen en kamers. We baggeren naar het huis van collega J. Nieuwenhuyze.’

Festen heeft oog voor details. ‘Een zeer mooi huis, met prachtige tuin. Kruiningen zou deze zomer het 750-jarig bestaan vieren met een openluchtspel in de tuin van collega Nieuwenhuyze. Deze tuin is thans een deplorabele modderpoel, waar bij vloed steeds weer van alles binnen kom drijven, tot een brikje van de burens toe. Beneden in huis overal vuil water; alle meubels verloren. Apotheek en spreekkamer geheel onder water.’

Dat lot treft ook dokter A. den Hollander in Klundert. Bij huisarts H. Menger in Sint-Philipsland reikte in de rampnacht het water tot aan het plafond. Alles beneden een ruïne. Het was niet mogelijk iets te redden. Hij kan vooruit door een unit van het Rode Kruis en helpt zijn patiënten in Steenberg. Zelfde situatie bij dokter H. Zoeteman in Stavenisse, een zwaar getroffen dorp, met veel slachtoffers. Hij voert geen praktijk, maar is wel eerste hulppost.

Commissielid Jongsma trekt via Antwerpen, Hulst, Breskens en Middelburg naar Goes. Huisarts A. Zonneville uit 's Heer Arendskerke heeft weinig tijd voor een gesprek ‘wegens een zeer belangrijke vergadering van de Rotaryclub’. Jongsma: ‘Nadat ik hem vertelde nog veel minder tijd te hebben door een belangrijke missie vanwege het Hoofdbestuur der Maatschappij, hebben we kunnen praten en bleek het weinig tijd hebben van beide kanten wel mee te vallen.’

In Wolphaartsdijk moet de bevolking tijdelijk vertrekken. Dat geldt ook voor huisarts A. Vos. Hij houdt tijdelijk spreekuur ten huize van Zonneville. Vos hoopt tweede helft maart weer terug te kunnen. Apotheekvoorraden en instrumentarium zijn voor het grootste deel onbruikbaar geworden. In die situatie verkeert ook de pas begonnen dokter H. Jansen in Kortgene. Hij is geëvacueerd bij collega V. 't Hart in Kamperland.

In Zierikzee hebben de huisartsen C. van Hoorn, P. Vogelaar en H. Schilstra weliswaar weinig schade, maar is het grootste deel van de patiënten verdwenen. Er worden per dag enkele visites afgelegd en hooguit twee mensen komen op het spreekuur.

Knelpunt is de vestiging in Zierikzee van huisarts E. Vleugels Schutter en zijn echtgenote C. Vleugels Schutter-Spit, eveneens huisarts, uit Nieuwerkerk. Dat geeft, rampsituatie of niet, grote moeilijkheden. Vleugels Schutter blijkt ook op te treden als directeur van de Corneliastichting, pensionbedrijf en ziekenhuis (sinds najaar 1944). Het is Jongsma niet duide-

lijk of dit gebeurt op eigen verzoek of desgevraagd door het bestuur van de Cornelia. Hij probeert een bijeenkomst te beleggen met de drie in Zierikzee gevestigde huisartsen en Vleugels Schutter, die weigert. ‘Toen ik bijna verzopen in Zierikzee aankwam draaide een van de collega’s mij de rug toe.’

De Nieuwerkerkse arts voert ter verdediging aan dat hij in Zierikzee normaliter 2500 patiënten van zijn 7000 zielen grote praktijk heeft. Hij geeft aan in Zierikzee nu nog een volle dagtaak te hebben. Jongermaan voelt geen oordeel over het conflict. Wel laat hij nagaan hoeveel ziekenfondsleden Vleugels Schutter in Zierikzee heeft; dat zijn er 959. De andere drie huisartsen komen gezamenlijk uit op 4.311 patiënten.

Een grote ravage

In Oude Tonge bezoekt commissielid Royaards huisarts P. Voogd. ‘Een bezoek aan een man als Voogd onder deze omstandigheden is een herinnering voor het leven.’ Tijd om iets boven te zetten was er niet geweest. Het huis, privé zowel als praktijk, praktisch waardeloos; een grote ravage. ‘Hij was in een toestand, waarin men zó veel ellende heeft medegemaakt en zó dankbaar is de dood ontsnapt te zijn, dat het materiële ons nog niet interesseert.’

Royaards ziet vanaf de kerktoren dat nog altijd in het dorp veel huizen onbereikbaar zijn door de vele rommel, waaronder kadavers van dieren. ‘Onder één puinhoop moeten nog 68 lijken van inwoners liggen. Twee patiënten van Voogd waren op een kadaver van een koe behouden op een stuk dijk aangespoeld’. Hulpverlening was vaak onmogelijk door wind en golven. Nochtans schijnt de huisarts veel mensen met levensgevaar gered te hebben.

Als Royaards in Nieuwe Tonge arriveert verricht huisarts P. de Man juist een schouw van een pas gevonden lijk. Om zijn pas drooggevallen huis te bereiken zijn liesslaarzen onmisbaar. In huis alles kapot en onder de modder. Alleen midden in de kamer staat een gedekte tafel: alle eetgerei netjes op zijn plaats, tot en met servetjes naast de borden. Drie weken met eb en vloed op en neer gedobberd en steeds met de poten op de grond gekomen.

Royaards is diep onder de indruk van wat hij op Goeree-Overflakkee ziet. ‘Het eiland is nog steeds in gevaar als het hard uit het westen gaat waaien; vooral als dit met hoog water samenvalt. De wegen zijn erg

smal en gaan over ontelbare provisorisch herstellende gaten. Er is veel vrachtverkeer; af en toe moet men goed opzij gaan om geen tik te krijgen van een overhangende koeienpoot of paardenhoofd van een passerende platte wagen met kadavers.’

Langs diverse politieposten reist Royaards naar Stellendam, alleen bij laag water bereikbaar. Ook in dit dorp heerst een deplorabele toestand. Er zijn slechts wat werkers actief. Huisarts L. Kreling – die veel dorpsbewoners redde - woont met vrouw en 9-jarige dochter op de bovenverdieping van het doktershuis en peinst er niet over te vertrekken. Royaards: ‘Voor collegae als dezen en niet minder voor hun echtgenoten moeten we de grootste bewondering hebben.’

Nauwkeurig inzicht

Vooraf dankzij het werk van de commissie beschikt het KNMG-hoofdbestuur half maart over een vrij nauwkeurig inzicht in de situatie van de praktijkvoerende artsen in het rampgebied, alsook over aanbevelingen om de hulp aan de getroffen medici zo optimaal mogelijk te doen zijn. Wel met de kanttekening dat de geleden schade nog moeilijk in cijfers uit te drukken is, terwijl ook de inkomstenderving nog niet te overzien is.

Als goede belangenbehartiger voert de KNMG besprekingen met onder meer het Nationaal Rampenfonds en de VVAA (Vereniging van Artsen Automobilisten). De schade aan bedrijfsinstallaties en onroerende goederen komt voor rekening van het Rijk. Het Rampenfonds vergoedt deels de schade aan meubilair. Mogelijk kan de auto onder de bedrijfsinstallaties vallen. De KNMG verleent artsen die het (financieel) moeilijk hebben een voorschot.

Dat kan worden geput uit het Fonds voor Bijzondere Noden, gevoed door bijdragen van artsen. Half april is in dit noodfonds bijna 59.000 gulden gestort (€ 265.000 anno 2022). Buitenlandse artsenorganisaties maken ruim 29.000 gulden over (€ 130.000). Giften voor het Nationaal Rampenfonds zijn aftrekbaar voor de belasting. Het departement van Financiën vindt dat giften voor het noodfonds daarvoor niet in aanmerking komen.

Op grond van de rapportage concludeert secretaris Dekker dat medici in het watersnoodgebied na dagen van spanning en mede onder invloed van de omgeving, die soms deprimerend werkt - en nog

dagelijks moeilijkheden oplevert – ‘wat depressief’ gestemd zijn. ‘Dit is wel heel erg begrijpelijk. Als de mogelijkheid bestaat er eens uit te gaan, al is het maar voor een paar dagen, dan is dit zeker aan te raden.’

Uit de rapportage komt ook het beeld naar voren van medici die ondanks de ramspoed hun artseneed gestand doen. Ze proberen te midden van water en chaos eerste medische hulp te verlenen, ook al is vaak de praktijk vernield. Bijvoorbeeld spreekuur in een café houden. Of buiten het rampgebied de praktijk provisorisch hervatten, dikwijls bij collega’s. Geëvacueerde patiënten kunnen zodoende bij hun vertrouwde dokter terecht.

Van tenminste drie artsen wordt aangegeven dat zij bij het uitbreken van de watersnood en de kritieke periode erna, actief met het waarschuwen en redden van mensen aan de slag zijn gegaan. Genoemd worden Oude Tonge, Stellendam en Nieuwerkerk (waar dokter Vleugels Schutter in de polder mensen waarschuwt en de klok laat luiden). Overigens worden de meeste medici, net als de inwoners, in de rampnacht overvallen door het water.

In het jaarverslag over 1953 blijkt het hoofdbestuur terug. Onderstreept wordt dat de financiële gevolgen niet de enige en in de eerste tijd ook niet de belangrijkste aspecten waren, maar dat er allereerst

behoefte was aan persoonlijk contact met de getroffen collega’s. ‘Veel leden hebben uitdrukking gegeven aan het feit dat ze dankzij de activiteit der Maatschappij, gevoeld hebben deel uit te maken van de gehele artsen-gemeenschap van Nederland.’

Bronnen:

Rapporten van de Hoofdbestuurscommissie KNMG over bezoek aan getroffen gebieden.

Medisch Contact, officieel orgaan KNMG, jaargangen 1953 en 1954.

Rinus Antonisse (Goes 1946) is journalist. Hij werkte van 1970-2009 als redacteur-verslaggever voor de PZC in Terneuzen, Goes (regiochef) en Vlissingen en was chef nieuwsdienst. Hij schreef vooral over natuur, milieu, waterstaat, ruimtelijke ordening en provinciale politiek. Van 1973-1976 was hij voorlichter bij de toenmalige Watermaatschappij Zeeland en in die periode lid van Provinciale Staten voor de PvdA. Antonisse schreef een tiental non-fictie boeken over uiteenlopende Zeeuwse onderwerpen, zoals de nutsbedrijven, uitvoering deltatwerken, waterschappen op de Bevelanden, de provinciale veerdiensten, maatschap de Wilhelminapolder en de Watersnoodramp. Hij verzorgde de tekst bij enkele (lucht)fotoboeken. Recent werkte hij mee aan een boek over Noord-Beveland.

Brouwershaven, het zg ‘Doktersslopje’, Dr W. Terpstra, huisarts te Brouwershaven, fotograaf onbekend, ZA Beeldbank Schouwen-Duiveland, nr BRW-0794.

CORINE NIJENHUIS

Een nieuwe tijd - Zeeland na de ramp.

Alfabet, Amsterdam 2023, 368 pp,

ISBN 9789021340845. (€ 22,99)

Nu het stof van de zeventigste herdenking van de watersnood van 1953 is neergedaald, is er in de stroom publicaties zeker één die eruit springt. Corine Nijenhuis schreef met ‘Een nieuwe tijd. Zeeland na de ramp’ een boek dat iedere Zeeuw zal aanspreken.

Zeventig jaar geleden, de nacht van 31 januari op 1 februari 1953: in kranten, tijdschriften, op radio en televisie, we keken er eerder dit jaar ruimhartig op terug. Een enkele keer werd gesuggereerd dat de mensen die toen het alles verwoestende water tekeer zagen gaan er pas nu aan toe zouden zijn om hun verhaal te vertellen. Dat klopt niet. Ik weet nog goed hoe bij de 50-jarige herdenking, dus in 2003, voor het eerst de stilte op grote schaal werd verbroken. Voor de PZC maakten we toen een serie verhalen met mensen die op daken hadden gezeten, die gezien hadden hoe het huis van de burens in het kolkende, ijsskoude water verdween. Het gevoel was toen algemeen: we moeten nu vertellen, want straks kan het niet meer.

Ik kan me voorstellen dat je, nadat er al zoveel reportages, artikelen en boeken aan de watersnoodramp zijn gewijd, niet staat te trappelen om meteen ja te zeggen als je uitgever met het verzoek komt om toch maar weer eens in die vooral voor zuidwest-Nederland rampzalige dagen te duiken. Inderdaad, Corine Nijenhuis (1965), schrijfster van de in 2015 lovend ontvangen biografie van een binnenvaartschip ‘Een vrouw van staal’, twijfelde. Wat had zij nog toe te voegen aan wat er al gezegd en geschreven was? Tot ze al nadenkend tot de conclusie kwam dat ze de ramp van 1953 verhalend in perspectief zou kunnen plaatsen. Die gedachte gaf haar ruimte om te onderzoeken en te schrijven. Het resultaat ‘Een nieuwe tijd. Zeeland na de ramp’ werd half januari gepresenteerd.

Als u het nog niet gelezen hebt, dan staat u nog iets moois te wachten. Corine Nijenhuis schreef een bijzonder boek. Met haar Zeeuwse klipper – het tot varend woonschip omgebouwde vracht-

schip *Alfons Marie* – voer ze op de in de jaren na de watersnood afgedamde zeearmen. Dat zijn de actuele reportagedelen in het boek. Met een opmerkelijke rol voor de in 1901 gebouwde *Alfons Marie* – 33 meter lang, 220 ton, diepgang 1,5 meter. De schrijfster voert haar schip op als een levend personage dat ooit op de ongetemde zoute wateren van Haringvliet en Grevelingen thuis was. Nu ontmoet ze een van de zee afgesloten zoet Haringvliet, wat tot de constatering leidt (pagina 68): ‘Zoutwater is dikker dan zoetwater, zo zegt een oud-schipper die het weten kan.’

Alle zeearmen sukkelen nadat er dammen zijn gelegd. Algen groei in het Haringvliet, zuurstofloosheid in de Grevelingen, slechte waterkwaliteit in het Veerse Meer. En de Oosterschelde, weliswaar niet afgesloten maar er is toch een verminderde getijstroom, heeft last van zandhonger. Alleen de Westerschelde bleef open. Daar is de *Alfons Marie* op haar hoede voor de hekgolf van de naar Antwerpen opstomende

containerschepen. Grappig, voor de havenmeester van Paal is ze een ‘zeeschip’ en dus veel te groot voor zijn jachthaven. Later in het marifoonverkeer wordt er gesproken over ‘dat jachtje’ naast de vaargeul. Ook dat blijkt Alfons Marie te zijn.

Tussen de vaartochten worden er verhalen verteld over Zeeuwse locaties die door de ramp hun verleden kwijtraakten. Pagina 139: ‘In één nacht tijd werd het dagelijkse leven van bijna een eeuw voorgoed uitgewist.’ Die zin slaat op de vijf getijdhaventjes die aan het Dijkwater tussen Schouwen, Duiveland en Dreischor lagen. Tot in de beginjaren vijftig van de vorige eeuw werden daar suikerbieten, aardappelen en stro op binnenvaartschepen geladen. Een jaar na de ramp werd de vaarweg afgedamd. Van de haventjes is vrijwel niets over: drie tekstbordjes, een bruggenhoofd onder het gras, een traploze leuning langs een dijk en wat oude schelpen. En dan te bedenken dat de plaatselijke smid van De Beldert – nu Beldert - zijn tijd ver vooruit was met de introductie van netten waarmee de bieten machinaal konden worden geladen.

Vorgoed uitgewist. Dat geldt ook voor het verdronken Capelle. Een bloeiende buurtschap voor de ramp. Erna kreeg het gehucht te maken met het breed omarmde idee dat bewoning beter in de grotere dorpen kon worden geconcentreerd. Daar hoorde Capelle niet bij, er mocht niet nieuw worden gebouwd en de begraafplaats werd gesloten. Pas in 2004, na ‘vijftig bewegingsloze jaren’, werd er op diezelfde begraafplaats een gedenkteken onthuld met de 43 namen van de verdronkenen. Plus één extra van een toen pas geboren kind. ‘De doden lijken toch teruggekeerd’, concludeert de schrijfster.

We lezen over het geloof van mevrouw Okker en de dominees die preekten over ‘De Heere die de zonde niet kan verdragen’. Over mosselschipper Bart Schot en zijn verzwegen rampverhaal. Over scheepssloper Rinus van de Marel bij Viane die zich niets van wetten en voorschriften aantrok. Toen hij in 1985 stopte omdat de bouw van de Oosterscheldekering de aanvoer van zijn schepen zou belemmeren, liet hij een zwaar vervuilde haven achter. En we krijgen de geschiedenis van scheepswerf Moed en Trouw van de familie

Verras in Paal. Er werden daar hoogaarzen en hengsten gebouwd, eerst van hout, later van staal. Achttien jaar na de ramp werd de werf gesloten, de aan te leggen nieuwe deltdijk liet geen ruimte voor scheepshellingen. Vijf generaties scheepsbouwers waren er actief geweest, 107 jaar lang. Pagina 280: ‘De geur van vuur en rook is vervlogen, het zachtjes zingen van de zaag en het tikken van de hamers zijn verstomd, de glinstering van staal in de zon is voor altijd uitgedoofd.’

Corine Nijenhuis formuleert het doel van haar boek als volgt (pagina 284): ‘De lezer laten beleven hoe het was; het leven met de gevolgen van de Watersnoodramp.’ Daarin is ze wonderwel geslaagd. Het viel me op dat er geen illustraties zijn opgenomen. Voor een boek dat zo beeldend is geschreven, is dat zeker geen ramp. De schrijfster weet in mooie zinnen voorbij en huidige werelden op te roepen. Dat ze besloten heeft om de door haar geraadpleegde schriftelijke bronnen niet te noemen is jammer voor de naar meer hongerende lezer. Want dat ze veel onderzoek heeft gedaan, is zeker. Zo kan ze de woorden citeren die waterstaatkundig ingenieur Johan van Veen (1893-1959) in 1958 bij zijn afscheid sprak: ‘Tot slot, we zullen nooit moeten vergeten dat er een dag komt dat we met een zucht van verlichting Nederland prijs zullen moeten geven aan de zee. Wat we ook doen.’

Jan van Damme

Jan van Damme (1956) studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen.

Schrijfster Corine Nijenhuis op de loopplank van haar schip Alfons Marie.
Foto auteur.

Littekens in het landschap; pareltjes van de natuur

De Schelphoek bij Serooskerke (SD), de Kreken van Ouwerkerk bij Ouwerkerk en Den Inkel bij Kruiningen zijn grootschalige restanten van stroomgaten die ontstonden bij de watersnoodramp in 1953. Littekens in het landschap, maar tegelijkertijd waardevolle gebieden voor de natuur en voor de natuurminnende wandelaar. Deze gebieden hebben voor wat betreft de natuurwaarden een eigen, herkenbaar profiel, wat ze onderscheidt van andere natuurgebieden in het Zeeuwse. Overeenkomstige natuur vinden we in twee na de watersnood rigoureuus afgedamde kreken; het dijkwater bij Sirjansland en de Pluimpot op Tholen.

CHIEL JACOBUSSE

Vroegere dijkdoorbraken hebben overal in het Zeeuwse landschap hun sporen nagelaten. Stroomgaten die bij deze doorbraken ontstonden waren vaak te diep uitgesleten om bij het dijkherstel weer gedempt te worden. In zo'n geval werd de herstelde dijk met een boog om het ontstane stroomgat heen gelegd. Gebeurde dat aan de landzijde dan slibde het stroomgat na verloop van tijd dicht en bleef er alleen een kronkel in de dijk als herinnering over. Maar als het gat aan de waterkant werd ingesloten door de nieuwe dijk dan bleef er een met lage oevers omzoomde plas over; een zogenaamde weel. Welen zijn verspreid door heel Zeeland te vinden, maar het meest geconcentreerd in (De Zak van) Zuid-Beveland. Veel welen zijn ontstaan op de plaats waar een oude getijdenkreek was afgedamd. Dijken op de plek van zo'n kreekrestant waren extra kwetsbaar door een instabiele ondergrond en bij stormrampen waren juist dat soort zwakke plekken het meest kwetsbaar.

Bij de watersnoodramp van 1953 ontstonden maar liefst 926 stroomgaten. Zo'n stroomgat werd pas als zodanig beschouwd als ook bij eb het zeewater vrij naar binnen kon stromen in het achterland. De meeste stroomgaten waren te vinden in het

Deltagebied. In tegenstelling tot voorgaande eeuwen was de waterbouwkundige techniek dermate gevorderd dat in verreweg de meeste gevallen de stroomgaten konden worden gedicht zonder dat er blijvende sporen in het landschap achterbleven. Maar in en rond de drie genoemde gebieden was de schade dermate ingrijpend dat van herstel van de oude situatie werd afgezien. De schade betrof niet alleen het uitslijten van diepe kolkgraten, maar ook de sedimentatie van zout zeezand in de omgeving rond de stroomgaten. Deze gronden waren in eerste instantie minder geschikt voor landbouwkundige exploitatie en mede om die reden werden ze als bos ingericht. Maar wat zeker ook een rol speelde was de opkomende recreatie. In de gebieden werden tal van wandelpaden aangelegd en daar wordt anno 2023 meer gebruik van gemaakt dan ooit. Tekenend is verder dat in of nabij al de genoemde gebieden recreatiebedrijven en/of horecabedrijven gevestigd zijn.

Flora en fauna

De gebieden dragen nog steeds de sporen van een zilte herkomst. Via kwel of vanuit in de bodem opgeslagen zout, wordt het water gevoed en dat weerspiegelt zich in de plantengroei. Heen of zeebies

IJsvogel, Schelphoek. Foto auteur.

De Schelphoek bij Serooskerke. Foto auteur.

is de meest verbreide soort, maar tegelijk heeft deze niet zoveel indicatiewaarde voor het zilte karakter. Waar de soort zich eenmaal gevestigd heeft kan die ook lang na verzoeting nog standhouden. Anders ligt dat met zulte, zeekraal en zilte rus. Deze soorten zijn in al de genoemde gebieden te vinden en ze bewijzen dat er nog steeds sprake is van een brak tot zilt karakter van de oevervegetaties. Het meest uitgesproken is dat in de Schelphoek, waar naast deze halophyten nog diverse andere zoutminnende soorten te vinden zijn. We treffen daar onder meer de Zeeduizendpoot en de Brakwaterkokkel als bewoner aan en dat zijn soorten die uitsluitend in zilt milieu gedijen. Toch zijn de doorbraakrestanten van 1953 gemiddeld niet zilter dan krekens, welen en inlagen uit vroeger eeuwen. Dat is dus niet wat de gebieden onderscheidt van andere moerassen in Zeeland.

Het verschil in natuurwaarden zit primair in het gegeven dat de doorbraakgaten en de afgedamde stromen na het dijkherstel bebost zijn. Er zijn op grote schaal eiken en iepen aangeplant en die zijn inmiddels volwassen. Bosvogels als grote bonte- en groene specht, staartmees, boomkruiper, sperwer en buizerd zijn er stevast te vinden. Karakteristiek zijn soorten van vochtig bos als ransuil, wiewaal en boomvalk. Maar de landelijke trend van achteruitgang van deze soorten gaat ook aan de

beschouwde gebieden niet voorbij. Ze komen nog wel voor maar niet jaarlijks en niet in al de gebieden. Uiteraard is dit voor wat betreft de bosvogels niet het complete plaatje. Meerdere gebieden tellen flinke aantallen broedende nachtegalen. De cetti's zanger en de houtsnip zijn ook soorten van vochtige bosmilieus die volop te vinden zijn.

Enkele watervogels zijn ook typerend. Beboste gebieden zijn bij de meeste watervogels niet in trek, omdat ze juist open landschappen prefereren. Maar de kleine zilverreiger, die in al de genoemde gebieden talrijk aanwezig is, mijdt beboste gebieden niet en

Het verschil in natuurwaarden zit primair in het gegeven dat de doorbraakgaten en de afgedamde stromen na het dijkherstel bebost zijn

heeft in de regel slaapplekken in de bomen. Hoewel deze soort momenteel niet in de beschouwde gebieden broedt is de kleine zilverreiger jaarrond in aantal aanwezig. Ook ijsvogels zijn karakteristiek. De soort

Den Inkel, Kruiningen. Foto auteur.

komt zowel als broedvogel als ook als wintergast voor. Beide soorten wijzen op een rijkdom aan kleine visjes en garnaltjes en hetzelfde geldt voor de dodaars, die niet alleen als broedvogel, maar ook jaarrond te vinden is. In het winterhalfjaar kunnen de aantallen flink oplopen tot soms vele tientallen individuen. Dat heeft ongetwijfeld ook te maken met het brakke tot zilte oppervlaktewater, dat er voor zorgt dat de plassen minder snel dichtvriezen. Zowel onder de ijsvogels als bij de dodaars kunnen de aantallen vorstslachtoffers flink oplopen. Van de kleine zilverreiger werd de populatie in de strenge winter van 2007-2008 gehalveerd! (Zie kader 'Kenmerkende vogels?')

Paddenstoelen

Waar er bij planten en vogels soorten zijn die als min of meer typerend mogen gelden, bij de mycoflora geldt in nog sterkere mate dat deze gebieden een eigen karakter hebben. Er kan een vergelijking getroffen worden met de onder mycologen roemruchte flora van de 'jonge' (populieren)bossen in de Flevopolders. Recente mariene afzettingen die met bos worden ingeplant ontwikkelen vaak een zeldzame en bijzondere mycoflora. Dat heeft onder meer te maken met de kalkrijke bodem en de gevarieerde bodemsamenstelling. De Zeeuwse mycoloog Wim Kuijs

ontdekte eind vorige eeuw al dat de oude doorbraak- krekken veel bijzondere paddenstoelen herbergen. Helaas bestaat er geen database voor de paddenstoelen die zelfs maar in de buurt komt van de database met vogelwaarnemingen. Afgezien van het feit dat een paddenstoeleninventarisatie altijd slechts een steekproef is, is er in deze eeuw geen systematisch onderzoek gedaan naar de mycoflora van de afgedamde doorbraken en krekken. Maar de verbrokkelde losse waarnemingen en incidentele deelinventarisaties zijn wel veelzeggend.

Uit al de beschouwde gebieden zijn waarnemingen van wasplaten bekend. Wasplaten zijn bij mycologen wat orchideeën zijn voor floristen: opvallende, vaak kleurrijke verschijningen die als ecologische fijnproevers te boek staan. De meeste soorten zijn zeldzaam, al komen ze soms lokaal in grote aantallen voor (Arnolds, 2010). In de beschouwde gebieden zijn zeer zeldzame soorten als de Ridderwasplaat, de Gebochelde wasplaat en de Stinkende wasplaat aangetroffen, naast minder zeldzame soorten als Vuurzwammetje, Papegaaizwammetje en Zwartwordende wasplaat. Ook zijn er veel begeleidende soorten als Satijnzwammen en Aardtongen gevonden in diverse gebieden. Dat geeft aan dat de kleine stukjes grasland in de gebieden voor paddenstoelen erg waardevol zijn.

Vuurzwammetje in het krekengebied van Ouwerkerk.
Foto auteur.

Zalmzwam, Den Inkel. Foto auteur.

Veelzeggend zijn ook recente waarnemingen van zeldzame bossoorten als de Geelwratte amaniet en de Goudporieboleet in Den Inkel en de uiterst zeldzame Humusbekerswam bij de Kreeken van Ouwerkerk. Het dode hout van door iepziekte getroffen iepen levert in alle gebieden volop vondsten op van de Zalmzwam en het Viltig judasoor. En nu de bossen volwassen worden verschijnen meer en meer echte bossoorten als Amanieten, Boleten en Russula's. Wat dat betreft is het hoog tijd voor meer aandacht van mycologen voor de betreffende gebieden.

Unieke waarden?

De waarden die te vinden zijn in de restanten van doorbraken en afgedamde kreeken zijn in meerdere of mindere mate ook aanwezig in gebieden met vergelijkbare oorsprong. De vier krekengebieden die zijn ontstaan bij de inundatie van Walcheren in 1944 (Rammekens, Nollebos, Westkapelle en Veere) en de in 1952, net vóór de watersnood, afgedamde Braakman hebben sterk vergelijkbare natuurwaarden. Ze komen overeen in oorsprong, leeftijd en landschappelijke inrichting. Samen met de beschouwde gebieden vormen ze een markant en waardevol onderdeel van de Zeeuwse streekeigen natuur met een eigen gezicht.

Geraadpleegde literatuur:

- Arnolds, E., 2010, *Paddestoelenimpressies uit Zeeland*. Zeeuws Landschap, Heinkenszand.
- Beenhakker, A.J., 1987, *Het Zeeuwse zeeleilandschap*. Provincie Zeeland, Middelburg

- Bos, K. & J.W. Bosch, 2017, *Landschapsatlas van de Oosterschelde. Spiegel van verleden, venster op de toekomst*. Bos & Böttcher, Koudekerke
- Bruggen J. van & E. van Winden, 2016, *Kleine Zilverreiger, het kan vriezen en dooien*. SOVON vogelonderzoek Nederland
- Buth G.J.C., 2004, De moderne tijd, het landschap vanaf 1940. In M.A. Hemminga (red.) *Deltalandschap; natuur en landschap van Zuidwest-Nederland in historisch perspectief*. Het Zeeuwse Landschap, Wilhelminadorp
- Hage, Koos, 2015, *Atlas van de watersnood 1953 Waar de dijken braken*. Toth, Bussum
- Haperen, A.M.M. van c.s., 1999, *Aan de monding van Maas en Schelde. Natuurgebieden in Zuidwest-Nederland*. Staatsbosbeheer, Middelburg.
- Wilderom, M.H., 1964-1968, *Tussen afsluitdammen en Deltadijken*, deel 2 en 3. Middelburg

Geraadpleegde digitale bronnen:

- Waarneming.nl
- Watersnoodmuseum.nl

M.A. Jacobusse (1955) was van 1978 tot 2021 werkzaam bij Het Zeeuwse Landschap, onder meer als hoofd communicatie en als hoofd Ecologie en kwaliteitszorg. Hij zette zich vanaf 1975 als secretaris/voorzitter van de Natuurbeschermingswacht Noord- en Zuid-Beveland in voor Zeeuwse natuurgebieden als De Poel en de Yerseke moer. Vanaf 1986 verzorgt hij de natuurrubriek in de PZC. Hij schreef diverse boeken, zijn laatste boek was 'Zeeuwse natuurbelevissen' (2022). Hij is redacteur van dit blad.

Kenmerkende vogels?

De vogelsoorten die genoemd worden zijn gekozen op basis van eigen veldwaarnemingen. Om te controleren of ze daadwerkelijk zo iets opleveren als een eigen ecologisch profiel van de na de watersnood afgedamde kreken en stroomgaten is de database van waarneming.nl geraadpleegd. Dat is een website waar iedere waarnemer zijn waarnemingen in de vrije natuur kan invoeren. Van de afgedamde stroomgaten en kreken zijn gedurende de periode 2000-2022 ruim 50.000 vogelwaarnemingen ingevoerd; genoeg om er een statistische benadering op los te laten. Er is voor tien van de hierboven opgesomde soorten gekeken hoe het aantal waarnemingen van deze soorten zich verhoudt tot het totale aantal waarnemingen. Het gaat om vier bosvogels (grote bonte specht, staartmees, boomkruiper en sperwer), drie soorten die kenmerkend zijn voor vochtig bos (ransuil, wielewaal, boomvalk) en de drie visetende watervogels die in de gebieden voorkomen (ijsvogel, dodaars en kleine zilverreiger).

Uit de doorgevoerde berekeningen blijkt het aantal waarnemingen van bosvogels niet opvallend te verschillen van dat van vergelijkbare gebieden. Er is wel een heel duidelijke oververtegenwoordiging van de genoemde visetende watervogels. Het relatieve aantal waarnemingen van de 3 soorten van deze laatste wordt in tabel 1 vergeleken met dat van een aantal referentiegebieden. Gemiddeld telt het aantal waarnemingen van deze drie soorten meer dan 10% van het aantal waarnemingen. Dat is voor de referentiegebieden slechts 3%. Deze visetende soorten kunnen dus met recht beschouwd worden als typerend voor de afgedamde kreken en stroomgaten.

Voor het gevonden resultaat is een duidelijke verklaring. Afgezien van het feit dat de landschapelijke hoedanigheid van de beschouwde gebieden aansluit bij de voorkeur van deze soorten speelt ook het brakke tot zilte karakter van het water een voorname rol. Van de drie genoemde soorten is bekend dat er tijdens wat strenger winterweer grote aantallen doodgaan. Die sterfte kan al optreden als het een week flink vriest. De wintersterfte is minder naarmate het water een hoger zoutgehalte heeft, om de simpele reden dat zilt water minder snel befrist. En dat effect is sterker, naarmate het wateroppervlak groter is. Dat zorgt voor een hogere winteroverleving van de genoemde vogels en dat is een effect dat zich in de loop der jaren versterkt. Traditie speelt een belangrijke rol bij de keuze die vogels maken voor hun overwinteringsgebied, dus ligt het voor de hand dat een betere winteroverleving leidt tot de opbouw van een grotere overwinteringspopulatie.

Tabel 1: Vergelijking van het aantal waarnemingen van visetende watervogels met het totaal aantal vogelwaarnemingen in de periode 2000-2022

	Doorbraakgaten			Afgedamde kreken		Referentiegebieden			
	Schelphoek	Ouwerkerk	Den Inkel	Dijkwater	Pluimpot	De Maire	Zwake west	Zwake oost	Eendenkooi
Oppervlakte	51,3	227,1	61,0	176,6	30,5	136	126	212	11,8
Aantal soorten	178	175	125	185	136	166	140	149	80
Totaal alle wrn alle soorten	11.132	18.318	3501	12.337	2105	2872	1692	2802	337
Dodaars	510	364	121	525	122	29	2	26	4
Kleine zilverreiger	1313	1101	60	642	60	52	4	11	2
Ijsvogel	788	868	59	63	12	32	36	13	8
	2611	2325	240	1230	194	113	42	50	14
	23%	13%	7%	10%	9%	4%	2,5%	1,8%	4,1%

Collectie Online:

Schilderij J.H. Hollestelle

Op 18 november 2022 is in Veere de expositie ‘Een eigenzinnig romanticus : leven en werk van J.H. Hollestelle’ geopend. Het KZGW bezit meer dan 50 werken van deze schilder en heeft de bijbehorende rijk geïllustreerde catalogus uitgegeven. In het onderstaande nieuwsbericht ‘Ledenvoordeel boek J.H. Hollestelle’ kunt u lezen hoe u de catalogus kunt aanschaffen.

Een groot aantal werken van Hollestelle is al opgenomen in de Collectie Online, zoals dit schilderij van de Veerse of Dampoort Middelburg uit 1873. In 1921 schonken de erfgenamen van Jacob ruim veertig afbeeldingen aan het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

Het zijn vooral topografisch-historische tekeningen van locaties in heel Zeeland. Later zijn er nog enkele andere werken in de Zelandia Illustrata van het KZGW opgenomen.

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>.

J.H. Hollestelle, Veerse of Dampoort Middelburg (Collectie Online, nr. ZI-II-0338).

Ledenvoordeel boek

J.H. Hollestelle

Voor de leden van het KZGW hebben we samen met het Museum Veere een speciaal aanbod samengesteld: u kunt de catalogus van de expositie over de schilder J.H. Hollestelle kopen bij het Museum Veere (€ 18,50) en krijgt het toegangskaartje tot het museum en de expositie (te zien t/m 4 juni 2023) gratis op vertoon van deze editie van Tijdschrift Zeeland.

In gesprek met Marcel Rijke van de Werkgroep Cultuurhistorie

Het Genootschap als hulp bij ‘immigratie’

Marcel Rijken, lid van de Werkgroep Cultuurhistorie is een ‘import-Zeeuw’, die wilde aarden in een voor hem onbekende provincie. De Vlissinger, afgestudeerd als historicus en werkend als beveiliging in een parkeergarage in Goes, koos juist voor het historische aangrijpingspunt om wortel te kunnen schieten in de Zeeuwse kleigrond. Marcel is geboren en getogen in Dordrecht. Als historicus was hij er lid van de historische vereniging Oud-Dordrecht en van de stichting Illustre Dordracum, een

platform voor genealogisch, bouw- en (kunst)historisch onderzoek in Dordt.

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>.

Nieuw Blog: ‘Het geheugen van Betje Wolff’

De conservator van de collectie handschriften, Jan van Loo, die werkt aan de ontsluiting van de gedichten van Guépin uit het bezit van de KZGW, heeft een nieuw blog geplaatst op de site van Jean Guépin met de titel: ‘Het geheugen van Betje Wolff’.

Soms wordt het geluk je in de schoot geworpen. Werk je aan het begrip ‘zotten’ in het kader van het rederijersproject Zeeland (je weet uiteraard wel wat een zot is,

E. WOLFF-BEKKER. (1738-1804)

maar besluit toch om de omschrijving te bekijken in het Woordenboek der Nederlandse Taal (WNT) en daar stuit je – als verrassing – op het volgende citaat: Dikwyls denk ik nog aan onzen Guépin zyn oordeel over de Bloemen; ik lach, en zeg by my zelf: hy blyft zot!

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>.

Conservator Freddy van Nieulande in Vaktijdschrift

Het wetenschappelijk tijdschrift Spirula is een uitgave van de Nederlandse Malacologische Vereniging, de NMV. Deze vereniging houdt zich bezig met alles wat met schelpen en slakken te maken heeft. In dit drie-maandelijke tijdschrift wordt aandacht besteed aan de wetenschappelijke ontwikkelingen op dit gebied. In het nummer van afgelopen zomer staat een bijdrage van Freddy van Nieulande, tevens conservator van Natuurhistorische Voorwerpen en Mollusken bij het KZGW.

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>.

Het Natuurspreekuur Strandfossielen van 8 november 2022

Het spreekuur van de Werkgroep Geologie in Natuurmuseum Terra Maris in november bood weer de nodige verrassingen. De aandacht

ging naar fossielen van de Zeeuwse stranden, zonder beperkingen. Bezoekers kwamen onder andere met vondsten van de Kaloot en Dishoek. De laatste vindplaats bleek veel stenen op te leveren, met name vuursteen in diverse verweringsvormen. Wij hoorden dat er bij een suppletie fossiele zee-egels waren meegekomen, die zich samen met stenen op bepaalde plekken verzamelden. Wij zagen daarvan de vuurstenen, zandstenen en pyrietknollen. Een van de zandstenen (zie foto) bevatte nummulieten en is vermoedelijk uit het oudere Tertiair. Van de Kaloot zagen we een vondst van rood aardewerk, die aan een pijpenkop deed denken. Meestal worden daar de bekende lichtgrijze kleipijpen gevonden.

Tekst: Harry Raad

Foto: Lex Kattenwinkel

Boekwinkeltje: Panorama van Middelburg

Elke maand belichten we één van de vele uitgaven van het KZGW die nog steeds te koop zijn. Deze maand: het Panorama van

Middelburg. Reproductie van het grote panorama van Middelburg omstreeks 1670 uitgegeven door Claes Jansz. Visscher. Zes bladen met een toelichting door A.F. Wennekes, in map 50 x 60 cm. Klik hier om het te kopen en voor meer informatie.

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>.

De Zeeuwse jeugd krijgt het druk met het KZGW

Vorige week is bekend gemaakt dat De landelijke Wetenschapsdag voor de jeugd (Expeditie NEXT) op 3 mei 2023 plaatsvindt in Middelburg. De organisatie wil dit samen doen met het Zeeuws Museum én het KZGW. In de activiteiten die plaatsvinden op het Abdijplein staat de collectie van het KZGW centraal. Een van de hoogtepunten zal de presentatie zijn van de nieuwe KZGW-app TIJDGRAVER waarmee de Zeeuwse jeugd spelenderwijs kennis kan maken met het rijke Zeeuwse erfgoed zoals dat deel uitmaakt van onze collecties.

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>.

Collectie Online - Een verbrand winterlandschap en een ansichtkaart

In de Collectie Online bevindt zich een schilderij dat is toegeschreven aan de 17e-eeuwse schilder Adriaen Pietersz. van de Venne. Het laat een wintergezicht zien met ijsvermaak op de Middelburgse stadsvest, gezien vanuit het noordwesten. Op de

Middelburg, Wintergezicht, toegeschreven aan Adriaen van de Venne, omstreeks 1620 (>>hier te zien in de Collectie Online G1686)

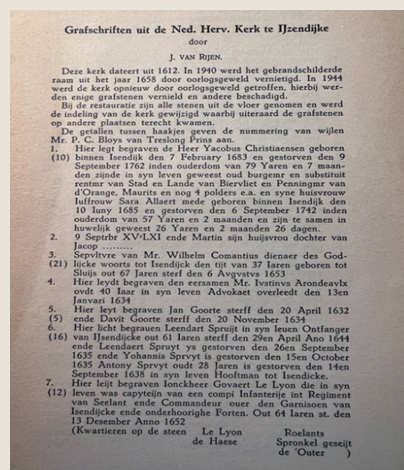
achtergrond is de stad afgebeeld met het armweeshuis, de St. Pieterskerk en de Lange Jan. Op de voorgrond: ijsvermaak op de strandvest bij de Noordpoort met toeschouwers langs de singel.

Het doek was in 1939, samen met een aantal andere belangrijke stukken overgebracht van het museum in de Wagenaarstraat naar de Provinciale Bibliotheek in de Langedelft. Ironisch genoeg stond het pand aan de Wagenaarstraat na de brand van Middelburg in mei 1940 nog fier overeind, maar was er van de 'veilige' bibliotheek weinig over. Veel van de mooiste schilderijen zijn door deze 'verhuizing uit veiligheidswege', in de Langedelft alsnog in vlammen opgegaan. Een klein deel van de overgebrachte schilderijen kon worden gerestaureerd, waaronder het Wintergezicht van Van de Venne, dat door de hitte zwaar was beschadigd.

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>.

Aanwinsten Zeeuws-Vlaanderen

Allereerst een, waarschijnlijk zeldzaam, pamflet met de titel 'Grafchriften uit de Ned. Herv. Kerk te IJzendijke', waarvan J. van Rijen de auteur is. Het gaat hier om de Mauritskerk, een van de oudste protestantse kerken in Nederland, die thans onder Monumentzorg valt. De bouw vond plaats van 1612-1614. In 1940 en 1944 had de kerk te lijden onder oorlogsgeweld en de laatste restauraties dateren uit 1949 en 2012. Het pamflet van 6 pagina's beschrijft de grafchriften van de

aanwezige graven, die bij sommige overleden personen opvallend veel informatie verstrekken. Er is een kaart van de kerk met de genummerde graven erin aangegeven. Een naamregister aan het eind geeft aan onder welk nummer iemand begraven ligt. Overigens zijn de graven bij een van de restauraties verwijderd en bij teruglegging op een andere plek terecht gekomen. De meeste van de vermelde overlijdens zijn van de zeventiende eeuw.

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>. (ook voor de andere twee aanwinsten: een handgeschreven brief uit 1814 en een ontslagdossier uit 1832).

Boekwinkeltje: Nieuwjaarskaart en andere ansichtkaarten

Elke maand belichten we één van de vele uitgaven van het KZGW die nog steeds te koop zijn. Deze maand: de ansichtkaart van de prent 'Wintergezicht met ijsvermaak'. De prent is een 19e-eeuwse kopie van het in mei 1940 zwaar beschadigde schilderij met dezelfde naam, toegeschreven aan Adriaen van de Venne, waarover ook in deze editie van Tijdschrift Zeeland is geschreven. De ansichtkaart kost 0,95 euro (verzendkosten 0,96 euro).

>> Lees verder op <https://kzgw.nl>.

Venne Pzn, A. van de, IJsvermaak op de stadsvest met gezicht op de stad Middelburg, 1600 - 1625 (Zeeuws Archief, Zelandia Illustrata, ZI-II-0220, hier te zien)

Afscheid van hoofdredacteur Gerard Heerebout

‘**H**oofdredacteur zijn is leuk werk, maar net als in de vegetatiekunde: er moet dynamiek zijn om te voorkomen dat je het eindstadium bereikt, waarin weinig of geen veranderingen meer plaatsvinden. Ook een redactie moet verjongen. Acht jaar is mooi.’

Beste Gerard, met bovenstaande woorden besloot je je voorwoord van het decembernummer 2022. Inderdaad, je laatste voorwoord. Net zo plotseling als je acht jaar geleden hoofdredacteur werd, ben je er nu mee gestopt. Verjongen is noodzaak, schrijf je, om de dynamiek te behouden. Het is een visie die bij jou als bioloog en conservator Naturalia van het genootschap past.

Want zo kennen we jou wel als hoofdredacteur. Een gedreven en gepassioneerde voortrekker die voor het tijdschrift altijd op zoek was naar nieuwe onderwerpen en – zeker zo belangrijk – auteurs. ‘Het hoofdredacteurschap is leuk om te doen, maar ik ben eigenlijk een soort regelneef’, laat je in het tweede deel van het Archief 2022 optekenen.

We hebben als redactie geprobeerd samen een beeld van jou te vormen. Een nijvere baas, dat in elk geval. Op zoek gaan naar onderwerpen, het lezen van scripties, het zoeken van en vervolgens contacten onderhouden met auteurs, het soms herschrijven van artikelen, een tijdlang zelf beeld- en eindredacteur zijn. Kortom, was de conclusie, zonder jou zou er geen enkele aflevering van het tijdschrift Zeeland verschenen zijn. Wat naast je tomeloze werklust ook genoemd wordt, is je vermogen om delicate kwesties op te lossen zonder dat betrokken partijen zich gekwetst of benadeeld voelden. Je wollige taalgebruik – dat zei één van de redacteurs met lange ervaring – hielp daaraan zeker mee. Je obsessie om alles te bewaren, wordt ook tekenend genoemd - ‘En hij kan alles nog terugvinden ook’. Je zat de

Still uit de documentaire *Tijdgravers* van Fifi Visser.

redactievergaderingen voor, stelde de agenda op, notuleerde, begroette alle suggesties met een diepe denkrimpel en bedacht daarbij meteen wie er als schrijver kon worden benaderd, liet ruimte voor discussie maar dan wel binnen het kader dat jij als wetenschappelijk beschouwer, ideeën voor boekrecensies waren welkom mits het geen ‘flutboekjes’ waren. En je schreef, meest over natuurhistorische onderwerpen, van het zeewater in Middelburg tot soepschildpadden in Zeeland en de liefde van Hans Warren voor fossiele schelpen. En nog veel meer. Als een auteur verstek liet gaan, had jij altijd wel een eigen verhaal op de plank liggen.

Je bent een man met onwaarschijnlijk veel kennis, een enorm (wereldwijd) netwerk, een globetrotter die de meest fantastische reizen heeft gemaakt en regelmatig gastdocent was op internationale scholen in China, Indonesië, Italië, Portugal. Toch ben je ook thuis in Kloetinge. Dat je daar een tuin hebt met bijzondere vruchtbomen en eiken zal daarbij zeker een rol spelen. In diezelfde tuin heb je al kampeerders uit allerlei landstreken gehad. Je gastvrijheid wordt geroemd. We bewaren warme herinneringen aan die keren dat we bij jou thuis hebben vergaderd. Momenteel hebben jij en je vrouw Joos gasten uit Oekraïne.

Lang verhaal kort, beste Gerard, we danken je voor alles wat je als hoofdredacteur hebt gedaan voor het tijdschrift. En hopen dat je ons blijft bestoken met ideeën en suggesties.

Jan van Damme,
namens de redactie van Tijdschrift Zeeland

*Aan mijn vader*¹

Het verdrag van Parijs en de wording van het graafschap Zeeland

*Aan allen die deze woorden zullen lezen en horen, wensden Willem, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, en Lodewijk, graaf van Vlaanderen en van Nevers, heil en kennis van de waarheid.*²

Zo begint de tekst van het Verdrag van Parijs van 6 maart 1323, gesloten tussen Willem, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, en Lodewijk, graaf van Vlaanderen en Nevers.

ARIAN VAN DIXHOORN

Het Verdrag van Parijs, opgesteld in Picardisch Oudfrans, was het resultaat van onderhandelingen die onder de bemiddeling van de Franse koning in 1322 in Doornik waren begonnen. Bij een eerdere poging om tot vrede te komen, in 1311, bemiddelde de Franse koning Philips IV ook, op verzoek van de graaf van Henegouwen-Holland. De poging mislukte en in 1315 sloten de Franse koning en de graaf van Henegouwen-Holland een verdrag gericht tegen Vlaanderen. Na nieuwe onderhandelingen kwamen de partijen in december 1322 tot een vergelijk, waarna de definitieve oorkonde werd opgesteld.³

De indrukwekkende oorkonde is bezegeld door de twee graven, en de steden Valenciennes, Mons, Maubeuge, en Binche in Henegouwen, en Dordrecht, Zierikzee, Middelburg, Delft, Leiden en Haarlem in Holland en Zeeland. De grote wassen zegels zijn met zijden koorden aan de oorkonde vastgemaakt. Aan de rechterzijde zijn driemaal twee gaatjes geperforeerd op de plaats waar de zegels van de Vlaamse steden Gent, Brugge en Ieper hadden moeten hangen. Deze zegels ontbreken en de omvang en gaafheid van de gaatjes doen vermoeden dat ze zelfs nooit bevestigd zijn. Waarom ze ontbreken is (nog) niet bekend.⁴ Omdat de gebieden waarover de twee graven hadden

gestreden behoorden tot het Duitse Rijk, moesten ze voor de (Duitse) Rooms-koning verschijnen om hun afspraken te laten bekrachtigen. Op 4 maart 1324 deed Rooms-koning Lodewijk IV dit.⁵

De wording van een nieuw graafschap rond 1300

De grafelijkheid van Zeeland werd in 1323 gevormd door een vereniging van delen die onder twee verschillende graven vielen. De eilanden van Zeeland hadden als grensstreek tussen de Duitse en Franse koninkrijken in de loop van de eeuwen langzaam een eigen identiteit gekregen. Sinds de twaalfde eeuw werd het territorium steeds preciezer afgebakend, maar pas in 1323 werd het als laatste van alle omliggende gebieden een zelfstandig graafschap. Andere vorstendommen om de Scheldemonding heen ontstonden *vier tot vijf eeuwen* eerder. Ze vormden zich in de negende en tiende eeuw vanuit Karolingische bestuurlijke functies die erfelijk bezit werden van machtige dynastieën die zich vorstelijke rechten toe-eigenden.⁶

Zo groeide het graafschap Vlaanderen vanuit Brugge naar het noorden, zuiden en oosten. Het gebied van de Friese gravenfamilie van de Gerulfingen groeide omgekeerd naar het noorden, het

Handwritten text in a medieval Gothic script, likely a historical document or treaty. The text is dense and covers the entire page, with some decorative initials and flourishes. The paper shows signs of age, including some staining and wear.

Archives Départementales du Nord, Lille, Musée 12. Omvang: 63x58 centimeter. Het vredesverdrag van Parijs van 6 maart 1323 kondigt het einde aan van de twisten over een reeks gebieden in de Schelde-regio tussen de graven van Vlaanderen en van Holland-Henegouwen.

westen en het zuiden uit tot het graafschap Holland. Zoals de Vlaamse graven vanaf 1012 de zuidelijke Zeeuwse eilanden incorporeerden, met Walcheren als centrum, deden de Gerulfsingen dat met de noordelijke eilanden, waarvan Schouwen het centrum was. Het latere graafschap Zeeland groeide niet vanuit een zich uitbreidende grafelijke kern naar buiten, maar vormde zich rond twee centra waarop, vooral sinds de late twaalfde en vroege dertiende eeuw, van buitenaf werd ingewerkt. Door de machtsuitbreiding van de Vlaamse en Hollandse graven werden de eilanden een bufferzone met een eigen karakter. Het waren vooral de groeiende ambities van de Hollandse graven en hun toenemende concurrentie met de Vlaamse graven in het gebied die ertoe leidden dat de

eilanden rond 1300 werden samengevoegd tot een vorstendom: een graafschap. De vraag is nu wanneer dat vorstendom precies ontstond, en uit welke krachten het voortkwam. Feit is dat er in 1250 geen algemeen erkende Zeeuwse graventitel bestond, en een eeuw later wel. De wording van het graafschap kreeg dus tussen 1250 en 1350 zijn beslag. Maar, hoewel vanuit de overgeleverde bronnen nauwkeurig te volgen, is dat wordingsproces door moderne historici vrijwel genegeerd. Dat valt te verklaren uit het feit dat de middeleeuwse geschiedenis van het graafschap vooral door Nederlandse historici is beschreven. Die hebben sinds de vorming van het vanuit Holland bestuurde Koninkrijk als natiestaat de neiging ontwikkeld de

Kaartje met de gebieden en plaatsten waarover in de Vrede van Parijs afspraken zijn gemaakt. Zeeland Bewesten Schelde werd samengevoegd met Zeeland Beosten Schelde. Het werd een zelfstandige bestuurlijke eenheid, een graafschap binnen het Heilige Roomse Rijk. Daarnaast kwamen De Vier Ambachten, het land van Waas, het land van Aalst en het land van Geraardsbergen voorgoed onder Vlaams gezag. Tot slot werden geschillen tussen Henegouwen en Vlaanderen geregeld.

geschiedenis van het gebied door een klein-Nederlandse of Hollandocentrische bril te bekijken.⁷ De geschiedenis van het gebied is evenwel veel beter te begrijpen vanuit een Groot-Nederlands perspectief. Vooral de zuidelijke verbindingen met de geografische ruimte van het stroomgebied van de Schelde en het zuidelijke Noordzee-estuarium, reikend tot in het huidige noorden van Frankrijk, zijn voor de geschiedenis van Zeeland essentieel. Zelfs de politieke en dynastieke banden met Holland kunnen veel beter worden bekeken vanuit dit zuidelijke perspectief. De Zeeuwse eilanden zijn daarin een relatief zelfstandige bron van macht, welvaart en aanzien, in elk geval voor de noordelijke familie van de Gerulfingers en voor hun zuidelijke erfgenamen, de Henegouwse Avesnes, enerzijds, en de daarmee nauw verwante Vlaamse dynastieën anderzijds.

Er zijn trouwens aanwijzingen dat de Vlaamse graven ook de noordelijke eilanden – van wat later Zeeland zou worden – in handen hebben gehad. Zo stichtte de Vlaamse graaf Boudewijn V in de elfde eeuw een grafelijk kasteel in het latere Zierikzee.⁸ Bovendien bleven de Zeeuwse edelen

(ook uit het noorden) om onduidelijke redenen traditiegetrouw loyaal aan de Vlaamse graven. Rond 1300 hernieuwde de Vlaamse gravenfamilie haar aanspraken op Schouwen, met de noordelijke veroveringstocht van 1303 als gevolg. Die poging om de controle over heel Zeeland te verwerven volgde op de beroemde Guldensporenslag van juli 1302. In die slag versloeg een Vlaams leger onder leiding van onder meer de Schouwse edelman Jan van Renesse een machtig Frans ridderleger. In die strijd sneuvelde de oudste zoon van de Henegouwse graaf Jan II van Avesnes aan Franse zijde. Kort erop begonnen de vijandelijkheden tussen de Vlamingen en Henegouwers. Begin 1303 rukten de Vlamingen op richting het noorden, waarbij ze met uitzondering van Zierikzee, heel Zeeland in hun greep kregen. Daarna veroverden ze met hulp van de Brabantse hertog ook de Hollandse steden (op Dordrecht na) en zelfs de bisschopsstad Utrecht.⁹ Nadat hij in mei 1303 Middelburg had veroverd, noemde Gwijde van Namen, zoon van de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre, zich ‘seigneur de Zélande’. Maar een munt, in 1303 geslagen in Middelburg, heeft als

opschrift ‘*co[m]it[is] Zelandie*’ (graafschap Zeeland), en Gwijde van Namen noemde zich, tot zijn dood in 1311, ‘*comte de Zelande*’.¹⁰ Door zijn familie werd hij als zodanig erkend, en dat versterkt het vermoeden dat zij in 1303 controle over heel het gebied nastreefden. In 1304 evenwel werd de Vlaamse belegeringsmacht bij Zierikzee door een gecombineerde Hollands-Franse vloot onder leiding van de Genuees Rainer Grimaldi vernietigend verslagen.

Het feit dat een Vlaamse gravenzoon, die van zijn vader de rechten op de eilanden van Zeeland had ontvangen, zich graaf van Zeeland noemde, wil natuurlijk niet zeggen dat dit nu een gevestigde titel was. Bovendien, de nieuwe graaf van Henegouwen-Holland, Jan II, voerde sinds het uitsterven van de Gerulfingers in 1299 ook de titel graaf van Zeeland. Rond 1300 maakten dus leden van twee (nauw verwante) grafelijke dynastieën aanspraken op die titel: de Vlaamse Dampierres en de Henegouwse Avesnes (beide afstammend van de Vlaams-Henegouwse gravin Margaretha van Constantinopel). Dat wil zeggen dat op dat moment het graafschap Zeeland volop in wording was. De vraag is nu *wanneer* die Zeeuwse graventitel is ontstaan. Immers, anders dan de grafelijke titels van Vlaanderen en Holland (ontstaan uit de familie van de Gerulfingen die voordien de titel *comes de Frisia* voerden) had de titel graaf van Zeeland geen oude wortels in het verdwenen Karolingische rijk.¹¹ Maar hoe en wanneer kwam de combinatie van titel (*regnum*) en grondgebied (*terra*), die in 1323 definitief werd erkend, dan tot stand, en wie waren in dat de proces de belangrijkste krachten?

Het belang van 1323 voor de vorming van het graafschap Zeeland

Het Verdrag van Parijs markeert het einde van een eeuwenlang conflict over de grenslanden langs de Schelde, die een zone vormden tussen het graafschap Vlaanderen, het graafschap Henegouwen, het hertogdom Brabant en het graafschap Holland. Vanaf het Verdrag van Parijs van 1323 werden de grenzen tussen de in het Duitse Rijk gelegen gebieden van de Hollands-Henegouwse graven en van de graven van Vlaanderen vastgelegd.

De vrede had nog een tweede belangrijk gevolg: de gebieden rond de Scheldemonding die definitief onder de Hollands-Henegouwse graven kwamen

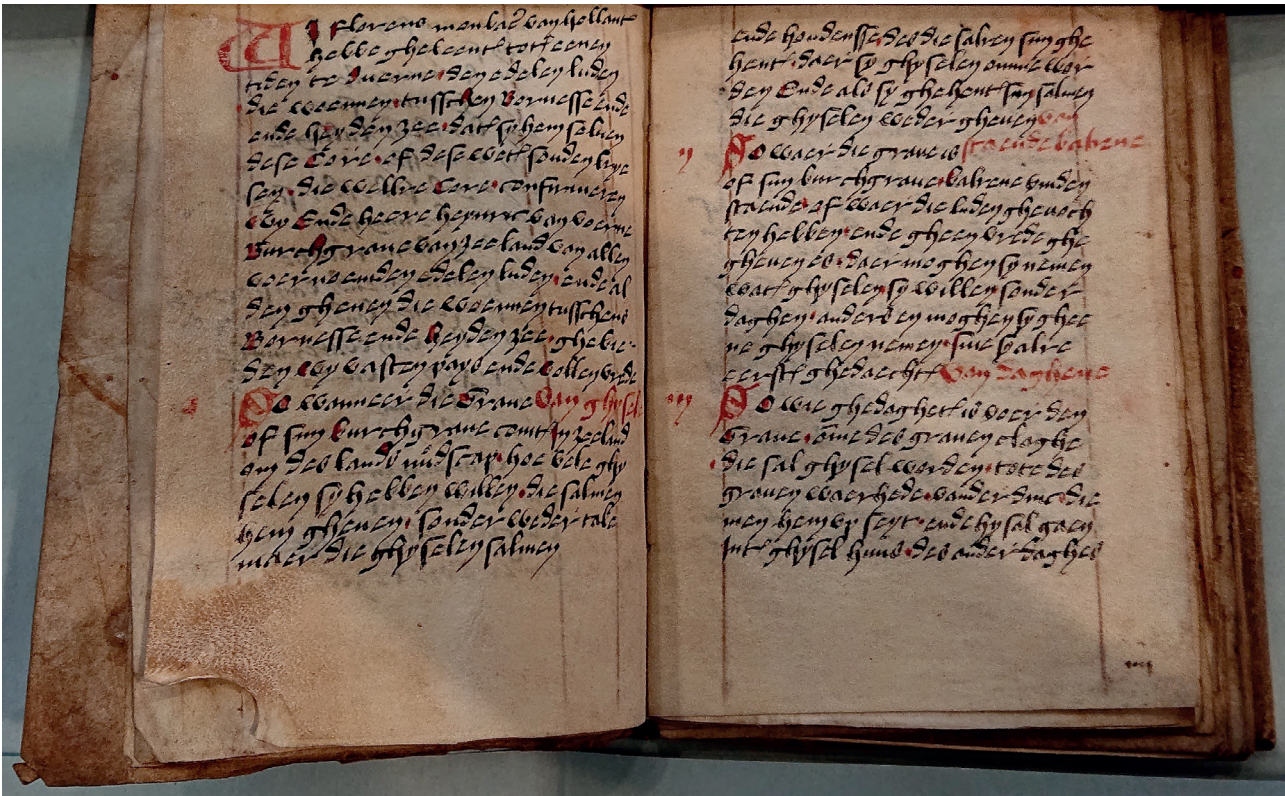

KZGW (ZM), GM7543. Afgietsel in zilver van munt (tourse groot) geslagen in Middelburg (opschrift achterzijde: MONETA X MIDDELB) door Guy van Namen die zich vanaf 1304 tot zijn dood in 1311 graaf van Zeeland noemde (opschrift voorzijde: [CO[M]IT[IS] ZELANDIE].

werden definitief erkend als nieuw graafschap. De graven van Holland-Henegouwen hielden het nieuwe graafschap voortaan *direct* en *ongedeeld* in leen van de Duitse koning. Tegelijk zagen zij voor altijd af van hun aanspraken op zuidelijker gelegen gebieden langs de Schelde: de Vier Ambachten, het land van Waas, het land van Aalst, het land van Geraardsbergen en de ‘*terres des débats*’. Deze gebieden werden voor goed opgenomen in het Vlaamse graafschap.¹²

Vanaf 1323 werd Zeeland dus een ongedeeld graafschap dat als zodanig werd erkend door de graven van Vlaanderen en de Franse en Duitse koningen. In de periode vóór 1323 was dat niet het geval, en zo werd 1323 een waterscheiding in de opkomst van Zeeland als duidelijk afgegrensde politiek-bestuurlijke entiteit binnen het Duitse Rijk. Het voormalige betwiste gebied dat de monding van de Schelde beheerst, ontwikkelde in de decennia na 1323 als graafschap een eigen politieke cultuur. Eerder was de uitoefening van soevereine rechten over het gebied verdeeld tussen twee leenmannen van het Duitse Rijk, de graven van Holland en de graven van Vlaanderen. Sinds de elfde eeuw hielden de Vlaamse graven de eilanden van Zeeland ten westen van de Schelde in leen van de Duitse koning. De Hollandse graven hadden de oostelijke eilanden (Duiveland, Schouwen, Tholen) in Holland geïncorporeerd.

Op die manier ontwikkelde zich langs de oostgrens van het Duitse Rijk en aan de noordwestgrens van het Franse koninkrijk een conflictzone. De Duitse gebieden langs de Schelde in zuidelijke richting (de Vier Ambachten, het land van Waas, het land van Aalst en het land van Geraardsbergen) waren in 1012 tegelijk met de Zeeuwse eilanden door de

Zeeuws Archief, 33.1, Verzameling Handschriften Rijksarchief in Zeeland no 1. Vijftiende-eeuws afschrift van de 'Keure van Zeeland', die de rechtspraak op het platteland in zowel 'Hollands' als 'Vlaams' Zeeland regelde. Uitgevaardigd in 1256 door 'Florens mombaer [=voogd] van Hollant'. Floris was de voogd van Floris V, zoon van zijn broer Roomskoning Willem II, die in 1256 door de Friezen werd gedood.

Duitse koning in leen gegeven aan de Vlaamse graven. De graven van Vlaanderen waren echter in de eerste plaats leenmannen van de Franse koning; Gent, Brugge en het omliggende gebied tot en met Sluis vormden het meest noordelijke deel van het Franse koninkrijk. Sinds de vroege elfde eeuw bestond het Vlaamse graafschap dus uit een Frans deel – een Duits gedeelte; en dat gaf de Vlaams graaf een bijzondere positie.¹³

De situatie rondom de Zeeuwse eilanden was dus gecompliceerd. De eilanden ten westen van de Schelde waren eind elfde eeuw door de Vlaamse graaf Robrecht de Fries in onderleen gegeven aan zijn stiefzoon, de Friese graaf Dirk V, wiens zoon Floris II de eerste was die graaf van Holland werd genoemd. De Hollandse graven hadden oude aanspraken op dit gebied. Ze zouden het al in de tiende eeuw samen met de zuidelijker grensgebieden langs de Schelde in leen hebben ontvangen van de Duitse koning. De claim op de zuidelijker gebieden leverde weinig serieuze conflictstof op omdat de Vlaamse graven het gebied vast in handen hadden, het was geïncorporeerd in het graafschap. Dat lag anders met de Zeeuwse eilanden.

Die vormden vanaf de late twaalfde eeuw aanleiding tot een hele reeks oorlogen tussen de Vlaamse graven en de graven van Holland.

Van burggraafschap tot graafschap

Toen in 1217 Johanna van Constantinopel, gravin van Henegouwen en Vlaanderen, en Willem I, graaf van Holland, samen met hun burggraven aan Middelburg stadsrechten verleenden, oefenden ze samen hoog-heerlijke, soevereine rechten uit. Geen van de twee graven deed dat als graaf van Zeeland. Johanna handelde als 'comitissa Flandrie' en Willem I als 'Hollandie comes'.¹⁴ De titel 'graaf van Zeeland' bestond dus nog niet, het gebied was een burggraafschap.¹⁵ De graventitel, de aanspraak op ongedeelde soevereiniteit in het gebied als erfelijk leen van de Duitse koning, ontwikkelde zich in de dertiende eeuw, samen met de groeiende ambities van de Hollandse dynastie van de Gerulfingers. De strijd om de titel had niet alleen wortels in de wens om een volledige controle te krijgen over de inkomsten uit de Zeeuwse eilanden én om zonder Vlaamse inmenging

te kunnen optreden (bijvoorbeeld door steden te stichten, een recht waarop de Vlaamse graven mede-aanspraak claimden). De ambities in het Duitse Rijk speelden ook mee in de wens van de Hollandse dynastie om zich los te maken van de Vlaamse leenband. Omdat een deel van Zeeland een Vlaams onderleer was hadden de graven van Holland in het Duitse Rijk niet de hoge status van *'princeps'* (vorst). Dat werd zeer pijnlijk toen de Hollandse graaf Willem II zelf in 1247 tot Rooms-koning van het Duitse Rijk werd verkozen. In de jaren tot zijn dood in 1256 zou hij er daarom alles aan doen om zijn Huis, met steun van de Rijksdag, van de leenband met Vlaanderen te verlossen. Het werd zelfs een van de belangrijkste projecten van zijn koningschap.¹⁶

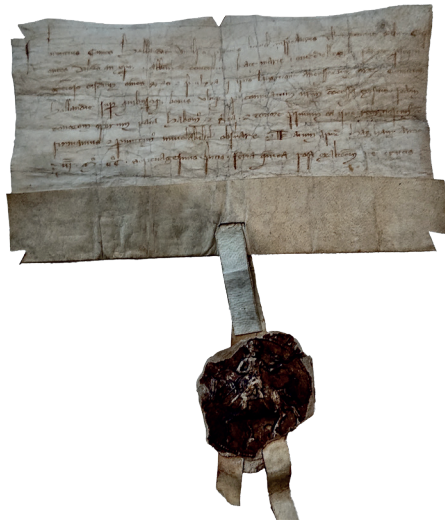
Waar het idee om Zeeland tot graafschap te verheffen precies vandaan komt is niet duidelijk. Wel noemde Floris IV zich in 1221 en in 1231 opeens *'comes Hollandiae et Zelandie'* (graaf van Holland en Zeeland) in oorkonden waarin hij de abdij van Ter Doest bij Brugge in bescherming nam.¹⁷ Toen hij echter in 1223 zonder Vlaamse instemming Domburg en Westkapelle stadsrechten verleende, deed hij dat niet als graaf van Zeeland, maar als *'Florentius comes Hollandie'*.¹⁸ Zijn zoon Willem II was wellicht, nadat de Duitse Rijksdag had besloten Margaretha (gravin van Henegouwen en Vlaanderen) van haar rechten op de eilanden van Zeeland en de landen langs de Schelde te ontheffen, van plan de titel graaf van Zeeland te gaan voeren.¹⁹ Maar toen zijn broer Floris na Willems dood in 1256 vrede sloot met Margaretha, deed hij dat als *'Florentius tutor Hollandiae'*. De Keur van Zeeland vaardigde hij in 1256 uit als *'Florens mombare van Hollant'* (Floris, voogd van Holland).²⁰

Nadat Floris de Voogd in 1258 in Antwerpen bij een toernooi om het leven kwam, werd zijn zus Aleid van Holland voogdes voor haar neefje Floris V. Zij was weduwe van Jan van Avesnes, zoon van Margaretha van Constantinopel uit haar eerste (ontbonden) huwelijk. Met steun van Rooms-koning Willem II was Jan, tegen de wil van zijn moeder, graaf van Henegouwen geworden.²¹ Zijn weduwe Aleid noemde zich vanaf 1258 *'tutrix Hollandiae et Zelandie'* (voogdes van Holland en Zeeland), een titel die de Duitse keizer erkende.²² Toen haar neef Floris V in 1266 trouwde met Beatrix, dochter van Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen (zoon van Margaretha van Constantinopel uit haar tweede

huwelijk), kreeg ze Zeeland mee als bruidsgift. Toch noemde Floris V zich in 1269 in de oorkonde waarin hij Zeeland onderverdeelde in *'occidentale parte Scaldiae'* en *'Orientali parte Scaldie'* nog altijd *'comes Hollandiae'*. In 1271 bevestigde hij als *'comes Hollandiae'* de statuten van de *'confraternitati mercatorum Middelburgensium'* (de broederschap van de kooplieden van Middelburg). De titel 'graaf van Zeeland' leek vergeten.²³

In 1281 keerde de titel terug in de correspondentie tussen Floris V en de Engelse koning. In onderhandelingen over de huwelijken van zijn dochter en zijn zoontje Jan met Engelse koningskinderen noemde hij zich *'comitis Holandiae et Seylandiae'*. Toen hij rond 1290, als afstammeling van de Schotse koningen, met de Engelse koning onderhandelde over de vacante Schotse koningstroon, voerde hij opnieuw de dubbeltitel. Tussen 1282 en 1289 versloeg Floris V de Friezen. Hij vond het lichaam van zijn door hen in 1256 gedode vader Willem II en begroef hem in Middelburg, waarna hij de Friezen dwong hem als hun heer te accepteren. Toen hij zich in 1284 tot de keizer richtte, deed hij dat als *'Florentio, Hollandiae et Zeelandiae comiti'*. In de keur van 1290 noemde hij zich onder druk van de Vlaamse kanselarij nog *'grave van Hollandt'* en *'heer van Zeelandt'*.²⁴ Maar in hetzelfde jaar begon Floris V zich waar en wanneer hij maar kon te betitelen als *'comes Hollandiae, et Zelandiae, dominus Frisae'* (graaf van Holland, en Zeeland, heer van Friesland). Toch was met zo'n eenzijdige claim vanuit het Hollandse gravenhuis de titel nog niet gevestigd. En inderdaad, in het verdrag tegen de Engelse koning dat Floris in 1294 met de Franse koning sloot noemde hij zich *'Florent, cuens d'Hollande'*. De Franse koning was leenheer van de Vlaamse graaf en die erkende de nieuwe titel niet, zo bleek ook weer in 1295. In het bestand dat Floris toen sloot met zijn schoonvader Gwijde, noemde hij zich slechts *'Florentius comes Hollandia'*.²⁵

Als ambitieuze zoon van een Rooms-koning begon Floris zich na de onderwerping van de Friezen te manifesteren met de driedubbeltitel. In correspondentie met de Engelse koning werd deze vorstelijke titelvoering standaard. Nadat hij de titel in eerste instantie overnam, veranderde de Engelse koning weer van toon toen hij in 1294 in conflict geraakte met Floris. Na de moord op Floris V in 1296 liet de Engelse koning de driedubbeltitel vallen. Opmerkelijk genoeg nam juist de Vlaamse graaf

Zeeuws Archief, 27, Archief van de Abdij van Middelburg, Regest 58. Op 17 september 1271 bevestigt “Florencius Comes Hollandie” [Floris graaf van Holland] de voorrechten die zijn voorgangers hebben verleend aan de abdij van Middelburg. Oorkonde uitgevaardigd te Den Haag.

Gwijde van Dampierre het initiatief om de titels weer nieuw leven in te blazen. In 1297 noemde hij zijn kleinzoon Jan (zoon van Floris V) in correspondentie met de Engelse koning ‘*conte de Hollande et de Zelande, signore de Frisland*’. De Engelse koning noemde vervolgens zijn schoonzoon ‘*Johannis, comitis Hollandiae, Zelandiae, ac Domini Frislandiae*’. Ook de jonge graaf gebruikte de titel consequent. Nadat hij in 1299 overleed noemde zijn opvolger Jan II, zoon van Aleid van Holland, zich ‘*Johannes, comes Haynoniae, Hollandiae, Zelandiae ac Dominus Frisiae*’.²⁶ De titels werden na diens dood in 1304 overgenomen door zijn zoon Willem III. Die betitelde zich in de stichtingsoorkonde van Vlissingen uit 1315 als ‘*Willem, grave van Henegouwen, van Holland, van Zeeland ende heere van Vriesland*’.²⁷ Zo wordt hij ook betiteld in de Vrede van Parijs: ‘*Guillaume Cuens de Haynault, de Hollande, de Zeelande et Sires de Frize*’.

Concluderend

De opkomst van de Schelderegio als economisch knooppunt in West-Europa zorgde voor een steeds intensievere exploitatie van het grensgebied tussen de Franse en Duitse koninkrijken. De bloei van nijverheid en handels- en havenactiviteiten zorgden onvermijdelijk voor een grotere interesse van de graven van Holland in de regio. Zij hielden het gebied

sinds het eind van de elfde eeuw in leen van de graven van Vlaanderen. Hun groeiende claims op de rechten en inkomsten uit Zeeland culmineerden in een groot conflict. Dat werd versterkt door de vorstelijke ambities van de Gerulfingen en een hevige familievete tussen de Henegouwse Avesnes, hun opvolgers in Holland, en de Vlaamse Dampierres. Het bezit van heel Zeeland werd steeds meer een groot strategisch belang. Om zijn claims op Zeeland kracht bij te zetten begon Floris V zich na de onderwerping van de Friezen ook te manifesteren als graaf van Zeeland. Zowel de Dampierres als de Avesnes namen na de dood van zijn zoon Jan I die ambities over, en zo beklifde het idee dat Zeeland een graafschap was. Hun conflict werd in 1323 voorgoed opgelost met het Verdrag van Parijs. De Zeeuwse eilanden werden verenigd in Henegouws-Hollandse hand en erkend als graafschap van het Duitse Rijk, de zuidelijke gebieden langs de Schelde bleven als Rijksleen geïncorporeerd in het Vlaamse graafschap. De grafelijkheid van Zeeland was in 1323 van ‘fictie’ (Gosses) werkelijkheid geworden.

Arjan van Dixhoorn promoveerde in 2004 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op een proefschrift over de rederijderskamers in Holland en Zeeland. Hij specialiseerde zich in de vergelijkende geschiedenis van literaire instituties in West-Europa, en in de geschiedenis van laatmiddeleeuwse en vroegmoderne publieke opinie en volkstalige kennisculturen. Na een loopbaan als onderzoeker van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen (FWO) aan de universiteiten van Antwerpen en Gent bekleedde hij van 2013 tot en met 2022 de bijzondere leerstoel Geschiedenis van Zeeland in de Wereld, gefinancierd door het Familiefonds Hurgronje. Hij doceert sinds 2013 (wereld)geschiedenis aan het University College Roosevelt te Middelburg.

Noten

- 1 Dit artikel is opgedragen aan mijn vader, Dries van Dixhoorn, die terwijl ik de eerste versie van de tekst had afgerond op 14 januari 2023 op 77-jarige leeftijd overleed.
- 2 Archives Départementales du Nord, Lille, Musée 12, protocol: ‘A Tous chiaus qui ches presentes lettres verront et oiront .. Guillaumes Cuens de Haynnau . de Hollande . de Zeelande et Sires de Frize .. Et Loys Cuens de Flandres et de Nevers salut et cognissance de veritei’. Zie voor de transcriptie: Jurian Bazen, “Peace and Diplomacy on the Scheldt: The Treaty of Paris 1323” (MA-thesis, University

- of Edinburgh, 2020); zie ook <https://www.zeeuwsmuseum.nl/nl/over-het-museum/publicaties/oorkonde-verdrag-van-parijs/20220916-jbazen-transcription-musee12.pdf> voor de Engelse en Nederlandse vertaling.
- 3 Zie Bazen, “Peace and Diplomacy”, 13-15; en R. Zijlmans, *Troebele Betrekkingen: Grens-, Scheepvaart- en Waterstaatskwesities in de Nederlanden tot 1800* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2017), 250.
  - 4 Voor een beschrijving zie: Bazen, “Peace and Diplomacy”, 19-26; Zijlmans, *Troebele Betrekkingen*, 263.
  - 5 Bazen, “Peace and Diplomacy”, 19-26; Zijlmans, *Troebele Betrekkingen*, 263..
  - 6 Voor de ontwikkeling van het graafschap Holland uit Frisia zie: D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *De graven van Holland. Portretten in woord en beeld* (Zutphen, Walburg Pers, 1997), 13-43; R. Zijlmans, “Troebele betrekkingen. Grens-, scheepvaart-, en waterstaatskwesities in de Nederlanden tot 1800 (Proefschrift Tilburg University, 2016), hoofdstuk 2; voor Vlaanderen: J. Dumolyn et al, “Origins and Early History”, in: A. Brown en Jan Dumolyn, *Medieval Bruges, c. 850-1550* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 7-24..
  - 7 Een goed voorbeeld van zo’n hollandocentrische blik is het recente artikel van Peter Henderikx, “De graven van Vlaanderen en Holland en de kwestie Zeeland bewesten Schelde”, *Zeeland* (2022) 4, 178-184.
  - 8 Voor de bouw van het kasteel: zie Ronald Stenvert et al, *Monumenten in Nederland. Zeeland* (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2003), 274. De Vlaamse activiteiten op Schouwen verdienen nader onderzoek van relevante oorkonden en archeologische gegevens. De recente (hollandocentrische) *Geschiedenis van Zeeland, prehistorie – 1550 en Zierikzee: acht eeuwen stad* zwijgen zedig over de problematiek.
  - 9 Voor de oorlogen en de beslissende slagen bij Westkapelle (1253) en Zierikzee (1304) zie: Ronald de Graaf, *Oorlog om Holland, 1000-1375* (Hilversum: Verloren, 1996), hoofdstuk 5; Ingrid Würth, *Regnum statt Interregnum. Köning Wilhelm, 1247-1256* (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2022), 260-262; en voor een breder publiek Dick Roth, *Ene stille waerheit van sware dingen* (Delft: Eburon, 2007) en Luitzen Bijlsma, Gouwe Leeuwen. *De belegering van Zierikzee en de zeeslag op de Gouwe, 1304* (Zierikzee: Stichting Vrienden Erfgoed Zierikzee, 2022).
  - 10 Zie de replicatie van de munt uit de collectie van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, KZGW, GM7543; het origineel is gedateerd op ca. 1303 en toegeschreven aan Gwijde van Namen. C. Van Peteghem, “Gui de Flandre, comte de Zelande et sa monnaie de Middelbourg”, *Revue belge de numismatique*, 31 (1881), 260-270. Zie verder: *Inventaire du chartrier des comtes de Namur* (Brussel: Rijksarchief in België), nr. 315, nr.321, en nrs. 330, 331, 455.
  - 11 Zie ook I.H. Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen* (Wolters: Groningen, 1917), 20-22 die de titel een fictie noemt, een uitvinding van de grafelijke kanselarij aan het eind van de dertiende eeuw. Ten onrechte neemt Gosses aan dat Zeeland altijd slechts een ‘titulair graafschap’ is geweest.
  - 12 De eerste uitvoerige uitleg van de verschillende onderdelen van het verdrag is te vinden bij Bazen, “Peace and Diplomacy”.
  - 13 Deze paragraaf is gebaseerd op Bazen, “Peace and Diplomacy”, en Zijlmans, “Troebele betrekkingen”,
  - 14 A.C.F. Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, 1: eind 7e eeuw tot 1222 (1970), nr. 386.
  - 15 Zie terecht het betoog bij Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, 20-22..
  - 16 Zie uitgebreid hierover: Würth, *Regnum statt Interregnum*, 230-266.
  - 17 Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, no. 428; Frans van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*, volume 1 (Leiden: Pieter vander Eyk, 1753), 209.
  - 18 J.G. Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, 2: 1222-1256 (1986), no. 435.
  - 19 Hij noemde zich in een oorkonde voor de abt van Affligem uit 1246 uitzonderlijk ‘comes Hollandie et Zelandie’. Kruisheer, *Oorkondenboek*, 2, nr. 693. Zie: Würth, *Regnum statt Interregnum*, 240.
  - 20 Voor de verdragen tussen Margaretha en Floris de Voogd: zie Van Mieris, *Groot charterboek*, 1, 316-318. Voor de Keuren van Zeeland zie: J.G. Kruisheer, *Het ontstaan van de dertiende-eeuwse Zeeuwse landkeuren. Met een teksteditie van de keur van Floris de Voogd (1256) en van de keur van graaf Floris V (1290)* (Hilversum: Verloren, 1998).
  - 21 Voor dit conflict uitgebreid: Würth, *Regnum statt Interregnum*, 230-266.
  - 22 Zie hiervoor: Van Mieris, *Groot charterboek*, 1, 337-338.
  - 23 Van Mieris, *Groot charterboek*, 1, 349 en 356.
  - 24 Voor de rol van de Vlaamse kanselarij in de redactie zie de fascinerende analyse van de overgeleverde versies van de Keur van 1290 bij Kruisheer, *Het ontstaan van de dertiende-eeuwse Zeeuwse landkeuren*, 35-75.
  - 25 Zie hiervoor de relevante oorkonden in Van Mieris, *Groot charterboek*, deel 1.
  - 26 Zie de relevante oorkonden in Van Mieris, *Groot charterboek*, deel 1.
  - 27 Zie Van Mieris, *Groot charterboek*, 2 (1754), 156-160.

STATVYTEN,
In de Wedonmartien, waer
na hebben te reguleren, die hen begeven in de Camer
der Rethorijken hoe langer hoe liever, tot Somelsoye.

Rethorica.

anno Domini. 1624.

Rederijkers in Zeeland

Een decennium in vogelvlucht

In 2010 ging een groep vrijwilligers zich enthousiast bezig houden met onderzoek naar rederijkers en rederijkerskamers in de provincie Zeeland. Er ontstonden drie werkgroepen: Walcheren, Goes en Zeeuws-Vlaanderen. Die zijn recent samengevoegd tot de projectgroep Rederijkers Zeeland. De website, belangrijk als bron voor de Zeeuwse toneelcultuur en voor die van de rederijkers in het bijzonder, is begin dit jaar toegevoegd aan het wetenschapsplatform van het Zeeuws Genootschap. Hoogste tijd voor een terug- en een vooruitblik.

JAN VAN LOO

Gezien de omvang van dit artikel mag de lezer niet meer verwachten dan een beperkt aantal elementen uit de geschiedenis van de activiteiten van de projectgroep Rederijkers in Zeeland in de afgelopen tien jaar. Daarbij zal de aandacht vooral gevestigd zijn op resultaten, dus: wat is er bereikt en wat moet er nog gebeuren? Eerst wordt uitleg gegeven over het begrip rederijkers en in het kort over zaken die ermee te maken hebben, zodat de lezer een indruk krijgt van wat de projectgroep als doel van zijn onderzoek heeft. Na de introductie van de start, de status en de structuur van de projectgroep zal een aantal rederijkerskamers uit Zeeland ten tonele gevoerd worden. Ook de aandacht voor de verschillende publieksdagen ontbreekt niet en we besluiten met de huidige stand van zaken en notities over de voortgang van het onderzoek.

Rederijkers

De periode die de projectgroep betreft bij zijn onderzoek, omvat grofweg de jaren 1400 – 1650, bij het stadje Veere en het dorp ‘s-Gravenpolder zelfs tot circa 1800. De rederijkers(her)opleving in de negentiende eeuw valt hierdoor tot nu toe buiten het kader van zijn onderzoeksdoel.

Vrouwe Rethorica op titelblad van Statuten Vander Bloeme Sommelsdijk 1515.

Een rederijkerskamer kan beschouwd worden als een vereniging waarvan de leden (rederijkers) elkaar regelmatig ontmoetten om zich te bekwamen in de taal en in het gebruik van de taal (de kunst der rhetorica), om zo tot een betere beheersing van de taal te komen en in ruimere zin om de geest te vormen.¹ Men probeerde dit te bereiken aan de hand van opgedragen vragen op het terrein van religie of kennis, waarbij een antwoord op rijm moest worden gegeven. Een andere uitingsvorm was het toneel. Rederijkers waren ook kritisch op de overheid. Een en ander diende geen literair doel, dat begrip bestond trouwens nog niet in die dagen.

In een rederijkerskamer kende men verschillende functies: het bestuur bestond uit een overdeken met enkele dekens, de prins was de voorzitter, de facteur de toneelschrijver, de knape het manusje van alles en de leden noemde men gezellen, broeders, confrères gezworenen, beleders, beminners of bezorgers. In de stadsrekeningen werden ze vaak *rethoriekers* genoemd, afgeleid van de retorica, de kunst van het overtuigen. Hoewel we hier en daar ook een *rethorisiene* tegenkomen, was het rederijkersleven vooral een mannenaangelegenheid.

Een kamer kon alleen opgericht worden met toestemming van de magistraat. Eenmaal opgericht werd er een reglement of statuut vastgesteld, waaraan men zich diende te houden op straffe van boetes. Namen van kamers waren in de regel religieus of

bloemennamen en om jezelf aan de buitenwereld te presenteren was er ook een blazoen en hanteerde men een devies (spreuk). En tot slot had elke kamer een patroonheilige op wiens naamdag de kamer feestvierde. Tijdens onderlinge wedstrijden werden elkaars kwaliteiten gemeten en/of werd gestreden voor de eer van de stad. Alle aspecten die hierboven genoemd zijn, maken deel uit van het onderzoek Rederijkers in Zeeland.

Start, status en structuur

De oproep tot deelneming aan het onderzoeksproject Rederijkers in Zeeland met heel Zeeland als onderzoeksterrein verscheen eind 2010 via de website van het Zeeuws Archief. Meedoen betekende en betekent nog steeds: meedoen als vrijwilliger.

Dat geldt ook voor de hoeders van de projectgroep: prof. dr. Arjan van Dixhoorn, Hurgronje Professor of History, History of Zeeland in the World, University College Roosevelt en prof. dr. Bart Ramakers, hoogleraar Oudere Nederlandse Letterkunde, Rijksuniversiteit Groningen. Beide professoren, hoewel van een verschillend discipline, promoveerden ooit op een proefschrift over rederijkers.² Samen zijn ze de wetenschappelijke waarborg voor de werkwijze en de resultaten van de projectgroep. Door jaarlijkse bijeenkomsten met alle vrijwilligers behouden ze het overzicht van de lopende activiteiten. Die situatie en de resultaten van het onderzoek leveren contacten op met archieven en musea en heeft ertoe geleid dat de rederijkerswebsite is toegevoegd aan het wetenschapsplatform van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Tevens is het de opzet dat een belangrijk deel van de resultaten in de vorm van transcripties en kronieken zal worden ondergebracht op de website van De Bibliotheek der Nederlandse Letterkunde (DBNL).

Het Internationaal Verbond van kamers van Rhetorica plaatst blogs van de projectgroep in zijn periodiek *Ons Camers vā Rhetorike* en elk blog dat de wereld wordt ingestuurd, komt als link op de site van Neerlandistiek.nl. Aangezien de website <https://rederijkerszeeland.wordpress.com/> tot nu toe privé door een van de vrijwilligers werd onderhouden en beheerd, nam de Koninklijke Bibliotheek periodiek een opname van de site, opdat de gegevens behouden zouden blijven.

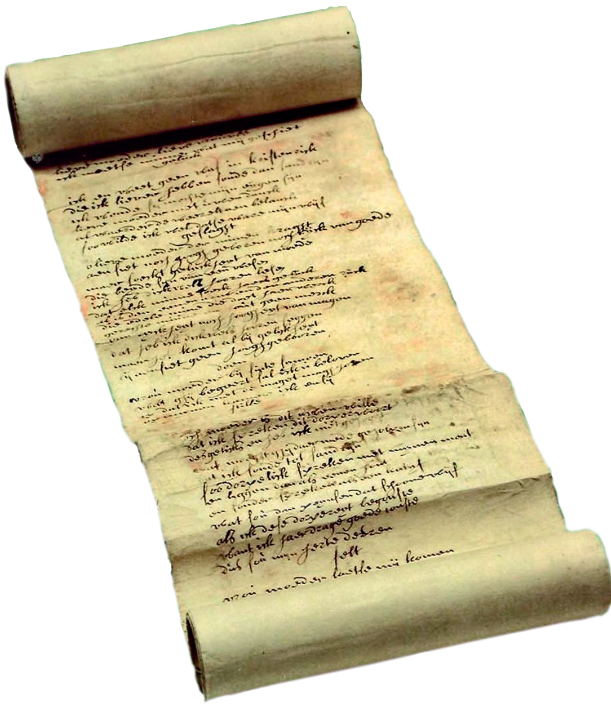

Voorkant blazoen Sint-Annaland 1591.

Of je in het project nu samenwerkte op Walcheren, in Goes of in Zeeuws-Vlaanderen, of dat je in je eentje onderzoek deed, de werkzaamheden waren aanvankelijk hetzelfde. Er werden talloze foto's gemaakt van stadsrekeningen, kerkrekeningen, rekeningenboeken van rederijkers, verzenboeken, handschriften van rederijkers, kortom van alles wat in aanmerking kwam. Daarna volgde het doorlezen van deze bronnen en waar het om rederijkers ging, was transcriberen de volgende stap. En helaas stuitte men regelmatig op het probleem van verloren archivalia door oorlogshandelingen.

De bronnen aan het woord

Een stad waarvan veel rederijkersgegevens bewaard zijn gebleven, is Veere. Zo zijn er maar liefst zeven verzenboeken (1688-1794) overgeleverd met vragen als opdracht waarop het antwoord op rijm gegeven is. Daarvoor kwamen de rederijkers wekelijks bijeen in de zogenaamde kolve. De kolven vormden het hoofdbestanddeel van de rederijkersactiviteiten. De transcripties van deze verzenbundels zijn inmiddels voltooid. Het wachten is op een liefhebber die een begin maakt met een analyse van dit fantastische materiaal. Eveneens van groot belang zijn daarnaast drie rekeningenboeken (1590-1795) waarin de inkomsten, uitgaven, besturen en leden genoteerd staan. Gezien de beginlinea van het oudste rekeningenboek (1590-1659) krijg je de indruk dat dit

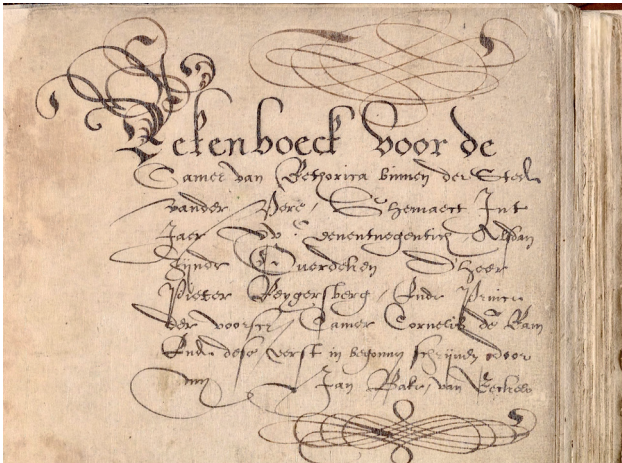
Toneelrol van de Fiolieren uit 's-Gravenpolder.

het eerste boek is dat de Veerse kamer die ‘Missus Scholieren’ heet, gaat gebruiken. Echter reeds in 1445 melden de stadsrekeningen van Middelburg dat *de gezellen van Veere alhier op de wagens speelden*.³ Veere en Middelburg bezoeken elkaar met grote regelmaat. En ook van Middelburg valt vast te stellen dat er in een zeer vroeg stadium al sprake is van een toneelcultuur. In 1366 is er een schoolmeester Mr. Klaas die verzoekt om bescherming (toestemming) van de magistraat, want *hi woude een spil spelen*.⁴

Het archief van 's-Gravenpolder, thans ondergebracht in het archief van de gemeente Borsele, locatie Heinkenszand, blijkt een schat te herbergen. Wat is er zo bijzonder? Om te beginnen de vijf comparitieboeken van de rederijderskamer ‘Het geselschap der Fiolieren’ waarin tweehonderd jaar lang (1619-1818) de namen van de gildeleden en de data van hun bijeenkomsten (kolven) zijn bijgehouden. De kamer voerde als spreuk *Met deugt verwijnnende* en de heilige Barbara was de patrones. In het vierde comparitieboek staat aan het einde een *register van de boecken van Retorica* met een dertigtal namen.⁵ Die ‘boecken’ zijn titels van toneelstukken en van de dertig is een twintigtal bewaard gebleven, een gedeelte letterlijk als rol. Men hoopt op nieuwe foto’s van de toneelrollen, gemaakt met de modernste apparatuur waardoor er

haarscherpe, gemakkelijk uit te vergroten foto’s beschikbaar komen voor onderzoek. De transcripties zijn klaar in concept, maar moeten nog verwerkt worden.

Dergelijke prachtige bronnen van de rederijders zelf zijn in Zeeuws-Vlaanderen helaas niet voorhanden, maar gelukkig zijn ook daar archivalia waar je blij van wordt. Maar het is wel ongelijk verdeeld. Het westen heeft behoorlijk geleden onder de diverse oorlogshandelingen, zodat van Aardenburg, Oostburg en Sluis bijvoorbeeld geen stadsrekeningen zijn overgeleverd uit de 15e eeuw. Niettemin weten we dat Sluis heel vroeg actief was in de wereld van de rederijders. In 1441 en 1442 organiseerde Sluis zelf toneelwedstrijden en in 1443 togen ze naar Nieuwpoort voor deelname aan een esbattementwedstrijd. Een esbattement is een kort toneelstuk vergelijkbaar met een klucht. Dit waren tevens de jaren dat de term ‘rederijker’ ingang vond. Het ging in Sluis waarschijnlijk om de broederschap Onze-Lieve-Vrouw der Klerken waarvan de naam later veranderd werd in Onze-Lieve-Vrouw ter Sneeuw. Tot in de zeventiende eeuw zijn er vermeldingen van rederijders uit Sluis aangetroffen. De laatste betrof de Distelbloem in 1684, die was uitgenodigd om mee te komen doen aan een wedstrijd in Bleiswijk.⁶ In het oostelijk deel van Zeeuws-Vlaanderen zijn we fortuinlijker bedeed met bruikbare bronnen. Zo zijn van Hulst de stadsrekeningen met slechts een enkele onderbreking bewaard gebleven van 1467-1621, het jaar van de laatste vermelding van de Hulsterse rederijderskamer ‘De Transfiguratie’. Hulst valt ook de eer te beurt dat de tekst van de prijskaart met de uitnodiging van 1483 bewaard is gebleven⁷ (de kaart zelf is zoek) en daarmee de oudst bekende kaart is. Die kaart met uitnodiging werd door bodes rond gebracht voor een rederijderswedstrijd annex schutterswedstrijd met een groot aantal deelnemende steden tot gevolg. Hulst onderhield nauwe contacten met Axel, de steden kwamen jaarlijks bij elkaar op bezoek met Pasen en/of Pinksteren. Ook Axel kent een ononderbroken reeks stadsrekeningen en wel van 1492 tot 1585. De naam van de rederijderskamer was Sint-Ontcommere, die in 1539 meedeed aan een rederijderswedstrijd in Gent. De rederijders uit Axel werden daar bij een van de onderdelen, de kerkgang, geassisteerd door de zangmeester van Sint Donaas uit Brugge, Lupus Hellinc, Axelaar van geboorte (1493). Als

Eerste alinea rekeningenboek Veere 1590.

zangmeester had hij ook de taak om ieder jaar een motet te componeren voor het krepelfeest in Aardenburg.

Aan de weg timmeren

Bij pogingen om nieuwe vrijwilligers te interesseren voor deelneming aan het projectonderzoek, is naast de website gebruik gemaakt van het plaatsen van advertenties en het schrijven van artikelen met wervende teksten. Een hoogtepunt op dit terrein waren echter de publieksdagen. Ze vonden alle plaats op historisch belangrijke locaties, zoals de Raadzaal van het oude stadhuis te Middelburg (2013), het archief in het stadhuis te Hulst (2015), de Schotse Huizen van Museum Veere (2016), museum het Warenhuis te Axel (2017), Slot Oostende te Goes (2018), de gereformeerde kerk in Axel met het Zeeuws-Vlaams kamerkoor en muziek van Lupus Hellinc (2019), een lezing rederijkers Zeeuws-Vlaanderen in het Belfort te Sluis (2019) en tot slot weer een publieksdag in het museum ‘t Stadthuys te Arnemuiden (2022). Op alle locaties werden presentaties getoond en/of lezingen gehouden over de rederijkers, in de regel met speciale aandacht voor de betreffende locatie.

Het resultaat

Van Veere is bijna alles getranscribeerd en gecontroleerd. Van Middelburg is de bundel Poesy van Boudaen Courten getranscribeerd en het onderzoek naar de geschiedenis van het rederijkershuis *De Provisorie* voltooid. Van Zeeuws-Vlaanderen zijn de bronnen van Aardenburg, Sluis,

Oostburg, Biervliet, Axel, Hengstdijk en Sluis getranscribeerd, al worden er nog steeds aanvullingen gevonden. Tevens is er aan één deel van Oostburg meegewerkt van de bronnenpublicaties van West-Zeeuws-Vlaanderen (verschijning eind 2023). De rederijkerswebsite wordt inmiddels beheerd door een webredactie van drie personen en door diverse leden van de projectgroep zijn er in verschillende tijdschriften ook artikelen gepubliceerd.

Het hoogtepunt als resultaat echter is de waardering in de kring van professionele rederijkers-onderzoekers. Die blijkt uit het onlangs gehouden colloquium op 13 en 14 januari in de ZB te Middelburg. Aldaar was een tiental hoogleraren bijeen om van gedachte te wisselen over de geschiedenis van het Nederlandse toneel uit Middeleeuwen en rederijkers-tijd. Het was een voorbereiding van en verkenning voor de artikelen die zij nog moeten gaan schrijven en die uiteindelijk geplaatst zullen worden in een bundel die genoemde toneelgeschiedenis als onderwerp heeft. De conservator van de ZB, Marinus Bierens, was ter plaatse aanwezig om met een kleine expositie met documentatie uit de ZB en uit het archief van de gemeente Borsele het geheel te complementeren. Het meest blij zijn wij echter met

Folder publieksdag in Axel.

het feit dat er twee artikelen in de bundel gewijd zullen zijn aan Zeeuwse kamers, namelijk Femke Kramer met een artikel over De Roode Lelie uit Brouwershaven en Wim Hüskén over De Fiolieren uit 's-Gravenpolder. De Projectgroep Rederijers in Zeeland staat duidelijk op de kaart.

Wat nog te gebeuren staat / moet gebeuren

Verbreding onderzoek naar de geschiedschrijving in de 19e eeuw over de rederijers uit de jaren 1400-1650.

- Onderzoek naar de plaatsen op Tholen en de plaatsen op Schouwen-Duiveland.
- Nieuwe foto's van de toneelrollen te 's-Gravenpolder, bewerken van de comparitieboeken en de toneelrollen, digitaliseren van de voltooide transcripties enz.
- Aanvullende onderzoeken in het Nationaal Archief, het stads- en Rijksarchief te Brugge, het Rijksarchief te Gent.
- De aanleg van een databank waarin alle Zeeuwse rederijers worden opgenomen.
- Uitbreiding van de gegevens van alle rederijerskamers op de website.
- Verhuizing van de website naar het wetenschapsplatform van het KZGW.
- Artikelen in voorbereiding: onderzoeksverslag website archief Goes; artikel over drie rekeningenboeken van Veere in *Archief*; hoofdstuk over rederijers Zeeuws-Vlaanderen in publicatie over de Noord-Vlaamse cultuur 1400-1600; opname van transcripties, kronieken en statuten in de DBNL.

Tot slot

Het voorafgaande laat zich moeiteloos aanvullen met andere voorbeelden. In al die jaren zijn er mensen bijgekomen en zijn er mensen weggegaan. Maar steeds was de groep in staat om zijn werkzaamheden voort te zetten. En dat is de reden dat er veel is bereikt, een resultaat om trots op te zijn. Krijgt u zin om mee te doen? Sluit u dan bij ons aan. Op de

website kunt u lezen hoe dat kan, het oude adres werd al genoemd, het nieuwe bij het KZGW is: <https://rederijerszeeland.nl/> of <https://kzgw/rederijerszeeland/>. Niet langer wachten! Doen!

Drs. J. van Loo (1946) studeerde Nederlands, boekwetenschap en paleografie aan de universiteit van Leiden. Naast zijn werk als leraar Nederlands had hij jarenlang een genealogisch onderzoeksbureau. Hij is vrijwilliger bij het rederijersonderzoek in Zeeland, met name in Zeeuws-Vlaanderen en beheert de website. Hij is conservator van de handschriftencollectie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en werkt aan de ontsluiting en digitalisering van de gedichten van Jean Guépin.

Noten

1. Arjan van Dixhoorn, 'De rederijerskamer (1400-1600), in: Jeroen Jansen en Nico Laan (red), *Van hof tot overheid. Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*, Hilversum 2015, 67-93, met name 67-68, 86.
2. Arjan van Dixhoorn, *Lustige geesten. Rederijers in de Noordelijke Nederlanden (1480-1650)*, Amsterdam 2009. Bart Ramakers, *Spelen en figuren. Toneelkunst en processiecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd*. Amsterdam 1996.
3. Kesteloo, H.M., 'De stadsrekeningen van Middelburg I, 1365-1449', in: *Archief* (1881), p. 215.
4. Ibidem, p. 227.
5. A.J. Barth, *Archief van de rederijerskamer De Fiolieren te 's-Gravenpolder 1596-1813*, Heinkenszand 2022, inv.nr. 5 (1716-1740).
6. Zie de Kaerte (uitnodiging) in *Apollus Lust-Hof, Ofte Beroep tot Bleyswijck, Vande Broeders van den Dubbelt Geelen Hoof-Bloem, onder 't Woordt: Wijckt Ontrouw (...)* Tot Delft/ Gedrukt by Cornelis Blommestejn, (Ordinaris Drucker van de Maeght Rethorika) in de Kromstraetsteeg/ in Door Druck Geleert, 1684, fol. A4v.
7. Willems, J.F. (red.), 'Oorkonden van rederykkamers. I. Pryskaerte van de Rederykkamer der stad Hulst: De transfiguratie. 7 September 1483.', *Belgisch Museum*, 4 (1840), 411-418.

Jan Palthe, Portret van Johan Cornelius Lampsins (1716-1767) en Apollonius Lampsins (1674-1728), olieverf op doek, 198 x 130 cm, 1758. Collectie Zeeuws maritiem muZEEum, inv.nr 472.

Jan Palthe, Portret van Margaretha Stautijn (1726-1805), Constantia Catharina Munter (1684-1768) en Apollonius Jan Cornelius Lampsins (1754-1834), olieverf op doek, 198 x 130 cm, 1758. Zeeuws maritiem muZEEum, inv.nr 474.

Jan Palthe, Portret van Anna Christina de Bye (1718-1760), olieverf op paneel, 51 x 41 cm, 1752. Collectie Zeeuws Genootschap, inv.nr ZG 1569. In langdurig bruikleen aan het Zeeuws Museum.

Jan Palthe, Portret van Gerard van Citters (1742-1795) als jongen, olieverf op paneel, 52 x 40,5 cm, 1752. Collectie Zeeuws Genootschap, inv.nr G 1575. In langdurig bruikleen aan het Zeeuws Museum.

Jan Palthe als portrettist van de Zeeuwse elite van de jaren vijftig van de 18e eeuw

In de 18e eeuw lieten tal van Zeeuwen zich portretteren. Omdat er nauwelijks lokale portrettisten voor handen waren trokken tal van kunstenaars uit andere delen van het land naar Zeeland om daar de elite op het doek vast te leggen. In het kunsttijdschrift *Origine* heb ik in 2016 een overzichtsartikel gewijd aan portrettisten die in die periode in Zeeland actief waren. Vervolgens zijn in twee eerdere nummers van *Zeeland* in 2019 en 2021 in dit kader de kunstenaars Jan Baptista van Aerde en Philip van Dijk belicht. Nu is Jan Palthe aan de beurt, een uit Deventer afkomstige kunstenaar die ook in Zeeland heeft gewerkt.

JIM VAN DER MEER MOHR

Het is ongetwijfeld één van de mooiste, zo niet het mooiste huis van Vlissingen daar aan de Nieuwendijk 11, het Huis Lampsins.¹ Een breed opgezet huis dat in de 17e eeuw is gebouwd op de plek waar twee huizen stonden en dat gekenmerkt wordt door een fraaie classicistische gevel met een groot timpaan waarin de alliantiewapens van de eerste bewoner en bouwheer Cornelius Lampsins baron van Tobago (1600-1664) en zijn vrouw Tanneke Boens (?-1661) prijken.² Sinds 2002 maakt dit huis deel uit van Zeeuws maritiem muZEEum en huisvest het in de statige voorkamer een tweetal prachtige, meer dan levensgrote portretten door Jan Palthe van de achterkleinzoon van de bouwheer Johan Cornelis Lampsins, heer van Swieten, Baarland en Bakendorp en Oudelande (1716-1767) en zijn tweede vrouw Margaretha Stautijn (1726-1805). De portretten zijn 1758 gedateerd en behoren tot de mooiste werken die Palthe in Zeeland heeft gemaakt.³

Het zijn pendanten met op het ene schilderij het portret van Johan Cornelis en postuum dat van zijn vader mr. Apolonius Lampsins (1674-1728). Zoon Johan is ten voeten uit weergegeven, staande naast een tafel met de ene hand in de zij en de andere in zijn jas gestoken, kortom een en al voornaamheid uitstralend, terwijl vader achter de tafel zit terwijl hij

zijn hand op een boek heeft. Op de tafel ligt de van familiewapens voorziene stamreeks Lampsins, beginnend met Lampsins – Van Haverkercke, Lampsins-Meuniicx, Lampsins-Velters, Lampsins-Schot, Lampsins-Veth, Lampsins-Verboom en Lampsins-Stutijn. Onderaan, naast de stamreeks prijkt het wapen van de stamhouder, Apollonius Jan Cornelis Lampsins. Op de stoel links ligt een kussen met het wapen van de Admiraliteit van Amsterdam⁴, waar Cornelis Lampsins deel van uitmaakte.

Palthe zal zich bij het afbeelden van de vader hebben gebaseerd op het niet gesigeneerde portret dat thans in dezelfde collectie is.⁵ Aardig is het te zien hoe het verschil in de mode van de pruik was in de tijd dat vader leefde en de korte pruik die kenmerkende is voor de jaren vijftig/zestig van de 18e eeuw. Op het andere portret is Margaretha Stautijn afgebeeld, zittend op een bankje in een vermoedelijk fantasiepark naast haar moeder Constantia Catharina Munter (1684-1768) en aan haar voeten staand ten voeten uit het vier jaar oude zootje Apollonius Jan Cornelius baron Lampsins, heer van Swieten (1754-1834). Hij heeft een hond aan de lijn die vrolijk springend voor hem staat. Deze twee portretten behoren tot de grootste die Palthe heeft gemaakt en zijn de enige twee die hij voor de familie Lampsins heeft geschilderd. Deze familie behoorde

tot de elite van Zeeland en bekleedde diverse voor-
aanstaande functies in Zeeland. Zo was boven-
genoemde Cornelis Lampsins, behalve koopman en
reder, raad, schepen en burgemeester van Vlissingen
en de afgebeelde Johan Cornelis Lampsins, toen hij
het portret liet maken, zoals reeds vermeld raad ter
admiraliteit van Amsterdam (1751-1767). Zoon
Apolonius zou later onder andere bewindhebber van
de West-Indische Compagnie, schepen van Amster-
dam, baljuw van Vlissingen en lid van de eerst Kamer
der Staten Generaal worden. Niet de eerste de beste
familie dus.

Toen Palthe deze twee portretten schilderde was
hij al een aantal jaren werkzaam voor Zeeuwse
cliënten. Jan Palthe is afkomstig uit Deventer, waar
hij op 14 februari 1717 is geboren als zoon van de
kunstschilder Gerard Jan Palthe en Lena Leferink.⁶
Palthe heeft het vak geleerd van zijn vader Gerard
Jan, die behalve als portrettist ook actief was als
schilder van kabinetstukjes. Naast Jan is ook zijn
broer Anthony Palthe (1726-1772) kunstschilder
geworden. Jan Palthe ging zich evenals zijn vader ook
toeleggen op het maken van portretten. Zijn stijl van
schilderen is vrij stereotiep voor zijn tijd, doorgaans
plaatst hij zijn figuren in een vertrek, zittend of
staand. Zijn formaten lopen uiteen van klein tot vrij
groot en als drager gebruikte hij wisselend paneel en
linnen. Naast de enkelportretten zijn er ook stukken
bekend met meerdere figuren erop. In zijn manier van
schilderen is hij niet heel consistent. Zijn gezichten
zijn soms wat hoekig en stug geschilderd, maar
daarentegen kan hij ook een heel zachte penseel
voeren. Illustratief voor zijn 'twee handen' zijn
bijvoorbeeld de vroege portretten voor de familie Van
Citters, zoals het jongensportretje en de twee die hij
in 1761 heeft geschilderd en zeker ook die van het
echtpaar de Munck, waarvan de man beduidend
beter is gedaan dan de vrouw. Er zijn duidelijk veel
betere en veel mindere werken van zijn hand te
onderscheiden. Hij signeerde echter altijd heel
duidelijk 'J. Palthe', al dan niet gevolgd door een
datum of 'f'. Hoe Palthe er uit heeft gezien weten wij
van een getekend, wel gesigneerd maar helaas niet
gedateerd, zelfportret dat bewaard wordt in het
Rijksprentenkabinet in Amsterdam.⁷

Omdat de vraag naar portretten in Deventer
waarschijnlijk niet groot genoeg was, heeft hij zich in
1742 gevestigd in Leiden, waar hij in 1742 is
ingeschreven als lid van de Teekenacademie. Ook

staat hij op 15 februari 1743 vermeld in de boeken
van de Leidse universiteit als 'Daventriensis, pictor
24'.⁸ In Leiden heeft Palthe tot zijn dood in
1769 gewoond en gewerkt. Uit deze beginjaren in
Leiden dateren uit 1747 en 1750 twee prachtige
portretten van Pieter Cypriaan Testart (1717-1798),
secretaris van de stad Amsterdam⁹, en zijn vrouw
Agatha Hieronyma Nobel (1728-1822).¹⁰ Beide
echtelingen zijn zittend ten voeten uit weergegeven,
een pose van met name de man die voor veel
kunstenaars niet eenvoudig is om uit te beelden.
Wellicht kende Palthe het portret dat Cornelis Troost
in 1739 van de Leidse kunstverzamelaar Floris
Drabbe (1676-1742) heeft gemaakt,¹¹ die eveneens ten
voeten uit zittend is weergegeven. In Leiden komen
ook opdrachten uit de academische wereld van
hoogleraren en voor de portrettengalerij van de
Universiteit. Zo dateren uit 1751 de portretten van
Willem la Bordus (1693-1757), lector Nederduitse
Mathématique,¹² en Jean Nicolas Sebastien Allemand
(1713-1787), hoogleraar Wiskunde en Wijsbegeerte.¹³
Bij het portret van La Bordus heeft Palthe het

**Zijn gezichten zijn soms wat
hoekig en stug, maar hij kan ook
een zachte penseel voeren**

gangbare type gebruikt van een geleerde zittend in
zijn studeervertrek met achter hem een goed gevulde
boekenkast. Het portret van Allamand daarentegen
is duidelijk bedoeld voor de portrettengalerij in de
Senaatskamer in het Academieggebouw. In 1750 heeft
Palthe van de jonge Pieter Johan Macaré (1732-1783)
de opdracht gekregen diens portretje te schilderen.
Hiervoor koos Palthe een uitzonderlijke drager: zink
en ook de afmetingen zijn zeer afwijkend met slechts
15,5x13 cm. Deze jongeman was op 14 augustus van
dat jaar ingeschreven als student aan de Leidse
Universiteit, onder vermelding van 'Medioburgo-
Zeelandus'.¹⁴ Peggie Breitbarth suggereert in haar
kleine monografie uit 2000, dat Macaré dit portret
als 'aandenken voor zijn moeder' heeft laten maken
en dat zijn moeder Johanna Margaretha Radaeus
(1709-1764) al eerder door Palthe was geportretteerd.
Dat blijkt niet juist te zijn, want haar portret, waarop
zij met haar dochttertje Anna Henriette van Visvliet
uit haar tweede huwelijk met Meynard van Visvliet

is afgebeeld, dateert uit 1756.¹⁵ Mogelijk heeft deze jongen hem wel al in contact gebracht met zijn ouders en is Palthe zo in Middelburg terecht gekomen. Philip van Dijk was daar inmiddels niet meer actief¹⁶ en al uit 1750 dateert een portret van Cornelis van Citters, raad van Vlissingen,¹⁷ het eerste van een aantal portretten dat Palthe voor de familie Van Citters zou gaan schilderen.

Palthe kwam dus regelmatig in Middelburg en op een goed moment heeft hij er Johanna de Kanter (1731-1813) ontmoet, een Zeeuwse weduwe die afkomstig was uit Wemeldinge als dochter van Philippus de Kanter en Susanna Crane. Zij was jong wees geworden en is toen opgevangen door haar grootvader Jan Craen in Middelburg. Johanna de Kanter was eerder getrouwd geweest met Johan de Munck (1723-1753), houthandelaar in Middelburg, zoon van Jan de Munck en Catarina Duyneweg. Op 14 februari 1756 zijn Palthe en Johanna de Kanter in Leiden in ondertrouw gegaan. Van de vroegere schoonouders van zijn vrouw zou Palthe in 1760 en 1762 twee portretten maken. Uit dit huwelijk is in 1757 dochter Madeleine Susanna Palthe geboren en in 1758 volgde een tweeling, Johanna Elisabeth en Gerard Jean Palthe. Na het overlijden van Palthe op 24 juni 1769 is Johanna de Kanter in juli 1772 nogmaals hertrouwd (ondertrouwdatum was 22-7), nu met Charles Alexander Dunant (1728-1774), met wie zij met haar drie kinderen naar Genève is verhuisd. Daar is zij op 25 maart 1813 overleden, 39 jaar na het overlijden van haar derde man.¹⁸

Zoals al even aangetipt heeft Palthe voor de familie van Citters diverse portretopdrachten vervuld. Ik noemde al even het portret van Cornelis van Citters uit 1750. In 1752 volgde dat van zijn vrouw Anna de Bye (1718-1760)¹⁹ en in hetzelfde jaar kwam daar, gezien de vrijwel identieke maatvoering wellicht als pendant bedoeld, een ontzettend leuk jongensportret bij van hun zoon Gerard van Citters (1742-1795) met zijn hond.²⁰ Dezelfde Gerard werd acht jaar later nog eens op het doek vastgelegd.²¹ Maar ook andere vooraanstaande Zeeuwen vonden de weg naar Palthe om zich in olieverf te laten vastleggen. Uit 1753 dateren de pendants van Abraham Tulleken (1728-1784), schepen en raad van Middelburg, en zijn uit Leiden afkomstige vrouw Susanna Margaretha van Hoogenhouck (1729-1791), die zich in Museum De Lakenhal in Leiden

Jan Palthe, Portret van Isaac Winkelman (1723-1796), olieverf op doek, 51 x 38,5 cm, gedateerd 1756. Collectie Zeeuws Genootschap, inv.nr G 1655. In langdurig bruikleen aan het Zeeuws Museum.

bevinden.²² Het echtpaar is in 1753 gehuwd, maar mogelijk was een of andere nieuwe functie de directe aanleiding voor deze portretten. Tulleken heeft zich als jager laten afbeelden met rechtsonder in beeld nog net de kop van zijn jachthond, staande bij een muur waarop een fraaie reliëfvoorstelling te zien is met een doorkijkje op een park. Zijn vrouw staat eveneens in een park bij een tuinvaas met enkele putti. De twee portretten zijn gevat in de originele lijsten, waarop de familiewapens prijken. In dit beknopte overzicht mag vervolgens natuurlijk het portret dat Palthe in 1756 van Isaac Winkelman (1723-1796) heeft gemaakt niet ontbreken.²³ Winkelman was immers de eerste president van het Zeeuws Genootschap. Verder was hij burgemeester van Vlissingen. Winkelman is hier als halfportret staand weergegeven met zijn hand op een plint, een vrij standaardpose die wij in de achttiende eeuw veel vaker zien.

In 1761 heeft Palthe wederom een opdracht voor de familie van Citters vervuld met het schilderen van een tweede portret van mr. Cornelis van Citters (1717-1782), raad van Vlissingen en lid van de Provinciale Rekenkamer, en zijn tweede vrouw Adriana Susanna Eversdijk (1724-1761), weduwe van Anthony Ockerse.²⁴

Jan Palthe, Zelfportret, tekening op papier in pen, potlood en inkt, 113 x 100 mm, gesigneerd. Collectie Rijksmuseum, inv.nr RP-T-1940-539.

Tot de betere werken uit dit overzicht van Palthe's Zeeuwse cliënten kan het eerder genoemde portret van Jan de Munck (1687-1768) uit 1760 gerekend worden. Twee jaar later volgde dat van zijn vrouw Catharina Duynewey (1696-1775). Jan de Munck was examiner van landmeters en een bekende stadsbouwmeester van Middelburg die tal van bouwwerken op zijn naam heeft staan, zoals de Koepoort en het voormalig Ijkkantoor aan de Zuidsingel 92. Daarnaast was hij ook sterrenkundige van Prins Willem IV. Voor zichzelf ontwierp hij dan ook in 1736 een huis met een observatorium aan de Zuidsingel 126, het Observatorium geheten. De sterrentoren is in 1775 afgebroken.²⁵ Voor het fraaie vrij grote portret van De Munck heeft Palthe alles uit de kast gehaald. De Munck zit in een zijden kamerjas aan een bureau in zijn studeervertrek met op de achtergrond een met veel banden gevulde boekenkast (waaronder NEWTON) en links van hem een armillarium. In zijn rechterhand heeft hij een pen terwijl hij het door hem geschreven boek vasthoudt met duidelijk leesbaar de titel MANUSCR / DER / ASTRONOMIE / OBSERVATIEN / DOOR / I: DE MUNCK. Op de tafel staat een bel op een boek en daaronder een papier waaraan een zegel hangt met het wapen van prins Willem IV.²⁶ Mogelijk is dit zijn aanstellingsbrief van de prins. Het portret van zijn vrouw is van mindere kwaliteit. Zij is zittend met een doorkijkje op een park weergegeven met een meisje voor zich staand. Mogelijk is hier één van de twee dochters van Jan Palthe afgebeeld, als het ware op bezoek bij haar 'stief-grootmoeder'.²⁷

Tot slot mag het grote regentenportret niet onvermeld blijven dat Palthe in 1755 heeft gemaakt voor het Burgerweeshuis, De Godshuizen in Middelburg.²⁸ Palthe is hier kennelijk iets afgeweken van het gangbare patroon, want De Man stelt in zijn herinneringen uit 1899: 'Wat we nog niet zagen, zien

we hier, namelijk een Smyrna's tapijt of karpert op een witten vloer: misschien is een en ander naar een inval van Palthe.'²⁹ Vermoedelijk vergelijkt hij dit regentenportret met het portret dat Aert Schouman in 1787 van de regenten heeft gemaakt en waarop de heren eveneens achter een tafel zitten, maar waarop geen kleed is afgebeeld.³⁰ Achter een tafel zitten de gasthuismeesters mr. Jacob van Citters, H. Boerse, Jacobus Helleweel, Pieter Ackermans en Daniel Schorer. Helaas is het stuk in zeer slechte staat en kan het daarom niet getoond worden. Dat Palthe is gevraagd deze prestigieuze opdracht te vervullen geeft wel aan wat voor positie hij als portrettist in de jaren vijftig van de 18e eeuw had.

Graag sluit ik dan ook af met de wens dat eens iemand (een groepje particulieren of een bedrijf) zich geroepen voelt om de restauratie van dit grote regentenportret mogelijk te maken!

Jim van der Meer Mohr is kunsthistoricus. Na jarenlang werkzaam te zijn geweest in de kunstwereld, heeft hij zich in 2005 gevestigd als zelfstandig Fine Art Consultant en Register-Taxateur VRT. Hij heeft diverse functies bekleed in raden van toezicht en besturen van stichtingen en verenigingen. Momenteel is hij bestuurslid van de Siebe ten Cate Stichting en redacteur van het Jaarboek Oranje-Nassau. Voorts is hij regelmatig te zien als expert schilderijen van oude meesters in Tussen Kunst & Kitsch. Hij heeft tal van publicaties op zijn naam staan, o.a. over portretkunst. Zie verder: www.vandermeermohr.nl

Noten

- 1 R. Stenvert e.a., *Monumenten in Zeeland*. Zeist/Zwolle 2003, p. 256.
- 2 Zie voor de eerste generaties Lampsins: Nederlands Adelsboek 41 (1943-1948), p. 235, 236.
- 3 Jan Palthe, *Portret van Johan Cornelis Lampsins (1716-1767) en Apollonius Lampsins (1674-1728)* en *Portret van Margaretha Stautijn (1726-1805), Constantia Catharina Munter (1684-1768) en zoontje Apollonius Jan Cornelius Lampsins (1754-1834)*. Beide olieverf op doek, 198x130 cm., gesigneerd en gedateerd 1758. Coll. Zeeuws maritiem muZEEum Vlissingen, inv.nrs 472 en 474.
- 4 De informatie over de stamreeks en het kussen is ontleend aan het collectiesysteem van het museum.
- 5 Hollandse School 18e eeuw, *Portret van Apollonius Lampsins (1674-1728)*. Olieverf op doek, 136x113 cm. coll. Zeeuws maritiem muZEEum, inv.nr. 8.

- 6 Aan Jan Palthe is tot nu toe slechts één kleine monografie gewijd: P. Breithbart, *Jan Palthe Portretschilder 1717-1769*, uitgave t.g.v. tentoonstelling in 'Het Palthe-Huis' van 28 mei – 28 augustus 2000. Niet gepagineerd, met aanzet tot oevrecatalogus en verwijzing naar oudere literatuur.
- 7 Jan Palthe, *Zelfportret*. Gesigneerd. Tekening op papier in pen, porlood en inkt, 113x100 mm. Coll. Rijksmuseum, inv. nr. RP-T-1940-539.
- 8 *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV*, Leiden 1875, p. 995.
- 9 Op 4-11-1773 staat in de Middelburgsche Courant dat hij die functie op 28 oktober van dat jaar heeft neergelegd.
- 10 Jan Palthe, *Portretten van Pieter Cypriaan Testart (1717-1798) en Agatha Heronima Nobel (1728-1822)*. Beiden olieverf op paneel, 86x63 cm. Gesigneerd en gedateerd resp. 1747 en 1750. Coll. Amsterdam Museum, inv.nrs. SA 7384 en 7385. Zie: N. Middelkoop met bijdragen van G. Reichwein en J. van Gent, *De Oude Meesters van de stad Amsterdam*. Schilderijen tot 1800. Bussum 2008, p. 234.
- 11 Cornelis Troost (1696-1750), *Portret van Floris Drabbe (1676-1742)*, pastel op papier, 60x50 cm., gesigneerd en gedateerd 1739. Coll. Museum De Lakenhal, Leiden, inv.nr. 54852.
- 12 Jan Palthe, *Portret van Willem la Bordus (1693-1757)*. Olieverf op doek, 106x86 cm. Gesigneerd en gedateerd 1751. Academiegebouw Leiden. Zie: z.a. *Icones Leidenses. De portretverzameling van de Rijksuniversiteit te Leiden*. Leiden 1973, nr. 149.
- 13 Jan Palthe, *Portret van Jean Nicolas Sebastien Allemand (1713-1787)*. Olieverf op doek, 77,5x61 cm. Gesigneerd en gedateerd 1751. Academiegebouw Leiden. Zie: z.a. *Icones Leidenses. De portretverzameling van de Rijksuniversiteit te Leiden*. Leiden 1973, nr. 165.
- 14 *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV*, Leiden 1875, p. 1030
- 15 Breitbarth 2000 (op.cit. noot 5).
- 16 Zie over Philip van Dijk mijn artikel: 'Philip van Dijk en zijn Zeeuwse clientèle.' Zeeland 2021/3, p. 104-112.
- 17 Jan Palthe, *Portret van Cornelis van Citters (1717-1782)*. Olieverf op doek, afm. onbekend. Gesigneerd en gedateerd 1750. Particuliere collectie.
- 18 Deze genealogische gegevens zij ontleend aan de DTB registers van het gemeentearchief Leiden en de sites Genealogieonline.nl/en/stamboom-de-kanter/13348.php en Geneanet.org/rosellat.
- 19 Jan Palthe, *Portret van Anna Christina de Bye (1718-1760)*. Olieverf op paneel, 51x41 cm. Gesigneerd en gedateerd 1752. Op de achterkant van het paneel is biografische informatie van voorgestelde en zijn de wapens van de kwartieren afgebeeld. Coll. Zeeuws Genootschap, Middelburg, inv.nr. ZG 1569.
- 20 Jan Palthe, *Portret van Gerard van Citters (1742-1795)* als jongen. Olieverf op paneel, 52x40,5 cm. gesigneerd en gedateerd 1752. Op de achterkant van het paneel is biografische informatie van voorgestelde en zijn de wapens van de kwartieren afgebeeld. Coll. Zeeuws Genootschap, Middelburg, inv.nr. G1575.
- 21 Jan Palthe, *Portret van Gerard van Citters (1742-1795)*. Olieverf op paneel, 44x35,5 cm. Gesigneerd en gedateerd 1760. Op de achterkant van het paneel is biografische informatie van voorgestelde en zijn de wapens van de kwartieren afgebeeld Coll. Zeeuws Genootschap, Middelburg, inv.nr. G1576.
- 22 Jan Palthe, *Portretten van Abraham Tulleken (1728-1784) en Susanna Margaretha van Hoogenbouck (1729-1791)*. Beiden olieverf op paneel, resp. 51.8x40 en 51.7x40.3, gesigneerd en gedateerd 1753 resp. 175. Zie: M.L. Wurfbaïn e.a., *Stedelijk Museum De Lakenhal. Catalogus van de schilderijen en tekeningen*. Leiden 1983, p. 258, 259 nrs. 354 en 355 met afb.
- 23 Jan Palthe, *Portret van Isaac Winkelman (1723-1796)*. Olieverf op doek, 51x38,5 cm. Coll. Zeeuws Genootschap, Middelburg, inv.nr. G 1655.
- 24 Jan Palthe, *Portretten van Cornelis van Citters (1717-1782) en Adriana Susanna Eversdijk (1724-1764)*. Beiden olieverf op paneel, 44x36 resp. 44,5x36 cm. Gesigneerd en gedateerd 1761. Coll. Zeeuws Genootschap, inv.nrs. G1572 en 1573.
- 25 Stenvert 2003 (op.cit. noot 1), p. 175.
- 26 Met dank aan drs. J.C. C.F.M. van den Borne, medewerker advisering/heraldisch medewerker van de Hoge Raad van Adel, Den Haag, die het zegel voor mij heeft geïdentificeerd. Mededeling per email d.d. 6-4-2022.
- 27 Jan Palthe, *Portretten van Jan de Munck (1687-1768) en Catharina Duynewey (1696-1775)*. Resp. olieverf op doek 105,5 x 85 cm. en 109 x 85,5 cm. resp. 1760 en 1762. Collectie Zeeuws Genootschap, Middelburg, in langdurig bruikleen aan het Zeeuws Museum, Middelburg, inv.nrs. G 1701 en G1702.
- 28 Jan Palthe, *Regenten van de Godshuizen*. Olieverf op doek. Gesigneerd en gedateerd 1755. Coll Zeeuws Genootschap, G11-003
- 29 J.C. de Man, *Regentenstukken toebehoorende aan de Godshuizen te Middelburg; herinnering bij zijn uittreden uit het bestuur der Godshuizen*. Middelburg 1899, vol.1, p. 24, 25.
- 30 Aert Schouman (1710-1792), *Regenten van de Godshuizen*. Olieverf op doek, 348x266 cm. Gesigneerd en gedateerd 1755. Coll Zeeuws Genootschap, G11-002.

ROELOF VAN GELDER

De koopman van Kanton. Jan Bekker Teerlink (1759-1832).

Prometheus, Amsterdam 2022, 336 pp,
ISBN 9789044648164. (€ 32,50)

Met een reeks unieke biografieën over globetrotters naar alle windstreken heeft Roelof van Gelder door de jaren heen zijn eigen historisch geïnteresseerd lezerspubliek gecreëerd. In Naporra's omweg beschrijft hij de omzwervingen van een Duitse matroos in dienst van de VOC. Naar het aards paradijs vertelt hoe de rusteloze Jacob Roggeveen aan het begin van de achttiende eeuw met een reis rond Kaap Hoorn het handelsmonopolie van de VOC hoopte te ondergraven. Die poging moge op een mislukking uit zijn gelopen, maar leverde wel midden in de Stille Oceaan de ontdekking van Paaseiland op. Dichter in de jungle, winnaar van de Libris geschiedenisprijs van 2019, is een meesterlijke biografie van John Gabriel Stedman, de soldaat in WIC-dienst die een huiveringwekkend boek schreef over zijn ervaringen als jager op weggelopen slaven in het achttiende eeuwse Suriname.

Van Gelders laatste biografie *De koopman van Kanton* slaat

weer een andere weg in, door de Vlissingse koopman Jan Bekker Teerlink te volgen op drie reizen naar China om thee te kopen, eerst in dienst van de VOC en later in opdracht van Deense en Duitse handelshuizen. De handel met China had een bijzonder karakter omdat hij onder strenge verordeningen van het keizerlijk hof in Peking slechts in de zuidelijke havenstad Kanton (Guangzhou) werd gedreven. Europeanen mochten bovendien alleen maar met een beperkt aantal van hogerhand benoemde Chinese Hong kooplieden contracten afsluiten, en moesten elk jaar weer na het handelsseizoen in de winter hun kantoren verlaten om pas in de zomer weer terug te mogen keren.

Nu wil het toeval dat naast het verschijnen van *De koopman* in Kanton vorig jaar twee belangrijke publicaties verschenen over het VOC-gezantschap dat de VOC in 1794-'95 afvaardigde naar het Chinese hof: Per palankijn naar Peking is het opnieuw uitgegeven reisverslag van Andreas Everardus

Van Braam Houckgeest, die als hoofd van de VOC-factorij in Kanton samen met de gezant Isaac Titsingh de hofreis maakte naar Peking. Daarnaast verscheen *Het laatste gezantschap*, een studie van de Amerikaanse historicus Tonio Andrade, gebaseerd op het reisverslag van Titsingh. Bekker Teerlinks biografie vol notities over het dagelijks leven en de gang van zaken in Kanton biedt een mooi contrast met de twee reisbeschrijvingen.

Roelof van Gelder kon dat alles beschrijven aan de hand van archiefstukken die hij op een wel heel bijzonder wijze ontdekt heeft. Hij trof in de zogenaamde Prize Papers Collection in het Engelse archief van Kew en in Franse gerechtelijke archieven allerlei van Bekker Teerlink afkomstige papieren aan, variërend van een Marokkaans roodleren koffertje vol met vertrouwelijke brieven tot stapels zakelijke correspondentie. Hoe die papieren in die archieven verzeild zijn geraakt is een verhaal op zich. Alle drie de keren dat Bekker Teerlink met een rijke

Het wegen van een kist met thee te Kanton. Anonieme Chinese gouache, circa 1770, Rijksmuseum Amsterdam.

lading thee uit China terugkeerde werd zijn schip door Engelse of Franse kapers geënterd en in beslag genomen. Daarmee vielen ook zijn persoonlijke papieren in Engelse en Franse handen.

Vanuit die teruggevonden correspondentie heeft Roelof van Gelder Teerlinks handel en wandel kunnen reconstrueren. Wij leren hem op het persoonlijke vlak kennen als een charmante man van de wereld, altijd goed gekleed, goed geluimd, met een liefje in vrijwel elke haven, maar ook een trouwe, gulle steun en toeverlaat voor behoeftige vrienden en Zeeuwse familieleden, onder wie ook zijn tante Aagje Deken. Zijn zakelijke correspondentie toont hoe zelfs na de opheffing van de VOC, tijdens de Franse bezetting van ons land, de handel met China nog enige tijd onder vreemde vlag werd voortgezet, dat wil zeggen, totdat Engelse en Franse kapers zich daarmee gingen bemoeien. Het curieuze is dat Teerlink ondanks alle zakelijke

tegenslagen toch genoeg kapitaal wist te vergaren om een wijngoed bij Bordeaux aan te kopen, waar hij zijn laatste levensjaren heeft doorgebracht.

Op weergalozige wijze heeft Roelof van Gelder uit de verspreide papieren het dagelijks leven van deze Zeeuwse koopman weten te reconstrueren. Engelsen, Amerikanen, Fransen en Zweden hebben allerlei interessante mémoires nagelaten over hun ervaringen in Kanton. In tegenstelling daarmee beschikken wij over opmerkelijk weinig persoonlijke herinneringen van VOC-dienaren en als die er al zijn betreft het meestal klachten over het saaie leven en de slechte zakelijke vooruitzichten. We kunnen er niet omheen, wat waren die Hollandse kooplieden toch meestal saaie kerels! Gelukkig is Roelof van Gelder erin geslaagd om vanuit de buitgemaakte bonte verzameling van zakelijke aantekeningen en persoonlijke brieven een intiem, biografisch

monument van bon-vivant Bekker Teerlink op te richten.

Wel schuilt er natuurlijk een gevaar in als je een biografie schrijft op basis van de gegevens van een man als Jan Bekker Teerlink die bijzonder met zichzelf ingenomen was. Dat niet iedereen zo met hem ingenomen was moge blijken uit het hier volgende schimpdicht dat Nanet van Braam Houckgeest aantrof in de persoonlijk papieren van haar voorvader Andreas van Braam Houckgeest. Deze had duidelijk een moeizame verhouding met Bekker Teerlink:

*Wier werk een's eerlijk mans
met grimmend oog wraakt*

*En op het kleed der deugd zijn
helsse gal uitbraakt,*

*Of met een addertong
verraadlijk steekt na 't leven*

*Der zulken die met vlijt naar
roem en glorie streeven,*

*Die zij met regt gebaat van al
wat een waardeerd.*

*En werd als snood geboeft in
eeuwigheid geweerd.*

*Uit alle zamenkomst van
eerlijke mannen,*

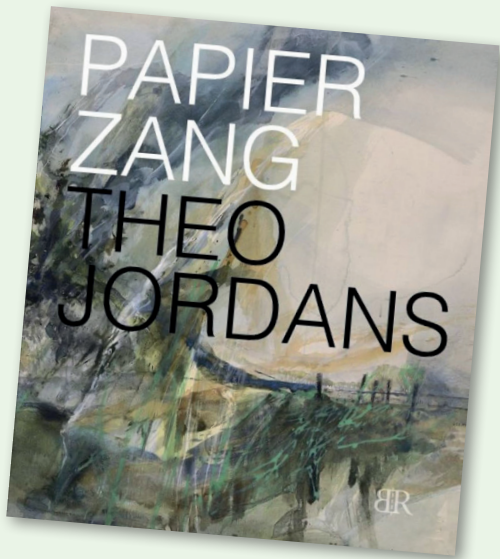
*Zijn naam werd steeds
gevloekt, hij is als een pest
verbannen. –*

*Heeft immer eenig mans met
regt dit lot verdiend,*

*'t Is Teerlink, en elk een die
hem begroet als vriend.*

Leonard Blussé

Prof. dr. J.L. Blussé (1946), professor emeritus Geschiedenis van de Europees-Aziatische betrekkingen, Instituut Geschiedenis, Universiteit Leiden. Recent publiceerde hij 'De Chinezenmoord. Batavia en het bloedbad van 1740 (Balans 2023).

THEO JORDANS

Papierzang.

Uitgeverij Den Boer | De Ruiter, Vlissingen 2021, 224 pp, ISBN 9789083158815. (€ 39,-)

Theo Jordans, de kunstschilder wiens leven beheerst wordt door papier heeft een boek gemaakt: ‘Papierzang’. Een boek met allure: 224 pagina’s, hardcover, full-color, haarscherp gereproduceerde aquarellen en tekeningen, waarvan veel in detail. En positief gestemde bijdragen van bevriende collega’s, dichters en auteurs. Ondertussen is het boek aan een tweede druk toe.

Ik was enigszins onthutst toen ik het boek voor het eerst zag: normaal zou je zo’n uitgave postuum verwachten wanneer een kunstenaar afscheid heeft genomen van het leven. Maar ik zag op hetzelfde moment Theo, die springlevend en met uiterste zorgvuldigheid een tentoonstelling aan het inrichten was in de kunsttuilen van Toonbeeld in Terneuzen. Ik durfde niet te vragen of dit boek zijn eindfase als kunstenaar inluit. Ik begreep wel dat Theo de lange periode van beperkingen en isolatie heeft gebruikt om zijn werk te inventariseren en te fotograferen en dat

dat misschien de aanleiding was om dit boek te maken.

Ik durfde ook niet te vragen welke plannen hij nog heeft om zijn loopbaan als kunstenaar voort te zetten. Wel vertelde hij dat hij veel oud werk aan het overschilderen is en het op zo’n manier bevrijdt van oude ballast. Ik durfde zeker niet te vragen wat

hij met zijn enorme voorraad aan gevulde mappen, archiefdozen en rekken vol met gemaakte kunst gaat doen. Wel vertelde hij dat hij zijn kinderen daar niet mee wil belasten, terwijl die kinderen zelf zeggen dat papa toch vooral door moet blijven werken.

Ik heb nooit begrepen en altijd bewonderd hoe hij zijn intensieve

Theo Jordans. Foto Peter Verdurmen.

Oud ijzer, aquarel op Arches aquarelpapier, 76x56cm.

baan als docent beeldende vorming met onder anderen leerlingen uit een moeilijke leeftijdsgroep heeft kunnen combineren met de enorme concentratie en het doorzettingsvermogen die nodig zijn om zo'n ontzagwekkend oeuvre van hoge kwaliteit bij elkaar te tekenen en te schilderen. Daartoe bewandelde Theo een ongewone driehoek: vanuit het Limburgse Venlo, waar hij geboren en opgegroeid is naar de Groningse kunstacademie Minerva, waar hij zijn studie

afrondde en vandaar naar het Zeeuws-Vlaamse Groede, waar hij zich het landschap en het boerenleven eigen maakte en verbeeldde in een authentieke stijl.

Zijn keuze voor een opleiding aan Minerva was een keuze voor traditie, realistische kunst en ambacht. In de laatste decennia van de 20e eeuw, waarin conceptuele kunst nog toonaangevend was en de kunst vernieuwend moest zijn en steeds haar grenzen verlegde, telden zulk soort waarden niet mee. Als kunstenaar roeide je tegen de stroom in wanneer je herkenbaar werk maakte, je werd ondergewaardeerd en miskend.

De laatste ontwikkelingen in de beeldende kunst laten meer diversiteit zien, de dogmatische voorkeuren van musea en toonaangevende galeries spelen niet meer zo'n grote rol. Er is ook meer aandacht voor duurzaamheid en kwaliteit.

Een kunstenaar als Theo, met een lange en intensieve staat van dienst en met aandacht voor het ambacht, verdient en krijgt in deze

tijd herwaardering en terecht: hij beheerst vakkundig diverse technieken en materialen, schildert en tekent met geoefende hand spontaan, intuïtief en treffend. Soms wacht hij af hoe de dunne verf zijn weg over het papier vindt en werkt daarop voort. Of hij tekent en schildert op voorbereekte vellen papier waardoor een 'universele' ondergrond ontstaat. Zijn landschappen lijken in de loop der jaren steeds leger te worden. De angst voor de leegte (horror vacuï), die zijn vroege werk kenmerkte - waaronder de interieurs van boerenschuren en koeienstallen - lijkt te zijn overwonnen. De landschappen worden steeds abstracter, minder geschilderd naar waarneming, en voelen aan als innerlijk oerlandschappen. Waar God in de loop van het scheppingsproces de wereld steeds voller maakt, bewandelt Theo de omgekeerde weg en maakt de wereld leger.

De drager van zijn kunst is onveranderlijk papier. De liefde van Theo voor papier is grenzeloos. Zijn kennis van de diverse soorten en eigenschappen is uniek. Bij elk tentoongesteld werk worden steevast de exotische naam en de zwaarte van het papier vermeld.

'Het boek biedt een caleidoscopische blik op het werk van Theo Jordans', lees ik in het voorwoord. 'Caleidoscopisch': een typisch Theowoord. Theo houdt van zulk soort mooie, deftige en enigszins versluierende woorden. Wat het precies betekent moet ik opzoeken: 'bont - veelkleurig - vanuit verschillende invalshoeken'.

Aan een van die invalshoeken is een apart hoofdstuk gewijd: het

Meeresstimmung XI, gemengde techniek op geprepareerd koperdrukpapier, 64,5x99,5cm.

Fragment, St. Kruiskreek, zwart krijt op Magnani Giotto, 27,5x50,5cm, 2005.

modeltekenen. Vanuit een academisch inzicht is het tekenen naar model een belangrijk instrument om het oog te trainen en de hand lenig te houden en om de menselijke verhoudingen te leren kennen en je eigen te maken. Spraakmakend is de modeltekeninggroep die Theo jaren geleden op poten zette en waarvoor hij zijn eigen atelier ter beschikking stelde.

Nu is Theo in de eerste plaats vooral een landschapsschilder. Opmerkelijk is dat in geen enkel landschap van zijn hand een menselijk figuur voorkomt. De landschappen van Theo zijn ongerept en nauwelijks aangetast door het menselijk handelen, misschien vindt hij dat mens en natuur elkaars vijanden zijn. Het lijkt alsof hij de mensen uit zijn eigen geschapen paradijs weggestuurd heeft.

Als er al een horizon aanwezig is in de landschappen dan is deze hoog aangebracht. Theo zit op de grond, de blik naar beneden gericht. Geen wolken, lucht of hemel, hij laat ons de aarde in al haar facetten zien. Een hoge horizon duidt op een verteller. Kijk naar Pieter Bruegel.

Theo is eveneens een verteller, zijn verhalen gaan niet over de dwaasheid van het menselijk handelen maar over de schoonheid

van kleur en licht op het oppervlak dat wij landschap noemen. Je moet wel kunstenaar zijn om iets wat min of meer 'toevallig' op je pad komt op te merken en uit te bouwen tot iets moois. In dit geval is toeval relatief: het is een toeval dat naar je toekomt, dat bij je hoort en waar je iets mee kunt of moet doen. 'Ik zoek niet, maar ik vind', is een beroemde uitspraak van Picasso. Met een moeilijk woord wordt het ook wel 'serendipiteit' genoemd: het geluk dat je overkomt wanneer je onverwacht iets bijzonders vindt.

Theo vond in de nalatenschap van zijn vader een antiek Duits fotoboekje met oude sfeervolle zwartwit-foto's van zeegezichten onder uiteenlopende weersomstandigheden. Het boekje heeft de stemmige titel 'Meeresstimmingen' en het inspireerde hem

tot het maken van een prachtige serie werken in gemengde techniek waarin zonlicht, wilde golven, opspattend water en witte schuimvlokken een beroep doen op je stemming en gevoel. Zoals gewoonlijk lijkt Theo niet te kunnen stoppen en kan de serie ondertussen met gemak een grote tentoonstellingszaal vullen. Mogelijk wordt deze serie de kroon op zijn werk, zijn 'magnum opus': in een techniek die impressionistisch aandoet en tegelijkertijd met verwijzingen naar het Duits expressionisme en de romantiek van Caspar David Friedrich en William Turner.

Maar we mogen aannemen dat Theo Jordans nog lang niet uitgewerkt is en nog veel 'caleidoscopische' blikken voor ons zal openen. En wellicht komt er ooit nog een tweede boek.

Jaap Clement

J. Clement (1950) is docent cultuur- en kunstgeschiedenis, nauw verbonden met de stichting voor kunsteducatie Toonbeeld in Terneuzen. Vandaaruit organiseert hij cursussen, lezingen, kunstreizen en filmvoorstellingen.

Marleen, half liggend, gemengde techniek op geprepareerd karton, 27,7x34,7cm.

LO VAN DRIEL

Het ongerijmde leven van Martien Beversluis.

Wereldbibliotheek, Amsterdam 2022, 400 pp,

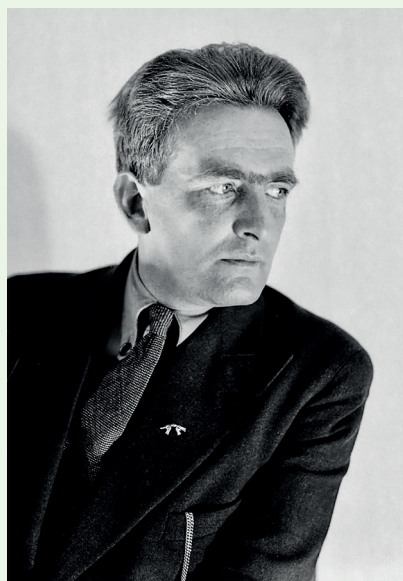
ISBN 978902845260. (€ 34,99)

Je hebt wat uit te leggen als je een biografie aan Martien Beversluis wijdt, bekend (of eigenlijk nauwelijks bekend) als foute schrijver en door de nazi's geïnstalleerde burgemeester van Veere en Vrouwenpolder. Ik heb een enigszins vergelijkbare ervaring gehad. Een jaar of vijf geleden kreeg ik het verzoek om voor een keurige Nederlandse uitgave Mein Kampf van Hitler te vertalen, in alle betekenissen van het woord een slecht boek.

Waarom zou je dat doen, werd me soms gevraagd. Omdat iemand het moet doen, was mijn reactie. Dat lijkt ook de houding van Lo van Driel, die zich meer dan eens heeft verdiept in auteurs die tijdens de bezetting de kant van de Duitsers kozen. Vaak zaten daar dubieuze motieven achter, de zucht naar erkenning brengt níet het beste in mensen boven. Wat ze aan talent misten, konden ze wie weet met politiek opportunisme compenseren.

Het geval Beversluis dan, want het is wat mij betreft een geval. Zelf vond hij dat blijkbaar ook, na

de oorlog probeerde hij zich vrij te pleiten met psychologenpraat. Maar wie weet was zelfs dat berekening. Beversluis koos stevast voor het standpunt waarvan hij meende het meest te kunnen profiteren, maar even stevast vielen zijn rekensommen verkeerd uit. Telkens sloot hij zich aan bij een nieuwe club, vanaf communisme tot en met fascisme, na een tijdje voelde hij zich toch weer niet thuis.

Beversluis met gebroken geweeetje op revers. Foto Willem van de Poll.

Een lastpak van ongekend formaat, zelfs postuum, hij heeft het zijn biograaf namelijk niet eenvoudig gemaakt. Omdat die, afgaande op het nawoord van Het ongerijmde leven van Martien Beversluis (fraaie titel, juist omdat de hoofdpersoon een rijmelaar was), over betrekkelijk weinig bronnen kon beschikken. En vooral omdat het moeilijk is de juiste toon aan te slaan in een boek over zo'n onuitstaanbaar mens.

Soms lijdt de biografie onder de schaarste aan bronnen: de jeugd- en schooljaren worden in minder dan één bladzijde en met wat schrale algemeenheden afgedaan. Over sommige periodes, zeker de Zeeuwse periode, biedt het boek juist treffende details. In Veere was de Duitsgezinde dichter niet bijster geliefd, zo klaagde hij bijvoorbeeld over 'de baldadige vernielingen aan mijn fiets'. Een hoogtepunt is het relaas over de vlucht van Beversluis en zijn echtgenote in oktober 1944, toen de bevrijders oprukten.

En dan de benadering: hoe stelt Van Driel zich op tegenover Beversluis, querulant in hart en nieren, dichter zonder talent maar vol ambities? Praten wordt al snel goedpraten, een beetje crimineel begint bij de rechter over een ongelukkige jeugd en onverdraaglijke discriminatie. ‘Een biografie is noch een hagiografie, noch een requisitoir,’ zegt Van Driel in het nawoord. Daarin noemt hij Beversluis ‘door zijn publicaties en levenswandel in veel opzichten een controversiële figuur. Deze portretschets vindt daarin zijn oorsprong, in geen enkel opzicht in een bijzondere relatie of affectie met het werk van Beversluis, noch met de persoon’. Het verdient bewondering hoe de biograaf zijn voorgenomen neutraliteit probeert vol te houden, maar meer dan eens valt het masker af en zie je ironie, venijn en wrevel. ‘Een en al verongelijkheid, ressentiment (...) gedrenkt in racisme,’ vat hij een literaire polemie van Beversluis samen. ‘Voor germanofielen, antisemieten en folkloristen van een bepaald slag was het een aantrekkelijk verhaal,’ is zijn oordeel over een in een Zeeuws tijdschrift gepubliceerde tekst.

Martien Beversluis en Zeeland, hij was geen Zeeuw van origine, maar kwam er door de liefde terecht. De liefde voor Jo Verstraate om precies te zijn, dochter van Veere, zelf auteur geworden, uit hetzelfde hout gesneden als hij. Beversluis prees de Zeeuwen, maar welke Zeeuw zal blij zijn met dergelijke lof? ‘De Zeeuwen zijn gezonde Germanen, met een sterk, maar zeer natureel zinneleven. Hun zinnelijkheid is geen verkeerde, doch een

Tekening van Maarten Dubbelman, in *Barak-lyriek, Beversluis'* verzamelde kampliedjes (1945-47).

natuurlijke en bij zijn bloed normaal aanpassende eigenschap,' schreef hij in 1942.

Wrok en wraak, dat lijken steeds weer de drijfveren. Toch waren er tijden dat het hem meezat, neem zijn jaren bij de VARA, de socialistische omroep. Natuurlijk ging het mis, zoals het telkens misging. Overtuigingen werden moeiteloos ingewisseld, of eigenlijk was er bij hem slechts één overtuiging: het eigenbelang, de eigen faam, het eigen inkomen. Razendsnel veranderde hij van iemand die het voor de in Duitsland vervolgd joden opnam in een fanatieke antisemiet. Ondanks de nieuwe orde van de bezettingsjaren komen zijn oude karaktertrekken al snel boven: hij beklagt zich over de NSB waar hij weer eens 'getergd en gepest' zou worden. NSB-lid of niet, in 1944 maken de Duitsers hem burgemeester. Een bekroning die al snel als een ontakeling uitpakt.

Lo van Driel heeft zich als biograaf een merkwaardige taak opgelegd. Hij heeft geen goed

woord over voor Beversluis' dichterschap, hij weet nauwelijks iets gunstigs te zeggen over diens persoonlijkheid. En toch moest iemand het doen. Zich buigen over dit geval, een man gedrenkt in rancune, er heilig van overtuigd dat iedereen hem dwarsboomde, alles hem tegenzat. 'Ik heb dit jaar gewanboft op allerlei manieren,' zei hij in 1923. Regels die hij in alle andere jaren van zijn leven had kunnen herhalen. Als een crimineel voor de rechter.

Mario Molegraaf

M.J. Molegraaf (1960) studeerde godgeleerdheid en rechten, hij publiceerde vele boeken en vertalingen. Hij schrijft momenteel over literatuur voor Den Haag Centraal en verzorgt de rubriek 'Poëzie van nu' op de site van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Hij legt de laatste hand aan de biografie van dichter, vertaler en dagboekenschrijver Hans Warren (1921-2001), met wie hij het leven deelde.

JAN VAN DER HOEVE, BRAM SILKENS

Fort Rammekens. Een Habsburgse vesting aan de Schelde.

Pictures Publishers, Woudrichem 2022, 248 pp, ISBN 9789492576583. (€ 29,95)

Ze bracht me naar Walcheren. Een dagje, een lang weekend, hele zomervakanties. Het strand van Oôskappel, ijsje in Veere, en het onvermijdelijke ‘Rondje Walcheren’ op zomerse zondagen. Op de fiets, over Souburg en Ritthem naar Fort Rammekens. Het heeft zo zijn voordelen, een vrouw met Zeeuwse wortels. De bijkomende schare tetterende tantes nam ik graag voor lief.

De eerste keer Rammekens bleef me bij. Een jaar of vijftien geleden. Ik wist van haar bestaan en ik wist dat ze bijzonder was, maar voor het eerst oog-in-oog, zoals ze verscheen uit het groen, als een krasse oude dame met een diepegroefde huid. Haar geschonden muurwerk leek een spons waar geschiedenis in was opgezogen en weer naar buiten sijpelde. Rammekens leek de tijd te verbinden, vijf eeuwen van oorlog en vrede. Een bundeling van dit alles op schrift bestond echter nog niet. Alleen de studie van de Duitse bouwkundige Karl Kiem en een handvol bescheiden

werkjes. Dit boek, een uitgave van de liefdevolle verzorger van het fort, maakt een einde aan dat gemis.

De belofte

Staatsbosbeheer lost er een belofte mee in, schrijven de hoofdauteurs in hun inleiding, om de wetenschappelijk oogst van de consolidatie in 2011-2013 publiek te maken. Zij schrijven ook dat het boek eigenlijk een tussenstand is. Er moet nog meer te vinden zijn over Rammekens, onder meer in buitenlandse archieven. Dat klinkt als een uitdaging. Maar intussen blijft er genoeg te vertellen over, zo bleek, veel meer dan ik verwachtte.

Boeken over forten en andere vestingwerken zijn er genoeg. Elk volgt ongeveer hetzelfde stramien: een beetje geschiedenis, de bouwhistorie, een beschrijving van het werk, en met wat geluk iets over cultuur- en natuurwaarden. Dat was ook bij dit boek mijn verwachting. De inhoudsopgave voorspelde ook zoiets. Een snelle

blik, bladerend ‘over de duim’, deed evenwel vermoeden dat dit boek heel wat meer kijk- en leesplezier zou opleveren. In de eerste plaats hebben de vormgevers zich niet ingehouden. Zij hadden natuurlijk het geluk dat het onderwerp veel fraaie illustraties bood, maar lieten hun kansen ook niet onbenut. Een enkele keer kwam door de overdaad een afbeelding wat ver van de corresponderende tekst te staan, of moest een fraaie kaart iets kleiner worden afgebeeld, maar het geheel maakt een weldadige indruk. Bijzonder goed gelukt is de consistente orde op de bladspiegel. Met zoveel illustraties kan het ook gauw rommelig of decadent worden. Dat wisten zij behendig te voorkomen.

Het tweede pluspunt van het boek is de verrijking van het ‘geijkte’ met de opbrengsten van het archeologisch en het bouwhistorisch onderzoek dat een onlosmakelijk en goed gekozen onderdeel vormde van de consolidatie, nu zo’n tien jaar geleden, daarbij gevoegd bouwtechnische

bijzonderheden en de omgang met flora en fauna tijdens de werkzaamheden. Deze aspecten zorgen voor een waardevolle verbreding van het verhaal, en bieden tegelijkertijd meer diepgang aan de historie van Rammekens. Voor mij was het in elk geval een bevestiging dat een multidisciplinaire aanpak in de beschrijving van monumenten ook leesbaar kan zijn! Het boek is nadrukkelijk geen taai onderzoeksrapport. De technische zaken blijven over het algemeen zuiver gescheiden van het meer traditionele (historische) verhaal, en worden bovendien zinvol ondersteund door verhelderende foto's. Ook lezers die minder op hebben met technische zaken, zullen er daardoor mee uit de voeten kunnen. Toegankelijkheid, onderdeel van die belofte van Staatsbosbeheer, wordt zonder meer bewaarheid.

Alles aan de orde

Als historicus heb ik de onhebbelijke neiging om in een boek te beginnen bij de literatuurlijst. Om te kijken of er zozegzegd nog iets leuks tussen zit. Bovendien is die opsomming van gebruikte bronnen vaak een goede graadmeter voor alles wat daarvóór staat geschreven. Die vuistregel stelde niet teleur. Het team van schrijvers heeft gedegen werk afgeleverd, niet alleen over het wel en wee van Rammekens zelf, als onderwerp van een micro-geschiedenis, maar ook over haar plek in de 'grote geschiedenis'. In afgewogen hoofdstukken, zonder nodeloze uitweidingen of hinderlijke beperkingen, wordt het fort geplaatst in het Habsburgse

Het zeefront van Fort Rammekens, 2019. Met de werken uit de Franse Tijd heeft het fort in belangrijke mate zijn huidig aanzicht gekregen.

Foto Jan van der Hoeve.

Rijk, de Nederlandse Opstand en de langdurige oorlog die daarop volgde, de Bataafs-Franse Tijd en de periode na 1815. Mijn persoonlijke favoriet is het vijfde hoofdstuk, Rede van Rammekens, over de periode 1700-1809. Dat is om verschillende redenen niet altijd het makkelijkste hoofdstuk om te schrijven in een historisch overzichtswerk, onder meer doordat de 18e eeuw voor velen een blinde vlek in hun historische kennis is. De beide hoofdauteurs, bijgestaan door Robert Jan Soer, die al in dit tijdschrift over het fort schreef, hebben dat heel mooi opgelost door het zwaartepunt te leggen op de maritieme aspecten van Rammekens' geschiedenis.

Alle lof dus, maar ook een kritische noot. De teksten en de bijschriften zijn keurig verzorgd. De redacteuren hebben er overduidelijk met veel aandacht naar gekeken, maar niettemin komen er een paar dubbelingen voor in de tekst en had de structuur (chronologie) soms iets soepeler gekund. Storend is het

allemaal niet, net zo min als een paar inhoudelijke zaken die alleen goed ingewijden zullen onderkennen. Het is écht vooral een prachtig boek, een gewenst boek ook, waar maar één vraag boven hangt: waarom was dit er niet eerder? Het gaat nota bene over Fort Rammekens, een 475 jaar oude dame, en misschien wel een van de meest waardevolle monumenten die Zeeland, Nederland zelfs, rijk is. Ik prijs me gelukkig dat ik haar al jaren geleden leerde kennen, en nu (bijna) alles over haar kan lezen.

Sven Maaskant

S.R. Maaskant MA (1973) studeerde geschiedenis aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam en is sindsdien militair-historicus bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, met een focus op de recente Nederlandse krijgsgeschiedenis, maar met het hart bij vestingbouw.

Auréus, al meer
dan 2000 jaar
van **waarde** in
uw regio*

*De aureus (meervoud: *aurei*) is een gouden munt van het Romeinse Rijk. Het gebied van de Scheldemonding, waar nu het huidige Zeeland ligt, werd in 53 voor Christus veroverd door Julius Caesar.

Auréus
ONDSCHIEDEND IN VERMOGEN

Auréus staat voor maatwerkoplossingen voor het beleggen op publieke en private markten. Daarmee helpen wij u in een wereld vol met kansen, maar ook met onzekerheden. Het zien van de kansen en het beheersen van de risico's is vermogensbeheer volgens Auréis. Wij zetten ons in voor uw financiële toekomst.

www.aureus.eu

Auréus Goes | Piet Heinstraat 15, 4461 GL Goes | T 0113 - 216141

Help mee Zeeland te laten schitteren!

Het KZGW is opgericht in 1769 en is een van de oudste nog zeer actieve cultureel-wetenschappelijke verenigingen van Nederland. De 1.400 leden en de 80 vrijwilligers van het KZGW dragen Zeeland in hun hart. Door middel van onze collecties (meer dan 200.000 objecten!), boeken, tijdschriften, exposities, lezingen, concerten, video's en congressen laten wij Zeeland schitteren. Zowel binnen de provinciegrenzen als ver daarbuiten. Het Genootschap was en is dé autoriteit op het gebied van de Zeeuwse kunsten en wetenschappen en wil dat nog lang blijven.

Lidmaatschap

Het lidmaatschap van het KZGW staat voor iedereen open. Leden ontvangen Tijdschrift Zeeland (4 keer per jaar) en het tweedelige jaarboek Archief en krijgen 50% korting op de toegang tot het Zeeuws Museum. Daarnaast genieten zij reductie op deelname aan de lezingen en op de aankoop van publicaties. De contributie bedraagt € 52,50 per jaar, voor huisgenootleden € 16,-. Jeugdleden (tot 30 jaar) betalen € 25,-. Een digitaal lidmaatschap kost € 30,- per jaar. U ontvangt dan alle uitgaven van het KZGW als PDF en als eBook.

Nieuwe leden

krijgen als welkomstgeschenk het prachtige collectieboek Van Wijs en Waan toegestuurd.

Maakt u iemand lid?

Dan kunt u een boek uitzoeken uit onze catalogus (waarin zich ook zeer oude uitgaven in nieuwstaat bevinden).

Overtuigd?

Ga dan naar <https://kzgw.nl/lid-worden>.